

Vroege psycholinguïstiek in Nederland

Van Ginneken, Rombouts en kindertaalontwikkeling

MARIJKE VAN DER WAL & ARIANE VAN SANTEN*

Abstract

In this article, Jac. van Ginneken's *De roman van een kleuter* ('The novel of a toddler') (1917), a textbook for secondary school pupils, and S. Rombouts's *De psychologie der kleuertaal (...)* ('The psychology of infant language') (1919), a manual for teachers, are examined from the perspective of language acquisition research. After offering a bird's-eye view of the study of child language at the turn of the century, we concentrate on both the actual description of the data and the scholarly context of the two publications. To answer the question of how first-language acquisition was described in the *Roman* and its companion, we discuss various topics such as speech sounds, the child's development, the lexicon, the acquisition of verbal morphology and the role played by analogy. The discussion of both these topics and two scholarly debates, offers a clear view of the relationship between the two Dutch publications and their contemporary international context. Moreover, the Dutch contribution to early psycholinguistics is evaluated and interesting parallels are revealed between modern views and ideas put forward by Van Ginneken and Rombouts.

• I Inleiding

Inleidingen in de psycholinguïstiek en taalkundige overzichtswerken geven incidenteel een historische terugblik vanuit de vraag 'wanneer is het psycholinguïstisch onderzoek eigenlijk begonnen?'. Zo geeft bijvoorbeeld Kess (1992:15) aan dat er twee belangrijke eerdere periodes zijn geweest waarin de psycholinguïstiek heeft gebloeid: de periode rond 1900 in Europa en de 1950/1960-er jaren in Amerika. Kess besteedt echter in zijn historisch hoofdstuk alleen aandacht aan de laatste periode, waarin ook de term *psycholinguïstiek* gangbaar werd. In die beperking staat hij niet alleen: meermalen wordt het begin van de psycholinguïstiek zelfs gekoppeld aan het ontstaan van de benaming (zie onder meer

* De auteurs zijn beiden verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, P.N. van Eyckhof 1, Postbus 9515, 2300 RA Leiden en verrichten hun onderzoek binnen ULCL (Universiteit Leiden Centrum voor Linguïstiek). E-mail adressen: M.J.van.der.Wal@let.LeidenUniv.nl en A.J.van.Santen@let.LeidenUniv.nl. De huidige publicatie is een vervolg op Van Santen & Van der Wal 2004, een verkennend artikel waarin met name Van Ginneken's en Rombouts' benadering van de brabbelperiode en de verwerving van werkwoordsmorfologie centraal stonden.

Tanenhaus 1988).¹ Inhoudelijk gezien is er alle reden om die beperking los te laten en aandacht te schenken aan psycholinguïstisch onderzoek avant la lettre dat in de laatste decennia van de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw werd verricht. In dit artikel richten wij ons op twee aan elkaar gerelateerde psycholinguïstische publicaties: Jac. van Ginneken *De roman van een kleuter* (1917) en S. Rombouts' *De psychologie der kleutertaal, verklaard voor taalleeraren, pedologen, opvoeders en kindervrienden* (1919).

Het boek van de taalkundige Jac. van Ginneken (1877-1945), dat bedoeld was als leerboek voor het (moeder)taalonderwijs in de eerste klassen van het voortgezet onderwijs, levert in feite een uitvoerige beschrijving van een taalverwervingscasus. De taalvorderingen van een specifieke kleuter, genaamd Keesje, staan centraal. De publicatie van S. Rombouts (1883-1962), leraar aan de "kweekschool voor fraters-onderwijzers" te Tilburg, is de pendant van Van Ginneken's leerboek, die was bestemd om leraren meer achtergrond te verschaffen. Daarin wordt dan ook, afgezien van een inleiding en een twaalfde hoofdstuk, geheel de hoofdstukindeling van *De roman van een kleuter* gevolgd. Geeft Van Ginneken vooral een beschrijving van Keesjes taalontwikkeling, met slechts af en toe een verwijzing naar andere kindertaalgegevens, Rombouts betreft de internationale literatuur over kindertaal erbij en vergelijkt Van Ginneken's gegevens ook met gegevens over buitenlandse kinderen. De didactische aspecten van dit schoolboek en van deze handleiding voor de docent en de vraag naar het al of niet geslaagd zijn als leerboek respectievelijk achtergrondwerk laten wij hier terzijde.² Wij bekijken deze boeken uitsluitend vanuit het perspectief van de beschrijving en beschouwing van eerste-taalverwerving en stellen in dat verband twee vragen. De eerste vraag, *hoe wordt in deze psycholinguïstiek avant la lettre kindertaalontwikkeling beschreven?*, willen wij beantwoorden door enkele thema's in *De roman van een kleuter* en de corresponderende gedeeltes bij Rombouts nader te onderzoeken. De tweede vraag, *binnen welke context en wetenschappelijke discussies is die beschrijving te plaatsen?*, vereist zicht op de toenmalige internationale en nationale context, de receptie van publicaties en bijdragen aan wetenschappelijke discussies. De ideeën van Van Ginneken en Rombouts vergelijken wij soms kort (bijvoorbeeld de verwervingsfasering), soms wat uitgebreider (woordenschat) met hedendaagse opvattingen over taalverwerving. In het geval van de verwerving van verbale flexie, een voor Van Ginneken belangrijk thema dat hij op verrassende wijze benadert, is onze vergelijking uitvoerig om zo de actualiteit van Van Ginneken's positie te illustreren. Een systematische vergelijking met de werkwijze en opvattingen in het hedendaagse kindertaalonderzoek hebben wij niet beoogd. In dit verband moet men zich ook realiseren dat de aard van de publicaties beperkingen met zich meebrengt: *De roman van een kleuter* en Rombouts' pendant zijn immers in opzet geen kindertaalstudies, maar een schoolboek en docentenhandleiding waaruit wij opvattingen over taalverwerving destilleren.

Na een eerste typering van de opvattingen en werkwijze van zowel Van Ginneken als

- 1 Gunstige uitzonderingen zijn Blumenthal (1970) en Tervoort e.a. (1972:9-18), publicaties die de psycholinguïstiek laten beginnen bij de psychologie en taalbeschouwing van Wundt (*Die Sprache* 1900).
- 2 Het oordeel over de *De roman* als leerboek was indertijd niet positief. Hulshof (1996:161) vat het oordeel in de vakpers van die tijd als volgt samen: "Een mislukt leerboek dat elke leraar Nederlands moest lezen". Het boek was te moeilijk voor twaalfjarigen, die bovendien juist op die leeftijd niet in kleine kinderen geïnteresseerd zijn, en ook de presentatie ('gezellig en prettig') sprak hen niet aan.

Rombouts in par. 2 en een beknopte beschrijving van de wetenschappelijke context in par. 3, komen achtereenvolgens spraakklanken (par. 4), fasering (par. 5), woordenschat (par. 6) en werkwoordsmorfologie (par. 7) aan de orde. Ook besteden wij aandacht aan analogie en (werkwoords)classificatie (par. 8) en aan zowel een tijdgebonden als een nog steeds actuele wetenschappelijke discussie (par. 9). In par. 10 trekken wij tenslotte conclusies ten aanzien van de vroege psycholinguïstiek in Nederland.

2 Typering

Voor de taalkundige Van Ginneken, vanaf 1923 de eerste Nijmeegse hoogleraar Nederlands, was taal bij uitstek een psychisch verschijnsel en vormde de psychologie de basis voor de taalkunde.³ Het is een opvatting die hij niet alleen al in zijn dissertatie *Principes de linguistique psychologique. Essai synthétique* (1907) als kernpunt verdedigde, maar die hij trouw bleef tot in zijn laatste werk. Hij detoneerde dan ook niet in een tijd waarin algemene taalwetenschap vrijwel gelijk stond aan taalpsychologie (zie Elffers 1996:53). Die psychologische taalopvatting is ook evident in zijn benadering van kindertaal. Al in zijn tweedelig *Handboek der Nederlandsche taal. De sociologische structuur der Nederlandsche taal* (1913-1914) had Van Ginneken belangstelling voor kindertaal getoond en wel vanuit het perspectief van de “familiale taalkringen”, die hij onderscheidde naast locale en sociale taalkringen. In het hoofdstuk ‘De dreumestaal’ geeft hij waarnemingen van taaluitingen weer die H.A.M. Douwes, onderwijzer te Amsterdam, had opgetekend uit de mond van zijn vier jonge kinderen.⁴ Daarbij signaleert Van Ginneken (1913:347) dat er voor de Nederlandse kindertaal nog zo goed als niets gedaan is. Dat staat in tegenstelling met de situatie elders, want uit de internationale literatuur had hij wel “één prachtig sluitende opeenvolging van de verschillende ontwikkelingsfasen der kindertaal” kunnen opbouwen. Die schets op basis van internationale gegevens is er ook later niet gekomen, maar wel heeft Van Ginneken de taalontwikkeling van een bepaalde Nederlandse kleuter tot aan zijn vierde levensjaar in kaart gebracht. Dit kon hij doen dankzij het materiaal van de moeder van kleuter Keesje, mevrouw De Josselin de Jong, die een nauwkeurig dagboek heeft bijgehouden van de taalontwikkeling van haar zoon.⁵ Haar schriften met aantekeningen heeft Van Ginneken bewerkt tot “een samenhangende geschiedenis” (vG 1).⁶

Van Ginnekens visie op taal als psychisch verschijnsel hield in dat kennis van de psyche van het kind onontbeerlijk was om inzicht in de taalverwerving te verkrijgen. Zo wordt begrijpelijk dat in *De roman van een kleuter* naast hoofdstukken als “Het sprakelooze wicht” (hoofdstuk 1) en “De eerste kinderwoorden” (hoofdstuk 3) ook hoofdstukken getiteld “‘t Verstand wordt wakker” (hoofdstuk 2) en “Het kinderlijke denken” (hoofdstuk 7) voorko-

3 Voor Van Ginneken in Nijmegen zie Joosten (1998:11-32).

4 Voor het overige bestaat het betreffende hoofdstuk in het *Handboek der Nederlandsche taal* (dl. I, 1913:338-377) uit een uitvoerige bespreking van bakerliedjes en een kleine bloemlezing van gesprekken en verhaaltjes opgetekend uit de mond van kleuters. Daarbij merkt Van Ginneken op dat een onderscheid gemaakt zou kunnen worden tussen “de taal der kinderkamer voor welgestelde kinderen en bij de armen de kindertaal der straat, maar wat beleefdheid eraf gerekend, is er geen scherp onderscheid tusschen beide” (Van Ginneken 1913:369).

5 Recent zijn deze schriften weer boven water gekomen (Hulshof & Vervaeke 2004).

6 Naar pagina's in *De roman van een kleuter* verwijzen we in het vervolg met vG paginanummer.

men. Bij zijn bewerking van de kindertaalgegevens volgde Van Ginneken slechts gedeeltelijk de chronologie: niet de leeftijdsfase, maar een bepaalde taalkundige classificatie staat voorop. Zo vermeldt hij in het vijfde hoofdstuk dat zich voor de 20ste maand bij Keesje een betekenisverschil ontwikkelt tussen de persoonsvormen en de infinitieven. Het latere hoofdstuk 9 is onder de titel 'De ontdekking van den tijd' geheel gewijd aan het werkwoord, waarbij Van Ginneken ook materiaal geeft dat van ver vóór 20 maanden dateert. Hij heeft er dus grotendeels een thematisch doorlopend verhaal van gemaakt, maar het ook doorspekt met oefeningen, expliciete taallessen en literaire teksten. Verder bevat *De roman* ook plaatjes: vanaf hoofdstuk 5 (vG 68) staan er tekeningen in van zijn oud-student Herman Haeck.⁷ Het zijn tekeningen die voorstellingen in Keesjes bewustzijn moeten illustreren. In het begin is er in zijn bewustzijn, dat hij vergelijkt met een klein venstertje, maar plaats voor "ééne voorstelling, één gevoelen of één bedoeling" (vG 68), dat wil zeggen één woord, dat weergegeven wordt als één jongetje, later komen daar andere bij, en worden de relaties daartussen onderscheiden doordat de kinderen verschillende posities ten opzichte van elkaar innemen (zie ter illustratie fig. 1 en 2 die als fig. 5 en 7 bij vG 68, 70 zijn te vinden). De tekeningen laten eveneens zien hoe Van Ginneken als aanhanger van de zo geheten Vorstellungspsychologie (zie Knobloch 1984:415) de geest beschouwde als een soort van intern podium waarop als acteurs psychologische entiteiten zoals ideeën en beelden binnenkomen, elkaar ontmoeten en vertrekken.

Rombouts volgt Van Ginneken's *Roman* op de voet, maar geeft wel eerst een inleiding in de studie van de kindertaal die tegelijkertijd een standpuntbepaling is. Kindertaal moet naar zijn mening net als alle taal vanuit psychologisch standpunt worden beschouwd en verklaard:

De taal van het kind is in den grond der zaak geen andere dan de taal van den volwassene; ze is slechts eenvoudiger, primitiever, meer elementair. Ook het wezen der kindertaal bestaat dus in haar beteekenis als uitingfaktor van hetgeen er omgaat in de menschenziel; ook de kindertaal is 'n spiegel van psychisch leven (R 1).⁸

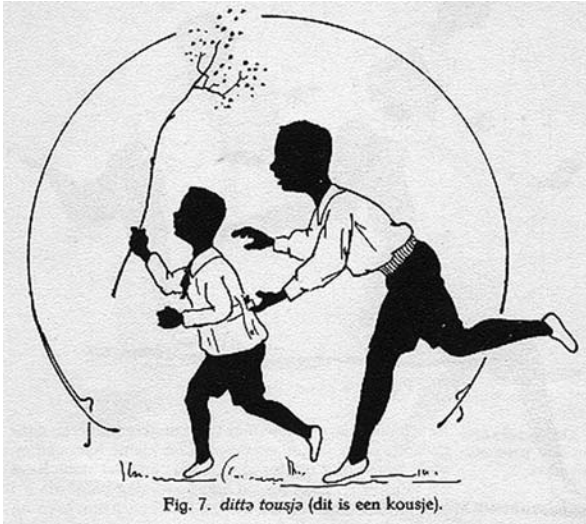

Zoo stond aanvankelijk ook in zijn bewustzijn telkens maar ééne voorstelling, één gevoelen of één bedoeling. En dat deelde hij dan aan moeder mee, met een enkel woord, aanvankelijk een zinwoord, later een substantief

Figuur 1: Illustratie Van Ginneken, Fig. 5

7 Zie voor deze tekeningen ook Kempen (1996) of de DBNL-site (www.dbnl.org) waarop *De roman van een kleuter* is te vinden.

8 Naar pagina's uit het werk van Rombouts verwijzen we in het vervolg met R paginanummer.

Een tijdje daarna komen er twee andere kinderen aangerend. Daar is het eerste al! Een kleine hummel, en vlak erop volgt de tweede jongen: en juist voor Kees z'n venstertje, pakt hij z'n maatje bij den band om z'n middel, en houdt hem vast. Zoo ging het ook in Keesjes bewustzijn, toen hij prentjes zat te kijken. De bekende aanduidende voorstelling *dittø* kwam voorop, toen ineens de herkenning van *tousjø*, en eer dat nog *dittø* zich uit de voeten gemaakt had, kreeg *tousjø*: *dittø* te pakken. (Fig. 7). Ze zaten aan mekaar vast, en Keesje gierde het uit van de pret: voor het eerst zag hij twee voorstellingen tegelijk door het enge venstertje van zijn bewustzijn. Dat was lollig, ze hebben elkaar te pakken, ha, ha, ha! Dat was een kunststuk.

Figuur 2: Illustratie Van Ginneken, Fig. 7

zijn gebracht. Het begrip *apperceptie* (bewuste waarneming), dat door de filosoof Leibniz (1646-1716) was ingevoerd, speelt namelijk een belangrijke rol bij psychologen als Johann Friedrich Herbart (1776-1841) en Wilhelm Wundt (1832-1920) en bij een psycholoog-taalkundige als Heymann Steinthal (1823-1899). De term slaat specifiek op het psychologisch proces van het creatief organiseren van waarnemingen tot grotere gehelen.¹⁰ Dit voorbeeld alleen al maakt duidelijk dat de taalopvattingen en aanpak van Van Ginneken en Rombouts niet los gezien kunnen worden van de contemporaine wetenschappelijke context en dat geldt eveneens voor hun aandacht voor kindertaal.

- 9 Toch wijst Rombouts (R 1-2) ook onmiddellijk op taal als sociaal en cultureel verschijnsel: "zonder de taal geen onderling of maatschappelijk verkeer, geen overlevering, geen wetenschap, geen kunst in engeren zin". Ook Van Ginneken heeft blijkens de titel van zijn achtste hoofdstuk, 'Uit d'eenzaamheid verlost' duidelijk oog voor de sociale functie van taal (vG 140).
- 10 Leibniz vatte het bewustzijn op als een keten van onduidelijke 'percepties' ofwel waarnemingen, die via 'appercepties' (akten waarin zintuiglijke objecten in het bewustzijn worden gebracht om daarin een plaats te krijgen) naar reflecties en het erkennen van de waarheid leiden (Kivits 1992:80-81). Voor *apperceptie* bij Steinthal e.a. zie Elffers (1999:307-308).

Het is duidelijk dat Van Ginneken en Rombouts hier op dezelfde lijn zitten.⁹ Conform de tijdgeest pleit Rombouts verder voor studie van levende taal (versus historische taalstudie) en daar past studie van kindertaal prima in. Heel concreet zou kindertaalstudie voor taalkundigen van belang zijn, omdat bij kinderen langzame processen als betekenisverandering en klankveranderingen dagelijks zijn waar te nemen. Het is mogelijk "daarbij werkzame factoren, hetzij die van sensorische, motorische, fysiologische, apperceptieve of sociale natuur zijn, aan den levenden taalproducent zelf te bestudeeren" (R 3). Datzelfde geldt in een zekere fase van de kleutertaal voor analogie, samenstelling en afleiding. De term *apperceptief* is een term die door de tijdgenoot onmiddellijk met de psychologie en psychologische taalbeschouwing in verband zal

3 Wetenschappelijke context

In de laatste decennia van de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw is er internationaal veel belangstelling voor de taalontwikkeling van kinderen, niet zo zeer uit taalkundige, als wel uit medisch-biologische en vooral psychologische hoek. Er verschenen verslagen veelal over de algehele ontwikkeling van het kind; verslagen die meestal gebaseerd waren op observaties van eigen kinderen.¹¹ Het boek *Die Seele des Kindes* (1881) van de arts Wilhelm Preyer (1841-1897), die heel systematisch zijn zoon ten minste drie keer per dag tijdens de eerste 1000 dagen van zijn leven observeerde, moet hier apart genoemd worden. Het werk, dat in verscheidene talen werd vertaald en vele malen is herdrukt, is vrij uitvoerig in de beschrijving van de ontwikkeling van verstand en taal, een beschrijving die volgt op die van de ontwikkeling van zintuigen en gevoelens en die van het willen.

Is bij Preyer de taalontwikkeling dus een onderdeel van zijn onderzoek, voor de psychologen Clara (1878-1945) en William (1871-1938) Stern staat meer dan vijftien jaar later de ontwikkeling van kindertaal centraal. In hun uitvoerige monografie *Die Kindersprache* hebben zij de nauwkeurig bijgehouden ‘Sprachgeschichte’ van hun dochter Hilde en hun zoon Günther tot voorwerp van een ‘psychologische und sprachtheoretische Untersuchung’ gemaakt (Stern & Stern 1907).¹² De taalgeschiedenis van de twee kinderen wordt van het eerste tot het vijfde (Günther) of zesde (Hilde) levensjaar in chronologische volgorde gepresenteerd, waarna in het tweede gedeelte van het boek de psychologie van de kindertaal en in het derde gedeelte de linguïstiek van de kindertaal uitvoerig worden uiteengezet. Naar dit “mooie boek” verwees Van Ginneken al in zijn *Handboek der Nederlandsche taal* (1913:347) en ook Rombouts is bekend met deze grondige studie, zoals nog zal blijken.¹³ Dat geldt overigens ook voor andere Nederlandse taalkundigen uit het begin van de twintigste eeuw. D.C. Hesseling (1859-1941), nu bekend als ‘creolist’, publiceerde in 1909 in *De Gids* een artikel met de titel ‘Kindertaal’, een bijdrage die voornamelijk gaat over Stern & Stern. Ook de neerlandicus C.G.N. de Vooys (1873-1955) verwijst ernaar en meent dat Nederlanders weinig meer toe te voegen hebben aan het vele internationale onderzoek naar de eerste taalverwervingsjaren (De Vooys 1916).

Behalve signaleren dat in de negentiende eeuw de taalontwikkeling van kinderen veel aandacht kreeg, kunnen we ook de vraag stellen waarom dat juist toen of pas toen gebeurde. Er was al eerder belangstelling geweest voor kindertaal, maar wel vanuit een specifieke vraag: de vraag naar de oorsprong van taal. Men meende dat kindertaal, en in het bijzonder de taal van zo geheten wolfskinderen (kinderen die opgegroeid waren zonder menselijk

11 Enkele bekende voorbeelden zijn de verslagen van Darwin, van de artsen Sigismund en Vierordt, de filosoof Taine, de pedagogen Strümpell en Pérez, de taalkundige Egger en de psychologen Lazarus en Steinthal (Blumenthal 1974:1120; Stern 1907:5).

12 Ook van hun derde kind Eva hebben ze aantekeningen gemaakt en gebruikt, maar deze zijn niet verwerkt tot een beschrijving van haar taalontwikkeling (Stern & Stern 1907:14).

13 Het belang van Stern & Stern kan niet gemakkelijk overschat worden. Vgl. ook Blumenthals typing (1974:1122): “The quarter-century of research on language acquisition that followed Preyer’s book culminated in Clara und Wilhelm Stern’s *Die Kindersprache* (1907) which in turn was the most influential text for the next generation of developmental psycholinguists.”

contact), aanwijzingen over het ontstaan van taal konden geven.¹⁴ De achttiende-eeuwse ‘ontdekking’ van het kind als fenomeen op zichzelf heeft geleid tot aandacht voor de ontwikkeling van het kind, dat niet langer eenvoudig als een kleine volwassene werd beschouwd. Voeg daarbij het ontstaan van de psychologie als wetenschappelijke discipline en de voorwaarden voor onderzoek naar het kind en zijn taalverwerving zijn aanwezig.

Als we kijken naar de wetenschappelijke discussies over kindertaal die rond 1900 spelen in de publicaties van Van Ginneken en Rombouts, kunnen wij over Van Ginneken kort zijn: al zegt hij in zijn *Handboek* de internationale kindertaalliteratuur te overzien, hij gaat er in de *Roman van een kleuter* heel zelden op in. Hij verwijst slechts af en toe naar gegevens over buitenlandse kinderen zoals het zoontje van Preyer (vG 28), het dochtertje van Stern en Tögels zoon (vG 29), en Taine (vG 39, 67). Dat zijn overigens gegevens die hij zo uit Stern & Stern (1907) heeft kunnen halen. Nu is de *Roman van een kleuter* natuurlijk ook niet het soort van boek waarin uitvoerige verwijzingen en wetenschappelijke discussies zijn te verwachten. Voor de wetenschappelijke discussies moeten wij bij Rombouts zijn, die docenten wilde invoeren in het nieuwe terrein van eerste-taalverwerving.

Rombouts gaat op sommige plaatsen vrij uitvoerig op in zijn tijd actuele issues in. Hij noemt heel wat namen van wetenschappers die aan een debat deelnemen, overigens zonder met noten naar precieze plaatsen te verwijzen. De lezer moet het doen met de uitvoerige bibliografie van meer dan honderd publicaties waarin de, naar het inzicht van Rombouts, belangrijkste werken met een sterretje staan aangegeven. We zien de wetenschappelijke wereld van die tijd de revue passeren. Daaronder bevinden zich de al genoemde Wilhelm Preyer, William en Clara Stern, maar ook de invloedrijke psycholoog Wilhelm Wundt, die vanuit Leipzig generaties psychologen heeft gevormd en wel is getypeerd als “master psycholinguïst”,¹⁵ en zijn leerling Ernst Meumann (1862-1915), hoogleraar filosofie en pedagogiek in Zürich en auteur van *Die Sprache des Kindes*, een inleidend overzichtswerk. Er zijn naast een sterke Duitse vertegenwoordiging ook Franstalige werken van Gabriel Compayré (1843-1913) en de hoogleraar Grieks Emile Egger (1813-1885), waarbij overigens Duitse vertalingen staan vermeld. Ook is er een behoorlijk Engelstalig, veelal Amerikaans, contingent met de psychologen Granville Stanley Hall (1846-1924), Wundt’s eerste Amerikaanse student in Leipzig, John Dewey (1859-1952), belangrijke vormgever van het Amerikaanse functionalisme, en de Canadese psycholoog Frederick Tracy (1862-1951). De laatste is auteur van *The psychology of childhood* (1898), waarvan zowel een Duitse als een Nederlandse vertaling is verschenen.

Op twee voor Rombouts belangrijke discussies zullen wij nader ingaan in paragraaf 9. Andere (verwijzingen naar) wetenschappelijke discussies komen aan de orde bij de behandeling van de onderwerpen in de paragrafen 4 tot en met 8. Dat zijn de paragrafen die een beeld geven van de begrippen en werkwijze van de vroege psycholinguïstiek.

14 De oorsprongsvraag zou zelfs hebben geleid tot diverse experimenten zoals die van farao Psammetichus, Frederick II van Sicilië en James IV van Schotland (zie Campbell & Grieve 1982). De belangstelling voor de oorsprongsvraag en voor wolfskinderen komt in de 18de eeuw tot een hoogtepunt (zie Van der Wal 1999).

15 De typering “master psycholinguïst” is van Blumenthal (1974). Nederlandse taalkundigen, zoals bijvoorbeeld Hesseling (1908), verwijzen in die tijd regelmatig naar Wundt en met name naar zijn werk *Die Sprache* (1900), twee delen uit zijn bekende *Völkerpsychologie*.

4. Spraakklanken

In drie hoofdstukken van *De roman* komt het articuleren, het uitspreken van klanken aan bod. In het eerste hoofdstuk, getiteld 'Het sprakeloze wicht', behandelt Van Ginneken de brabbelperiode: het kind speelt met keel, mond en lippen, en ook met de stembanden. Eerst komen de keelklanken, pas daarna de lipklanken en een soort tongklanken, "doch de afwezigheid der tanden belet nog de vorming der zuivere *d* en *t*" (vG 6). In hoofdstuk 4 ('De stamelende dreumes') komen het spreekorgaan en de woordklank weer terug. Keesje is dan inmiddels anderhalf jaar, maar spreekt "nog maar zeer weinig woorden heelemaal goed uit" (vG 50). Van Ginneken bespreekt zijn verdere articulatorische ontwikkeling, en sluit dan af met een overzicht van de "Indeeling der Nederlandsche taalklanken", waarbij gebruik is gemaakt van fonetisch schrift (v G 56). In zijn articulatorische lessen volgt Van Ginneken dus de taalverwervende Keesje. Kennelijk meende hij dat twaalfjarige leerlingen articulatorisch geschoold moesten worden. Hoofdstuk 10 met de veelzeggende titel "Nou zeg Keesje 't goed, moeder!" gaat over de tweede anderhalf jaar van Keesje. Daar constateert Van Ginneken: "...bij normale flink ontwikkelde, goedverzorgde kinderen als Keesje, komen op driejarigen leeftijd betrekkelijk weinig fouten tegen de uitspraak meer voor" (vG 199). Terugblikkend beschrijft hij hoe de taalklanken zich in die periode hebben "ontwikkeld, verfijnd en bevestigd" (vG 199).

Hoe gaat Rombouts nu in concreto te werk om onderwijzers meer achtergrond te geven bij deze materie? Van Ginnekens stof wordt met nuanceverschillen geparafraseerd, meer afstandelijk behandeld en voorbeelden uit buitenlandse publicaties worden toegevoegd. Zo wijzigt Rombouts de volgorde van de twee redenen waarom een kind bij geboorte niet praten kan: hij zet de onvoldoende ontwikkeling van het spreekmechanisme voorop en noemt daarna het feit dat een pasgeborene nog niets te zeggen heeft vanwege een uiterst rudimentair bewustzijn. Rombouts gaat dieper in op het brabbelen, dat niets anders is als "n spelen met de spraakwerktuigen" (R 13): het kind moet als het ware als een machinist met zijn machine leren omgaan. Er is sprake van een akoestische ontwikkeling (het kind komt tot een meer correcte opvatting van zijn eigen spraakgeluiden) en een motorische ontwikkeling (meer volledige beheersing van de bewegingen van de spreek-musculatuur). Rombouts geeft aan dat de kleuter nu het klankengamma van een hele taal gaat instuderen en zelfs meer dan dat. Tegenover de volgende tekst bij Van Ginneken:

Maar behalve deze klanken en silben, die ook in onze taal voorkomen, biedt het kinderlijk concert er nog allerlei andere, die wij niet kunnen opschrijven, omdat ons schrift er geen letters voor heeft, maar die wij met fluisteren en blazen, brommen en kakelen, gieren en snorren, ploeteren en mummelen, knorren en pitsen, tjuiken en tsilpen, spuwen en sissen kunnen vergelijken. Al deze brabbelklanken hebben echter hoegenaamd geen beteekenis (vG 6-7).

staat bij Rombouts:

Het aantal en de verscheidenheid van de gearticuleerde klanken in dit tijdvak is meestal buitengewoon groot. In normale omstandigheden beschikt de kleine in het vierde kwartaar over alle klanken die hij later nodig zal hebben; bovendien nog

over 'n massa andere, die in de omgeving van het kind niet gesproken worden en daarom later weer verdwijnen. Zonder twijfel wijzen deze laatste spreekprodukten, die hun ontstaan niet danken aan navolging, op de groote vatbaarheid voor ontwikkeling van de aangeboren spraak-potentie (R 14).

Rombouts geeft ook de wetenschappelijke discussie over de volgorde van het optreden van de gearticuleerde klanken weer en verwijst daarbij onder meer naar de zijns inziens weerlegde wet van Schultze, die inhoudt dat klanken die de geringste fysiologische inspanning vereisen het eerst verworven zouden worden (R 15-16).¹⁶

Van Ginneken laat de brabbelperiode eindigen in de 8ste, 9de of 10de maand als het kind een woordje van de moeder gaat nazeggen; zoals een kind het handjesklappen nadoet, gaat het ook 'de toon in een samenspraak' nadoen. "Het brabbelen is uit en het **napraten** is begonnen. (...) Het is nu of de dreumes in een echo is veranderd" constateert Van Ginneken (vG 9; vet auteurs). Volgens Rombouts (R. 23) begint de kleuter "ondertusschen te gelijken op 'n levende fonograaf, die alles wat er in gesproken wordt, terstond weergeeft. Tracht weer te geven tenminste, want de meeste pogingen slagen in den beginne maar half". Hij legt ook uit waarom na het spontaan voortbrengen van klanken de imitatie begint en niet omgekeerd (R 18-19).¹⁷ Wat minder gelukkig gebruikt Rombouts **nabootsing** en **navolging** in dit verband door elkaar, tegenover spontane spraak. Zo spreekt hij van de "periode der navolging" en stelt hij dat "nabootsing steeds het spontane 'spreken' volgt" (R 18). Zoals we in par. 7.3 zullen zien, verstaat Van Ginneken onder navolgen beslist iets anders.

In deze periode leert het kind klanken die hem toevallig lukken, ook opzettelijk voort te brengen. Een opmerkelijk verschijnsel, dat ook al bij het brabbelen optrad, is reduplicatie:

De dreumes is niet tevreden met het korte *ma, pa*, doch maakt er van *mama, papa*; idem *baba, nana, dada, wawa, gaga*. Dergelijke dubbelvormen heeft men voor het grijpen; de heele kinderkamer is er vol van, en niet slechts de Hollandsche, maar ook de Duitsche, Fransche, Engelsche, etc. (...) We kunnen denken aan 'n soort van inertie, die bij den volwassene minder sterk aan het licht komt, omdat deze geleerd heeft willekeurig en remmend in bewegingsprocessen in te grijpen (R 21).

Via herhaaldelijk proberen en veel oefening krijgt "het motorisch geheugen zulke vastheid, dat de spreekprocessen eindelijk geheel automatisch gaan verlopen" (R 23), is de constatering. Net als Van Ginneken vermeldt Rombouts dat de kleuter na éénlettergrepige woorden vervolgens ook twee- en drielettergrepige probeert. Heel wat kinderen kunnen overigens op hun eerste verjaardag nog geen enkel woord goed zeggen en hun woordenschat bevat gemiddeld niet meer dan een half dozijn woorden. Rombouts wijst er nog nadrukkelijk op dat niet alleen het horen, maar ook het zien bij taalverwerving een rol moet spelen: blindgeboren kinderen blijken later te gaan spreken dan ziende kinderen.

¹⁶ Ook bij Stern & Stern (1907:146) is te vinden dat Schultze's "Prinzip der geringsten physiologischen Anstrengung" weerlegd is. Toch baseert Rombouts zich niet uitsluitend op deze bron. Ons onderzoek wijst uit dat aan deze passages, met inbegrip van de argumentatie over de weerlegde wet van Schultze, onmiskenbaar Meumann (1903:19-21) ten grondslag ligt.

¹⁷ Ook dit gedeelte, met nog vermelde voorbeelden van buitenlandse kinderen, is direct terug te voeren op Meumann (1903:21-23).

Terwijl in het voorafgaande Rombouts uitvoerig gebruik heeft gemaakt van Meumann (1903) (zie noot 16 en 17), is bij de bespreking van Keesjes latere articulatievorderingen Tracy (1910) een belangrijke bron. Rombouts doet niet alleen verslag van Tracy's onderzoek naar verkeerde uitspraak en zijn conclusies over gemakkelijke en moeilijke consonanten, maar ook een uitgebreid voorbeeld van Sigismund blijkt aan Tracy ontleend te zijn (R 59; 62-63; Tracy 1910:169-170;183-193). Rombouts maakt eveneens melding van Sterns onderzoek naar assimilatieverschijnselen (R 63-64; Stern & Stern 1907:292-293) en verwijst naar data van H.A.M. Douwes die in Van Ginneken (1913) zijn te vinden.

● 5 Fasering

Bij de beschrijving van verwerving van spraakklanken is al een zekere fasering ter sprake gekomen, die van de brabbelperiode en de één-, twee- en drielettergrepige woorden. Dat brengt ons op de vraag welke taalverwervingsstadia men in de vroege psycholinguïstiek onderscheidde. Van Ginneken geeft soms een impliciete fasering aan. Zo lezen we in hoofdstuk 2, "t Verstand wordt wakker":

We staan nu aan het begin van Keesjes tweede levensjaar (...). In dit derde halfjaar begint zich nu een groote omwenteling in het kinderlijk zieleven te vertoonen; het kind begint iets te verstaan (vG 15).

Een indeling die correspondeert met de nu gebruikelijke in voortalige periode, vroegtalige periode, differentiatiefase, voltooiingsfase is zo niet bij Van Ginneken of bij Rombouts te vinden. Hun indelingen zijn niet primair gebaseerd op taal, maar op de ontwikkeling van het kind. Verder beperken zij zich tot de eerste drie jaar van het taalverwervend kind en dus in wezen tot de voortalige en vroegtalige periode, en het begin van de differentiatiefase.¹⁸ Voor die vroege fasen verwijst Rombouts naar de indeling van Meumann en die van Tracy (zie R 157-158). Volgens Meumann moet het pasgeboren kind een viervoudige ontwikkeling doorlopen: een *akoestische* (het juist leren horen en opvatten van geluiden van anderen en zichzelf), een *motorische* (het leren beheersen van de spreekmusculatuur), een *ideomotorische* (het leren klanken bewust voort te brengen) en een *ideële* (het zich eigen maken van elementaire woordbetekenissen).¹⁹ Gedeeltelijk parallel hiermee, aldus Rombouts, loopt de onderscheiding van Tracy, die uitgaat van de vragen welk aandeel de wil van het kind heeft bij de achtereenvolgende spreekprocessen en welke aanduidende waarde de voortgebrachte klanken bezitten. Zijn vier fasen zijn: het *impulsieve stadium* (eerste geluiden zijn niets meer dan spontane uitingen van aangeboren bewegingsenergie), het *reflectorische stadium* (het kind maakt bepaalde geluiden als reactie op bepaalde gewaarwordingen),

¹⁸ Deze laatste fase loopt volgens Schaerlaekens (2000:24) van 2,6 tot 5 jaar. We vinden bij Van Ginneken dan ook wél uitvoerig aandacht voor de verwerving van de werkwoordsflexie, die meestal in het begin van de differentiatiefase wordt gesitueerd, maar niet voor lexicale innovaties; natuurlijk kan een gebrek aan interesse, van Keesjes moeder of van Van Ginneken daarbij een rol spelen, maar waarschijnlijk is ook, dat Keesje nog niet zo heel veel nieuwe woorden maakt.

¹⁹ Dit is te vinden bij Meumann (1903:13); deze precieze verwijzing ontbreekt bij Rombouts.

het *instinctieve* stadium (geluiden die de uitdrukking zijn van behoeften van het kind; ze worden waarschijnlijk nog zonder bewuste bedoeling geuit, maar voor het weergeven van verschillende gemoedstoestanden als honger, pijn, vermoeidheid treedt wel enige verscheidenheid op), het *willekeurige* stadium (de wil beheerst het spreekmechanisme; na passief en onbewust imiteren van klanken en geluiden, wordt de imitatie actief en bewust).²⁰

Rombouts maakt zelf elders een onderscheid in drie perioden bij het taallerend kind en daarbij spelen taalelementen een rol. Eerst is er sprake van *gevoels- en wilsuitingen*, dan verschijnen de *onomatopeeën* (*tiktak* = klok; *piep-piep* = vogel) en tenslotte volgt het *naamstadium*:

Is de dreumes eenmaal zoo ver gekomen, dat hij enkele onomatopeeën als zaak-aanduidingen gebruikt, zich dus bedient van woorden, die 'n natúúrlijk teken zijn, dan duurt het niet lang, of ook de aanduidingen met willekeurige klankverbindingen treden op. Daarmee is dan begonnen wat we zouden kunnen noemen het *naam-stadium* (R 44-45).

Dat stadium valt meestal in de eerste helft van het tweede jaar en wordt gevolgd door een periode van intensief vragen, zoals ook Van Ginneken beschrijft:

Ze voelen in hun geestelijke maag een kriebelende namen-honger. En nu wijzen ze het een na het ander aan: een boek, een stoel, een lepel; en ze roepen dan op vragenden, d.w.z. met muzikaal stijgenden toon: *da? da? izda?* Keesje vraagt altijd: *ditte?* en herhaalt het zoolang, tot hij den naam van het aangewezen ding te hooren krijgt (vG 35).

Geldt deze ontwikkeling voor alle kinderen?

Naar aanleiding van de verschillen tussen het dochttertje en het zontje van Stern merkt Rombouts als "algemeen gekonstateerd feit" op dat "de taalaanleg zich bij meisjes sneller en rijker ontwikkelt dan bij jongens" (R 46-47).²¹ In het tempo van taalverwerving zouden zich bovendien grote individuele verschillen voordoen. Op zichzelf is die variatie in taalverwerving een juist inzicht dat Rombouts naar voren brengt. Hij wijkt daarbij af van Van Ginneken die vooral overeenkomsten benadrukt:

Alle jongens en meisjes onder de drie jaar zijn en doen eigenlijk precies hetzelfde. In dien tijd is er nog bijna geen onderscheid van karakter of aanleg. Elke kleuter is een kleuter en daarmee uit (vG 1).

Rombouts vindt het onjuist aan te nemen dat "normale kinderen op hetzelfde oogenblik in hetzelfde ontwikkelings-stadium moeten verkeeren" (R 152). "De ontwikkeling verloopt

20 Dit is te vinden bij Tracy(1910: 194-195); deze precieze verwijzing ontbreekt bij Rombouts.

21 Elders treffen we bij Rombouts nog de volgende opmerking aan: "Wat de geslachten betreft, het staat vast, dat het ontwikkelingstempo bij meisjes in 't algemeen sneller is dan bij jongens, wat zich niet alleen openbaart in het leeren spreken, maar ook in alle andere opzichten. Gelijk de lichamelijke groei vlugger verloopt en eerder voltooid is, maar dan ook op lager niveau staan blijft, zoo ook de geestelijke ontwikkeling" (R 154).

niet in 'n vaste maat, wèl naar 'n zeker ritme" (R 153). Er is een afwisseling van snel-langzaam en er is individuele variatie.²²

Met deze bespreking van fasering in de taalontwikkeling zijn we op de woordenschat van taalverwervende kinderen gekomen, toentertijd internationaal een onderwerp van uitgebreid onderzoek en een vanzelfsprekend thema in diverse hoofdstukken van de *Roman*.

6 Woordenschat

6.1 Eerste woorden en vervolg

De eerste kinderwoorden komen in het gelijknamige derde hoofdstuk van de *Roman* aan de orde, waar wordt gesteld dat het eigenlijke praten pas begint "als de woorden met een klaarbewuste bedoeling gezegd worden" (vG 27), "met een eerst vaag, later aldoor duidelijker bewustzijn en klaarder bedoeling, gaat hij trachten alle feiten en dingen te noemen bij hun naam" (vG 33). Voorbeelden van Preyers zoontje (die *hatta* riep wanneer iemand weg ging; vG 28), het kind van Idelberger (dat *wou wou* voor een porceleinen hondje zei; vG 29), Tögels zoon (*obba* wanneer zijn vader hem optilde; vG 29), passeren de revue. Het zijn voorbeelden die Van Ginneken zo in Sterns schema van "Sprachanfänge verschiedener Kinder" (Stern & Stern 1907:159-162) heeft kunnen aantreffen.

Rombouts mengt zich in een toen in de belangstelling staande wetenschappelijke discussie over die eerste kinderwoorden. Enerzijds is er een "logische opvatting van de kleuterlijke kennisontwikkeling" (R. 36), verdedigd door onder meer Preyer, Lindner, Taine, Oltuscewsky, Sikorsky, Egger, die aannamen dat de eerste kleuterwoorden abstracte begrippen waren. Lindner, Preyer en Compayré meenden zelfs dat het kind al in het eerste levensjaar allerlei logische werkzaamheden als vergelijkingen, abstracties, vorming van soortbegrippen, vormen van begrippen als causaliteit en identiteit uitvoerde. Een, onjuiste, opvatting die is bestreden door Ament, Wundt, Tracy, Dewey en Harlow Gale (zie R 36). Aldus Rombouts, maar de weergave ervan en het oordeel erover komen niet uit zijn eigen koker. De hele discussie is uitvoeriger met het gegeven oordeel te vinden bij Meumann (1903:43- 45). Dat geldt ook voor wat Rombouts opmerkt over het nog niet tot echte begripsvorming kunnen komen. "De woorden die de kleuter het eerst gebruikt, zijn geen objekt-aanwijzingen, maar duiden *gevoelens, strevingen* aan, hebben dus 'n *affektief en volitioneel* karakter", stelt Rombouts (R 37) in navolging van Meumann (1903:54). Dat wil zeggen dat "stoel" betekent: ik wil op de stoel zitten etc. Volgens Van Ginneken is 'een willetje' dat zich uit in 'dwingwoordjes' als *pap* of *rije* de eerste weg "naar eigen praat" (vG 33-4).

22 Ook Tinbergen (1919:2) kan zich, in een overigens zeer lovende reactie op Van Ginneken, voorstellen dat men sceptisch staat "tegenover Van Ginneken's verzekering dat alle kinderen zich gelijkelijk gedragen". Zo heeft zijn eigen zoontje Luuk "een zekere sekure en zorgvuldige manier van artikuleren" gemeen met zijn oudste en derde kind, terwijl zijn enige zusje "er maar slordig en onverschillig" op los praat. Hij schrijft dat toe aan erfelijkheid: het meisje aardt naar haar vader, de beide jongens hebben hun zorgvuldige articulatie "van hun moeder geërfd" (Tinbergen 1919:4).

Het noemen wordt al snel belangrijker dan het dwingen, maar met de betekenis van een woord neemt Keesje het nog niet zo nauw: “*pap* beteekent niet alleen meer: ik wil pap eten, maar alle soorten van eten. Zoo noemt hij alle fruit nu [in de 17^e tot 18^e maand] *peeh* (peer)” (vG 34). Rombouts signaleert eveneens gevallen waarin het kind een woord voor heel verschillende zaken gebruikt, overextensie dus; ook daar zijn weer voorbeelden en passages ontleend aan Meumann (zie ook R 49-50). Het begin van het naamstadium ligt in de eerste helft van het tweede jaar (R 45). In het volgende halfjaar komen er volgens Van Ginneken elke dag een paar nieuwe woordjes bij, zodat kinderen op 2-jarige leeftijd al 300 tot 400 woorden kennen (vG 34-35). Aan die informatie worden door Rombouts gegevens over de kinderen Stern toegevoegd (R 46). Het kind zou nu in het substantieftijdperk verkeren waarin:

dezelfde woordjes, die een paar maanden zoo ongeveer als onpersoonlijke werkwoorden bedoeld en verstaan werden, nu in 't vage de nieuwe beteekenis [krijgen] van wat wij substantieven of zelfstandige naamwoorden noemen: *piep* = vogel, *tik-tak* = horloge, *deur* = deur. (vG 39).²³

In deze periode (omstreeks maand 18) ontdekt het kind ook het verschil tussen soortnaam en eigennaam. Ook hanteert kleuter Keesje het aanwijzend voornaamwoord en wel in de twee vormen *ditte* en *datte*.

De kleuter praat door (hoofdstuk 5 “het doorpraten”) en we zien hoe in drie maanden (van maand 18 tot 21) de hoofddelen van de enkelvoudige zin voor de dag komen: het onderwerp, het gezegde, en het voorwerp. Bepalingen ontbreken nog; die verschijnen in de maanden 21 tot 24, de laatste drie maanden van Keesjes tweede levensjaar (vG 90). Die laatste ontwikkeling komt aan de orde in hoofdstuk 6 “Van gevoelen naar bedoelen”, het hoofdstuk dat Van Ginneken afsluit met de constatering dat “bij elk goed verzorgd normaal kind” zich in het tweede levensjaar achtereenvolgens het zinwoordstijdperk, zelfstandig-naamwoordentijdperk, werkwoordstijdperk en bepalingstijdperk voordoen (vG 113). In het parallelle hoofdstuk geeft Rombouts, na een eerste parafrase met enkele verwijzingen naar Stern & Stern, een uitvoerige aanvulling op Van Ginneken (R 94-103). Het betreft het gebruik van de rededelen of woordsoorten in voornamelijk het tweede levensjaar.

Wij merken hier op dat de indeling in woordsoorten en zinsdelen er uiteraard een is van de taalbeschouwer/-onderzoeker. Bovendien zijn de eerste kinderwoorden (het zinwoordstijdperk) in het geheel niet als woordsoorten aan te merken, realiseren ook vroeg-twintigste-eeuwse waarnemers zich (zie Stern & Stern 1907:164). Ook wanneer in een volgende fase twee of meer woorden aan elkaar geregen worden, moet men daarin niet “durch eine allzu schematische Auffassung ein Subjekt, ein Predikat, ein Objekt und dergleichen” willen aantreffen, waarschuwt Meumann (1903:68). Van Ginneken en Rombouts geven eveneens aan dat de eerste woorden geen namen (of substantieven) zijn, maar voor het overige relativeren zij het gebruik van de woordsoorten- en zinsdelenterminologie niet.

23 Van Ginneken merkt het volgende nog op: “En ook de Imperatieven voelen er den weeromstuit van. *Pap*, dat vroeger zoo ongeveer beteekende: ik wil pap hebben, en *peer*, dat beteekende: ik heb zin in fruit, worden nu ook ouwe bekenden, net als het kroesje of het bord op de tafel; en daarmee zijn ook zij tot zelfstandige naamwoorden bevorderd” (vG 39-40). Soms staat zelfs *rijen* voor ‘wagen’.

6.2 Woordenschatonderzoek

Rombouts constateert dat bijna alle woordsoorten aan het eind van het tweede jaar in de kleutertaal voorkomen en dat, de interjecties (of zinwoorden) uit de vóórgrammatische periode buiten beschouwing gelaten, de zelfstandige naamwoorden een aanmerkelijke voorsprong op de andere rededelen hebben.²⁴ Hij verwijst daarvoor naar talrijke statistieken o.a. die van Clara en William Stern (zie Stern & Stern 1907:216-218) en van Tracy (1910:173-178). Aan het begin van het derde levensjaar zou de woordenschat voor 60% uit substantieven, voor 20 tot 25 % uit werkwoorden en voor 15 tot 20% uit overige woordsoorten bestaan. Duitse, Amerikaanse en Franse kinderen blijken op dit punt opvallende overeenkomsten te vertonen. Welke conclusies moeten daaraan verbonden worden? Door diverse wetenschappers uit Rombouts' tijd is erop gewezen dat deze verhoudingen vergeleken moeten worden met de woordenschat van volwassenen (Kirkpatrick en Tracy) en met woordgebruikstatistieken (Harlow Gale).²⁵ Uit het eerste zou blijken dat een tweejarige kleuter in feite twee keer zo veel vorderingen heeft gemaakt op het werkwoordelijk als op het substantivische vlak, terwijl in het woordgebruik ook werkwoorden sterk blijken te overheersen. Tracy ziet hierin ook een bewijs voor de zo geheten biogenetische recapitulatietheorie waar wij in paragraaf 9 nader op ingaan. Rombouts is kritisch ten aanzien van de gegevens over de woordenschat van de gemiddelde volwassene: Kirkpatrick baseerde de percentages op een woordenboek, maar in allerlei gedrukte werken, zoals een actierijk boek als *Robinson Crusoe*, verschillen de percentages.

Rombouts besteedt tenslotte nog aandacht aan de andere rededelen. Voor adjectieven en bijwoorden geldt dat adjectieven absoluut de meerderheid hebben, maar relatief, namelijk in vergelijking met de verhouding tussen beide woordsoorten bij volwassenen, en in het gebruik van het kind, overheersen de bijwoorden.²⁶ Dat was ook niet anders te verwachten: "Het laat zich immers direkt verklaren uit het feit dat het kind zich veruit het levendigst interesseert voor handelingen, bewegingen, gebeurtenissen" (R 99). De woordenschat van een driejarige is, volgens Amerikaanse onderzoekers, zeer toegenomen: van 300 à 400 woorden bij de tweejarige tot 1000 à 1300. De kleuterwoorden hebben in het derde jaar nog lang niet de betekenis die ze bij volwassenen hebben, maar het begint te komen. Het kind herziet telkens de inhoud van zijn woorden (zie R 99-100). Verder wordt gesignaleerd dat de kleuter bij de adjectieven betrekkelijk laat kleuren gaat benoemen en dat betrekkingwoorden die geen concreet karakter hebben, zoals voorzetsels ook zelden voor het derde levensjaar verschijnen.

Wanneer wij deze beschrijvingen vergelijken met de huidige gegevens over verwerving van de woordenschat, kunnen we allereerst opmerken dat Van Ginneken met zijn schatting van 300 tot 400 woorden op 2-jarige leeftijd mogelijk aan de lage kant zit. Of het moet zijn dat er in een kleine eeuw wat veranderd is: Clark (1993:22) spreekt van 500 of 600 woorden. Belangrijker is dat ze wijst op grote onderlinge verschillen in tempo, terwijl

²⁴ Parallel aan de differentiëring object-stadium, werkingen, kenmerken, betrekkingen loopt de grammatische lijn zelfstandige naamwoorden, werkwoorden, overige rededelen.

²⁵ Ook hier is ontleend aan Meumann (1903:69; 71).

²⁶ Rombouts vergelijkt hier, ondanks eerdere bezwaren tegen de dubieuze gegevens over de woordenschat van volwassenen, dus toch het taalgebruik van kinderen en volwassenen.

zich binnen één kind ook van tijd tot tijd een explosie voordoet. De als eerste verworven woorden verschillen volgens haar niet van de woorden die kinderen honderd jaar geleden produceerden. Ze liggen op het terrein van de mensen, dingen en handelingen in hun directe omgeving: *pappa, mamma, hond, kat, melk, koekje, oog, neus, schoen, sok, auto, trein, bal, kopje, lepel, open, dicht* etc. Met die laatste woorden drukken kinderen ook handelingen uit: *open, dicht, weg, meer, opnieuw* worden gebruikt op het moment dat ze nog maar weinig werkwoorden kennen.

De vergelijking tussen de woordenschat van volwassenen en die van kinderen is ook nu nog een punt van nader onderzoek. Clark (1993:29) noemt een aantal talen (Frans, Duits, Hebreeuws, Hongaars, Pools, Russisch) waarin kinderen (veel) meer zelfstandige naamwoorden kennen, namen voor objecten, dan werkwoorden, en dat zou eveneens gelden voor de woordenschat van volwassenen. Dit vinden we voor het Nederlands ook bij Elbers en Van Loon-Vervoorn (2000:193-4).²⁷

Deze gegevens komen dus overeen met de constatering bij Van Ginneken en Rombouts dat in de woordenschat van kinderen de substantieven overheersen. Voor het overige blijven er ook in het hedendaagse kindertaalonderzoek nog vragen over de kwantitatieve ontwikkeling van de woordenschat. Zo rapporteert Clark (2003:86-7) over onderzoek waaruit blijkt dat de verhouding tussen zelfstandige naamwoorden en werkwoorden taalafhankelijk is, en bovendien ook afhangt van context en situatie: zowel voor het Mandarijn als het Engels bleek dat kinderen meer zelfstandige naamwoorden gebruiken als ze met hun ouders een boek lezen, maar meer werkwoorden als ze met speelgoed bezig zijn.

7 Werkwoordsmorfologie

In “De ontdekking van den tijd”, één van de hoofdstukken waarin volgens Van Ginneken zelf ‘het allermooiste’ (vG 1) aan de orde komt, presenteert hij een geslaagde combinatie van taalpsychologische inzichten en kennis van de moedertaal. Centraal staat in dit hoofdstuk de verwerving van de werkwoordsmorfologie, en dan met name het gebruik van *verleden*-tijdsvormen.²⁸ Voordat kinderen daar aan toe zijn, hebben ze besef nodig van heden en verleden, vandaar dat Van Ginneken spreekt van “de ontdekking van den tijd”. Aan de grammaticale ontwikkeling moet een cognitieve ontwikkeling vooraf gaan.

27 Ter vergelijking verwijzen zij naar Uit den Boogaart (1975), waaruit blijkt dat er vier keer zoveel zelfstandige naamwoorden als werkwoorden voorkomen in het taalgebruik van volwassenen. In de CELEX databank is de verhouding tussen zelfstandige naamwoorden en werkwoorden 100:14, maar kijken we uitsluitend naar de ongelede woorden dan is dat 10:4. In overeenstemming met Rombouts merken zij ook op dat bijwoorden zoals *op* en *uit* “redelijk populair zijn in vroege woordrepertoires” en daar functioneren als werkwoorden. Het gaat dan niet zozeer om de handeling als wel om het resultaat ervan (Elbers & Van Loon-Vervoorn 2000:194). Vergelijk in dit verband de partikelwerkwoorden met een resultatieve lezing waar het werkwoord alleen soms niet voorkomt: *opdirken, opjuinen, opkalefateren* etc.: het gaat erom dat iets of iemand op een of andere manier ‘op’ wordt.

28 Daarnaast komen het ontstaan van het futurum in de vorm van *gaan* + infinitief, de opkomst van verschillende hulpwerkwoorden en het passief aan de orde.

7.1 Tijdsbesef

Keesjes eerste woordje voor de verleden tijd, kort voor z'n tweede verjaardag, is *dokke*. Hoewel hij dat, gegeven de context, gebruikt voor gedronken (*koesje dokke* 'ik heb al uit het kroesje gedronken' en *koffie dokke*, na bezoek aan grootmoeder, 'we hebben er koffie gedronken'), zou men zich volgens Van Ginneken (vG 168-9) "deerlijk vergissen, als men meende dat Keesje nu van TIJD ten minste al een flauw bevroeden of een vage voorstelling had. Geen spoor ervan. *Dokke* heeft hij van moeder nagezegd, juist als hij pas een paar weken daarna *dinke* (drinken) zal nazeggen. (...) Toch is hij op den goeden weg, om tot een voorstelling van den tijd te komen". Het gebruik van het voltooid deelwoord zou dus (nog) niet duiden op het situeren van een bepaalde gebeurtenis of handeling in het verleden, maar zou alleen napraten zijn.

Tijdsbesef vereist, zo stelt Van Ginneken, een bepaalde cognitieve ontwikkeling die kinderen op die leeftijd nog niet hebben doorgemaakt. Hij noemt met name het vermogen om iets of iemand terug te kennen, dat kinderen in hun tweede levensjaar ontwikkelen. Daarvoor kennen ze zelfs hun eigen vader niet terug, als die een tijd afwezig is geweest, maar "in het tweede levensjaar kennen ze vader en moeder reeds terug ook na een paar weken, en in het derde zelfs na eenige maanden van afwezigheid. Gewoonlijk pas strekt zich in het vierde jaar hun terugkenning over een vol jaar uit, zoodat zij, b.v. als Keesje, de sneeuw en het ijs van den vorigen winter herkennen" (vG 170). De tweede stap naar een verleden-tijdsvoorstelling is het vrij in de geest zien, het vermogen zich iets te herinneren, aan iets terug te denken zonder het te zien. De terugkenning (R 128 spreekt van herkenning) komt eerst en bestrijkt al een periode van maanden, als de herinnering, het vrij in de geest zien nog pas een etmaal bestrijkt voor de opvallende dingen van zo'n dag, of een paar weken voor de gewone dingen.

Keesje gaat dan merken, dat zijn moeder voor die andere dingen ook andere woorden gebruikt, namelijk de vormen voor de verleden tijd en het verleden deelwoord.

7.2 Voltooid tegenwoordige tijd en onvoltooid verleden tijd

Bij het gebruik van de verschillende werkwoordstijden gaat de voltooid tegenwoordige tijd vooraf aan het imperfectum, want het verleden interesseert Keesje om de blijvende gevolgen. Als Keesje zegt *Keesje mooie taart ebakt*, dan is hij vooral tevreden over die prestatie vanwege de consequentie van deze handeling: er is nu een taart (vG 171). Hetzelfde geldt voor spullen die gevallen zijn, maar door moeder weer zijn opgeraapt (*Is ammaal oppepaapt*; vG 172). Het is volgens Van Ginneken dan ook geen toeval, dat de eerste voorbeelden van de voltooid tijd perfectieve werkwoorden betreffen, die op een eindpunt zijn gericht. Daartegenover stelt hij de duratieve werkwoorden, die handelingen uitdrukken "waar men wel mee kan ophouden, maar die toch eigenlijk nooit klaar komen" (vG 174). *Rijen* (met een wagentje) bijvoorbeeld, daar kan Keesje altijd maar mee doorgaan, maar zodra iets opgeraapt is, hééft hij het weer, en is de handeling van het *oprapen* afgelopen. Van Ginneken spreekt ook van 'doelhandelingen' (*rijen*), die een doel op zich zijn tegenover 'middelhandelingen' (*oprapen*), die op een (ander) doel gericht zijn (vG 174). Duratieve werkwoorden krijgen in de tegenwoordige tijd vaak een eigen vorm: *Keesje is rije waachje* 'Keesje is aan het rijden met een wagentje' (vG 175). De voorkeur voor per-

fectieve werkwoorden in het perfectum kan Van Ginneken staven met het materiaal van Keesje: van de eerste 80 verleden deelwoorden die hij in chronologische volgorde van Keesje presenteert, zijn er 59 perfectief (74 %); slechts 26 % betreft duratieve werkwoorden (vG 176). De eerste onvoltooid verleden tijd die van Keesje is genoteerd dateert van 2,3 (2 jaar en 3 maanden): *chok je van* ('ik schrok ervan'), maar volgens Van Ginneken was *schrikken* hem toen nog onbekend, dus betreft het hier nazeggen (vG 179). Van de eerste 18 voorbeelden die van Ginneken onder elkaar zet van de onvoltooid verleden tijd, zijn er 14, d.w.z. 78 %, van duratieve werkwoorden (*schrikken, weten, denken* enz.).²⁹ Het gaat hier om het gebruik van de onvoltooid verleden tijd, niet om de vorm van het imperfectum. De eerste voorbeelden "die hij met klaar bewustzijn gebruikt" (vG 175) vormt hij door de combinatie van *was* en de infinitief: *Vare was ete* ('Vader at', 2,3), ook voorafgegaan door *aan 't: Keesje was a't fliche* ('Keesje vloog', 2, 3).

7.3 Analogie bij sterke en zwakke werkwoorden

In de voltooid deelwoorden waarmee Keesje begint, ontbreekt aanvankelijk het prefix *ge-* geheel (*keechen*, 'gekregen', 2,0), of gedeeltelijk (*Keesje taat ebakt*, 2,1). Dat betekent dat soms het onderscheid tussen voltooid deelwoord en persoonsvorm niet duidelijk is, zoals bijvoorbeeld *spuit*. Van Ginneken vermeldt het echter als *eefspuit* 'hij heeft gespoeten' (2,3), naar wij aannemen dankzij het zeer nauwkeurig luisteren en registreren van Keesjes moeder. Interessant zijn in dit verband de zogenaamde partikelwerkwoorden, waarin de ongeaccentueerde *e* na het beklemtoonde partikel in alle gevallen wel aanwezig is *oppepaat* ('opgeraapt' 2,2) en *opperuimd* ('opgeruimd' 2,2) (vG 175). Het weglaten van *ge-* is goed te begrijpen, het is bekend dat kinderen meer gericht zijn op het – over het algemeen geaccentueerde – wordeinde. *Geluisterd* wordt dan ook *luist* (2,4), met weglating van het ongeaccentueerde begin en einde.

Het eerste voltooid deelwoord van Keesje, *dokke* ('gedronken') dateert van 1 jaar, elf maanden (*koesje dokke*), het laatste van precies 3 jaar (*wosgemaakt*). Zoals we al zagen, vat Van Ginneken dit *dokke* op als louter nazeggen, maar met *ebakt* (2,1) hebben we al snel daarna een voorbeeld van een eigengemaakte vorm. Hoe verklaart Van Ginneken deze en andere vormen?

Een belangrijke onderscheiding die hij in dit verband maakt is die tussen **naäpen** en **navolgen**. We moeten niet menen dat Keesje alles maar napraat:

(...) toen Keesje *ebakt* zei, praatte hij moeder niet na: want die zegt altijd *gebakken*, (...) behalve **napraten**, heeft Keesje nu ook langzamerhand geleerd **na te volgen**. Iemand die nazegt, napraat, is een naäper, lijkt op een papegaai (...), iemand die **navolgt**, is geen naäper meer, heeft niets meer met een papegaai gemeen. **Navolgen** is een hogere, een menselijke eigenschap die berust op het menselijk verstand (vG 181; vet auteurs).³⁰

²⁹ Er staat 4 maar dat moet een tik-/drukfout zijn voor 14.

³⁰ We wezen er al op dat Rombouts bij zijn beschrijving van de 'brabbelperiode' navolging en nabootsing niet duidelijk onderscheidt.

Met andere woorden: Keesje gaat zelf deelwoorden (en verleden-tijdsvormen) maken “naar het voorbeeld of **analogie** van ‘t gehoorde en begrepene” (vG 171; vet auteurs).

Anders dan bij de overgang van brabbelen naar napraten gaat bij de verwerving van de vormen voor de werkwoordstijden de imitatie vooraf aan de spontane, eigen vorming. Vandaar dat Keesje wel begint (1,11 - 2,0) met *dokke* (‘gedronken’), *keeche* (‘gekregen’) en *chape* (‘geslapen’), maar even later (2,3) vormen produceert als *eroept* (‘geroepen’) en *evalt* (‘gevallen’). Het valt volgens Van Ginneken niet mee om voor al de deelwoorden “de juiste voorvoegseltjes, achtervoegseltjes, en klinkerveranderingen te kennen” (vG 182), maar de sterke en de zwakke vervoegingen hebben allebei een deelwoord dat met *ge-* begint. Dat is dus gemakkelijker te leren dan het achtervoegsel (vG 183). Omdat Keesje “al dikwijls in moeders praten” verleden deelwoorden op *-t* had gehoord, besefte hij, toen hij wou vertellen over de taart die hij gebakken had, “dat hij nu voor *bakke* ook zoo’n moeilijk hoorbare silbe moest zeggen, en moest eindigen met een *-t*” (vG 182).³¹

Van Ginneken spreekt hier van **valse analogie** (vG 186), en noemt dan ook fouten als *gereed* en *gepongt* voor *gereden* en *gesprongen*. Keesje heeft deelwoorden gevormd met een uitgang die voorkomt bij regelmatige werkwoorden, volgens een valse analogie dus. De klinkers zijn hier wél juist, wat Van Ginneken toeschrijft aan de hoge type-frequentie: werkwoorden met *ij/ee-* en met *i/o-*ablaut behoren tot klassen met een groot aantal leden. Hij noemt respectievelijk 40 en 25 als aantal (vG 186).

Met conclusies uit het materiaal van Keesje moeten we natuurlijk voorzichtig zijn: het gaat niet om op de band of video opgenomen spraak, maar om aantekeningen, en dan is er misschien wat meer aandacht voor het afwijkende, voor de valse analogieën, dan voor het goede, de ‘gewone’ analogieën. Niettemin: het is interessant om de verscheidenheid aan ‘valse analogieën’ te zien, zoals helemaal fout (*eklimd* ‘geklimmen’ maar ook *evielt* ‘gevallen’) of alleen de uitgang fout (*gereed* ‘gereden’). Niet verwonderlijk is het voorkomen van vormen als *eroept* ‘geroepen’, *gegeefd* ‘gegeven’, *evalt* ‘gevallen’, sterke werkwoorden waarvan infinitief en deelwoord in klinker overeenkomen. Duidelijk is, dat de voltooid-deelwoord-vorming voor Keesje in deze periode een voortdurend tastend proberen is, dat niet alleen regelmatige en onregelmatige vormen met elkaar concurreren, maar dat allerlei analogieën een rol spelen. Veel aandacht heeft Van Ginneken ook voor de rol van frequentie, zowel van de klassen (types) als van de individuele werkwoorden (tokens). We komen daar in paragraaf 8.2 nog op terug.

● 8 Analogie en classificatie

8.1 Analogie bij Stern en Rombouts

Bij zijn beschrijving van de verwerving van de verleden-tijdsvormen zal Van Ginneken zeker aan bepaalde passages van Stern & Stern (1907) gedacht hebben. Behalve *ebakt* produceert Keesje nog veel meer vormen die hij “onmogelijk zoo, of ook maar ongeveer

³¹ Deze ontwikkeling – goede vormen worden vervangen door foute – treffen we ook in de latere literatuur veelvuldig aan. Algemeen erkend is het inzicht dat het niet een verandering ten kwade, maar ten goede is, van imitatie naar eigen vorming.

zoo, van vader of moeder kan gehoord hebben" (vG 181). Stern & Stern (1907:135) schrijven, in dezelfde context (werkwoordsvervoeging): "vieles wird vom Kinde gesprochen, was ihm der Erwachsene nie vorgesprochen hat".³² Volgens Van Ginneken is bij navolging sprake van "een zelfstandige verwerking, een wijzigende nabeelding van iets dat hij [= Keesje] in meerdere modellen als hetzelfde herkent" (vG 182), terwijl Stern & Stern (1907:135) schrijven dat het niet gaat om (articulatorische) verhaspelingen of brabbelwoordjes, maar om "spontanen Verarbeitungen, die das Kind mit dem imitativ erworbenen Material vornimmt". Het resultaat van een dergelijke 'Verarbeitung' is veelal een zogenaamde 'Analogiebildung'. Een rechtstreekse vertaling hiervan vinden we bij Rombouts als hij spreekt van "taalprodukten, die hun ontstaan danken aan 'n eigen spontaan naverken van het imitatief verworven materiaal" (R 133).

Maar er is meer. Stern & Stern (1907:135) zien 'Sprachnot' als drijvende kracht achter de analogievormingen: de omvang van zijn woordenschat schiet nog te kort, en dat lost het kind op door zelf woorden te vormen zoals *klavieren* 'Klavier spelen', of *aufperlen* 'Perlen aufziehen' (Stern & Stern 1907:137). Het is overigens niet alleen 'Sprachnot': behalve lexicale innovaties geven ze ook voorbeelden van werkwoordsflexie, zoals *gegeben* voor *gegebenen*. Ook bij Van Ginneken is sprake van nood, namelijk "de nood der eenzaamheid (...) de honger naar verstaan en verstaan te worden (...) de nood van het zich in z'n bewustzijn nog zoo éénzaam voelende kind" (vG 188). Wel beperkt hij zich hier tot de (verbale) flexie: het kind gaat "in navolging van de vele uit vader-en-moeder's mond gehoorde verleden-tijdsmodellen, zelfstandig nieuwe woorden voor het verleden opbouwen" (vG 182).

Volgens Rombouts is "de studie van het werkwoord bij uitstek geschikt om te doen zien, welke gewichtige rol de analogie speelt in het aanleeren en gebruiken der taal" (R 124), maar hij noemt in dat verband ook de woordvorming (R 133). Van Ginneken heeft de noties 'analogie' en 'valse analogie' niet uitvoerig toegelicht, en Rombouts is beslist verhelderend. Wel blijkt hij veel, soms bijna letterlijk, te ontleen aan Stern & Stern (1907). Interessant, ook in het licht van huidige discussies over oproepen versus vorming van geflecteerde vormen, is bijvoorbeeld zijn uitspraak dat volgens Hermann Paul "aan het gebruik van verwante woordvormen en syntaktische verbindingen de analogie evenveel aandeel heeft als de geheugen-sporen van het eenmaal-gehoorde" (R 134). Paul vinden we ook letterlijk aangehaald bij Stern & Stern.³³ De uitspraak:

Slechts dän immers komt de analogie duidelijk aan het licht, wanneer ze foutieve of afwijkende vormen voortbrengt, nièt te konstateeren echter valt ze bij korrèkte vormingen, ofschoon ze zonder twijfel ook hier haar werk doet (R 134-5).

32 De formuleringen vertonen vaker een treffende overeenkomst. Zo vinden we de metafoor van de papegaai niet alleen bij Van Ginneken (zie hiervoor 7.3), maar spreken Stern & Stern (1907:130) eveneens van "das papageienartige Nachplappern", in de context van de brabbelperiode ('nabrabbelen').

33 "Es war ein Grundirrtum der älteren Sprachwissenschaft, dasz sie alles Gesprochene, solange es von dem bestehenden Usus nicht abweicht, als etwas bloz gedächtnismäszig Reproduziertes behandelt hat" (Stern & Stern 1907:136, noot 1).

vinden we terug bij Stern & Stern (1907:136):

sicherlich aber wirkt sie [Analogie] auch bei korrekten Bildungen – , nur dasz hier die Entscheidung, ob imitativ oder analogistisch entstanden, nicht möglich ist.

Stern & Stern zien analogie(vorming) als een uiterst economisch principe. Analogisch kan een kind nieuwe woorden of woordvormen creëren, maar ook bij bestaande zal volgens hen heel vaak sprake zijn van analogie. Rombouts spreekt eveneens van “economie op groote schaal” (R 134). Rombouts en de beide Sterns stappen hier overigens duidelijk over van de taalverwerving, naar de taalverwerking: hoe worden bestaande gelede woorden geproduceerd? Worden ze gevormd – met behulp van regels of via analogie – of opgeroepen uit het geheugen? Van experimenteel psycholinguïstisch onderzoek is in hun tijd nog geen sprake, en dus kunnen ze niet veel anders dan veronderstellen dat een antwoord niet mogelijk is.

Een geslaagde aanvulling op Van Ginneken is Rombouts’ uiteenzetting over sterke en zwakke analogiestromen, waarbij in de kindertaal “dan steeds de sterkste strooming wint, die a.h.w. de zwakkere in zich opneemt en daardoor geleidelijk doet verdwijnen” (R 134). We constateerden hierboven al, dat Van Ginneken bij de werkwoordsvervoeging zeker oog heeft voor de sterkte van bepaalde ‘schema’s’, door de individuele frequentie van één of meer van zulke werkwoorden of door het aantal van de daartoe behorende werkwoorden. Rombouts verwoordt echter heel duidelijk hoe moeilijk de ‘sterke werkwoorden’ het in dat laatste opzicht hebben:

De stroom der sterke vervoeging met z’n velerlei klinkerwisselingen in den stam is in zichzelf verdeeld en wint daardoor slechts langzaam aan kracht, zóó langzaam, dat hij zelfs bij volwassenen soms niet bij machte blijkt, alles mee te voeren wat de grammatika tot zijn gebied rekent (R 136).

Voor “de arme dreumes” valt het niet mee zich deze vervoeging eigen te maken, want hij loopt “haast zeker verloren in de niet minder dan 15 kamertjes, waarin de spraakkunst het ablauthuis verdeeld heeft” (R 133). Die indeling in 15 categorieën is afkomstig van Van Ginneken.

8.2 *Classificatie van sterke werkwoorden*

Van Haeringen (1950) heeft een compleet synchroon overzicht van de verbale vervoeging trachten te geven, hoewel hij het niet gemakkelijk vond in de grammatische beschrijving van het Nederlands streng synchronisch te blijven. Wij kunnen constateren dat Van Ginneken hem voor is gegaan in zijn poging zich vrij te maken van de “historische achtergrond”.

Een kind is niet belast met diachronische kennis, krijgt de systematiek in zwakke én sterke werkwoorden door, en gaat beide analogisch uitbreiden. Vanuit zijn observaties van kindertaal legt Van Ginneken sterk de nadruk op de onvoorspelbaarheid van de stamklinker-verandering in het imperfectum en het verleden deelwoord. Hij onderscheidt drie soorten ‘wisselreeksen’ of ablautreeksen, niet primair op grond van het aantal verschil-

lende klinkers, maar op grond van het aantal mogelijkheden op basis van de klinker van de infinitief.³⁴ Zo noemt hij allereerst ‘zes eenvoudige wisselreeksen’, sterke werkwoorden waarbij op basis van de infinitief “de stamklinkers der beide verleden-tijdsvormen EENS VOOR GOED bepaald (zijn)” (vG 184), namelijk de werkwoorden met een *ij* (*bijten*), *ie* (*bieden*) en *ui* (*buigen*); en verder die met *oo* (*lopen*), *ou* (*houden*) en *a* (*vangen*).³⁵ Een tweede reden om hier van ‘eenvoudige wisselreeksen’ te spreken ligt hierin, dat slechts één nieuwe klinker wordt ingevoerd: verleden tijd en deelwoord, dan wel infinitief en deelwoord hebben dezelfde klinker.

Maar kinderen staan voor groter moeilijkheden. Naast de enkelvoudige onderscheidt Van Ginneken drie ‘tweevoudige wisselreeksen’, werkwoorden waarvan “men toch NIET INEENS zoo maar (kan) zeggen: hoe hun verleden tijden zullen luiden. Bij elken klinker komen toch twee afwijkende reeksen voor, en men moet louter en alleen uit het gebruik leeren, tot welk van beide klassen elk bepaald werkwoord behoort” (vG 184). Zie het onderstaande schema, waarin de aantallen en de voorbeelden ontleend zijn aan Van Ginneken:

			aantal	voorbeeld	
e →	o	o	10	<i>schenken</i>	(voor nasaal)
e →	ie	o	6	<i>helpen</i>	
i →	o	o	25	<i>vinden</i>	(voor nasaal)
i →	a	ee	3	<i>zitten</i>	
aa →	oe	aa	3	<i>dragen</i>	
aa →	ie	aa	4	<i>blazen</i>	

Bij deze reeks zijn er op grond van de klinker van de infinitief twee mogelijkheden; verder is er sprake van één andere klinker (dus ABB of ABA), of van twee (ABC). Tot slot kent Van Ginneken ook “één drievoudige wisselreeks”: op grond van de klinker van de infinitief zijn er drie mogelijkheden, waarbij één andere klinker optreedt (ABB: *wegen*, of ABA: *geven*) of twee (ABC: *breken*). Zijn indeling mondt vervolgens uit in 15 klassen van sterke werkwoorden, waarmee hij dus duidelijk afwijkt van de traditionele indeling.

Naast de “zuiver sterke” werkwoorden noemt hij nog een aantal onregelmatige werkwoorden, zoals *bakken* en *lachen* (met onregelmatig voltooid deelwoord) en *zoeken*, *kopen*,

34 Een indeling op grond van het aantal verschillende klinkers in de stamtijden treffen we bijvoorbeeld in A. Moonen, *Nederduitse spraakkunst* (Amsterdam 1706:140-142) aan. Daar vallen werkwoorden als *lezen* en *lopen* onder de groep met één verandering in de onvoltooid verleden tijd, werkwoorden als *prijzen*, *gieten*, *zwemmen*, *zingen* onder de groep met één verandering in zowel de onvoltooid verleden tijd als in het voltooid deelwoord en werkwoorden als *breken* en *bidden* onder de groep met drie verschillende stamklinkers in de drie stamtijden. Eenzelfde driedeling is ook onderdeel van de systematiek in Lambert ten Kate’s *Aenleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitse sprake* (Amsterdam 1723:I, 552-566).

35 Het betreft hier dus een wat Schultink (1989:211) heeft genoemd ‘ijzeren regelmaat’: als men weet dat een werkwoord met een /ij/ in de stamvorm sterk is, “dan is verdere, afzonderlijke registratie, verdere ‘listing’ van verleden tijden en deelwoorden overbodig en kan de formulering van een simpele regel volstaan”. Vanuit het kind als taalverwerper gezien, is ‘leren’ nog wel degelijk nodig, de regelmaat heeft immers alleen betrekking op de sterke werkwoorden: de ‘ijzeren wet’ gaat wel op voor woorden als *bijten*, maar niet voor bijvoorbeeld *kwijlen*.

doen e.a. Medelijden met Keesje die van al deze werkwoorden de juiste vormen moet leren, acht hij op zijn plaats: “heel deze verwarrende rim-ram en klits-klats van voorbeeldjes, uit regelmatige klassen en onregelmatige uitzonderingen, ruischt en klettert hem voortdurend in de ooren, hagelt en slaat onbarmhartig neer op z’n kleine denkhoofdje, klatert en ratelt hem tegen” (vG 186).

8.3 Huidige visie op verwerving verbale flexie

Ons overzicht van de opvattingen van Ginneken, Rombouts en hun tijdgenoten over de verwerving van verbale flexie roept de vraag op in hoeverre die opvattingen overeenkomen met hedendaagse inzichten in de verwerving van de verbale flexie.

Van alle tijden is de observatie dat de eerste verledentijdsvormen correcte sterke vormen zijn (*liep*). Van Ginneken interpreteert dit als naäpen, papegaaien en ook in veel van de hedendaagse literatuur worden de correcte vormen zo geïnterpreteerd: kinderen hebben deze vormen vanuit het taalaanbod geleerd en ‘opgeslagen’. Van Ginneken benadrukt overigens, dat het onzeker is of kinderen vormen als *liep* wel als verledentijdsvorm opvatten, en relateren aan de stam *loop*.³⁶ Maar kinderen zeggen al gauw ook *loopte*. Volgens Van Ginneken komen beide soorten vormen naast elkaar voor. Soms wordt gesuggereerd dat het aantal correcte vormen tijdelijk vrijwel nihil is. In dat verband wordt vaak gesproken van een U-bochtontwikkeling: aanvankelijk goede, sterke vormen (de eerste poot), maar daarna vrijwel geen correcte vormen (de horizontale lijn), vervolgens weer goede sterke vormen.³⁷ Volgens Van Kampen en Wijnen (2000:282) is er echter wel degelijk sprake van een “jaren durende concurrentie” tussen de zwakke en de sterke vormen.

Belangrijker is nog de vraag: hoe komen kinderen tot vormen als *loopte*? Van Ginneken meent dat die het resultaat moeten zijn van navolgen, “een kunst, een groote en moeilijke kunst die geleerd moet worden, en die Keesje nog maar pas begonnen is door oefening aan te kweken” (vG 182). Hij ziet er dus duidelijk een vooruitgang in, zoals er ook volgens Frijn en De Haan (1990:146) geen sprake is van een ‘changing for the worse’, maar juist van een ‘changing for the better’: het kind heeft de regel voor de verledentijdsvorming door, het enige dat nog ontbreekt is dat het de uitzonderingen daarop nog niet kent, en de regel te ruim toepast: overgeneralisaties.

Op dat punt doet zich wel een interessant verschil van inzicht voor. Zoals we zagen, is navolgen volgens Van Ginneken iets moeilijks, een kunst die geleerd moet worden. In meerdere modellen moet het kind iets als hetzelfde herkennen, en “daartoe moet men eerst die modellen in hun onderlinge overeenkomst danig hebben begrepen” (182). Er moet dus voldoende taalaanbod zijn, maar ook het cognitieve vermogen om inzicht te krijgen in vormelijk-semantische overeenkomsten en verschillen: naar analogie van vormen die het

36 Ook vormen als *wented* en *broked* zouden volgens Clark (2003:193) goed te rijmen zijn met de aanname dat kinderen in *went* of *broke* een werkwoord zien, en niet een verledentijdsvorm: geen dubbele verledentijdsmarkering, maar de regelmatige markering toegepast op wat zij voor een werkwoordstam houden.

37 Zie bijvoorbeeld Strauss (1982:1) “Such a curve indicates the appearance of a behavior, a later dropping out of that behavior, and what appears to be its subsequent reappearance. In one variant of this phenomenon Phase 1 behavior is a correct performance and Phase 2 is an incorrect performance, whereas Phase 3 behavior is a correct performance once again. These behaviors, when graphed using aggregated data with percentage correct performance on one axis and age on the other, lead to a U-shaped behavioral growth.”

kind hoort en begrijpt, gaat het kind zelf vormen maken. In de generatieve literatuur wordt de rol van het taalaanbod geminimaliseerd: nieuwe woorden, overgeneralisaties of creatieve formaties maakt het kind niet naar analogie van bestaande vormen, maar doordat het een regel heeft aangeleerd. Kinderen zouden daartoe in staat zijn - ook als ze nog maar weinig vormen 'kennen' en zonder veel inspanning - doordat ze al over bepaalde kennis beschikken: hun aangeboren taalvermogen. Vandaar dat benadrukt wordt dat kinderen al overgeneraliseren als er nog maar weinig zwakke werkwoorden in hun taalgebruik voorkomen (zie bijvoorbeeld Pinker & Prince 1992:13 en Marcus e.a. 1992:70-99).

Afgezien van de hoeveelheid taalaanbod, is vooral van belang in welke mate de taalvoorraad een permanente rol speelt: abstraheren kinderen daaruit in korte tijd een regel of blijven ze de bestaande woordvoorraad 'inspecteren', op zoek naar bevestiging en versterking van patronen die ze daarin herkend hebben, en bestaat er los daarvan geen regel? Voor Van Ginneken en Rombouts is er, in navolging van Paul, geen wezenlijk verschil tussen analogie en regel, is de analogie zelf de regel. We vinden deze opvatting in de huidige tijd ook bij Antal (1988: 22) als hij zegt "Without analogy there isn't rule. Rule is an abstracted or crystallized analogy". En analogie kan, we zagen het hierboven al, volgens Rombouts zowel foute als afwijkende vormen voortbrengen. Waar het steeds om gaat, is "het met oordeel kiezen van de juiste vormen, d.w.z. tot het volgen van de juiste analogieën" (Tinbergen 1919: 68). Er is slechts één mechanisme: analogie, voor de verwerving en de productie van verledentijdsvormen, zoals in deze tijd ook Bybee (1991) benadrukt.

In de generatieve literatuur gaat het om regels die zich 'losgezongen' hebben van de taalvormen, en functioneert analogie slechts ter verklaring van uitzonderingen op de regel. Ook al wordt erkend dat zich binnen de sterke verledentijdsvormen eveneens een zekere systematiek voordoet, die is principieel verschillend van de regel voor de zwakke werkwoorden (Pinker & Prince 1992:1-2). Er zijn uit het hoofd geleerde vormen, in het geheugen opgeslagen, tegenover vormen die door middel van een regel kunnen worden geproduceerd dan wel geanalyseerd. Deze 'rote' versus 'rule' benadering, ook wel bekend als het 'dual-route-model' is onder andere door Pinker (1999) verdedigd, waarbij hij zich fel afzet tegen connectionistische modellen, waarin er niet twee wegen zijn, maar slechts één, en regels geen enkele rol spelen.³⁸ Ook in usage-based theorieën over taalverwerving, zoals Tomasello (2003), wordt de scherpe verdeling tussen uit het hoofd geleerde, opgeslagen eenheden, en door regels gevormde structuren, verworpen.

Het is duidelijk dat Van Ginneken en Rombouts hier op dezelfde lijn zitten als heden ten dage Antal, Bybee en Tomasello. Er zijn onderwerpen die in de taalwetenschappelijke belangstelling blijven staan zoals vragen met betrekking tot de aard van taal en taalverwerving. Het debat daarover en de gedateerde controverse over de biogenetische recapitulatie-hypothese zullen wij als voorbeelden van contemporaine wetenschappelijke discussies bespreken.

38 "The child need not figure out what the rules are, nor even that there are rules. (...) A uniform procedure is applied for producing the past-tense form in every case" (Rumelhart & McClelland 1986:250).

9 Wetenschappelijke discussies

9.1 Häckels biogenetische recapitulatiehypothese

In de discussie rond de biogenetische recapitulatie-hypothese van Ernst Häckel (1834-1919) laat Rombouts een kritisch standpunt horen. Die hypothese waarover hij heel summier is (“Het individu doorloopt in verkorten vorm de ontwikkeling van de soort”) hield in dat de ontwikkeling van het menselijk embryo de weerspiegeling zou zijn van de ontwikkeling van de menselijke soort. Die biologisch-evolutionaire hypothese wordt door verscheidene onderzoekers getransponeerd naar kindertaalverwerving. De manier waarop kinderen taal zouden verwerven zou weerspiegelen hoe taal is ontstaan. Die poging laat, dit terzijde, overigens zien hoe de oude taaloorsprongsvraag weer komt opduiken. Onder voorstanders van die opvatting bevonden zich kindertaalonderzoekers als Preyer, Compayré, Oltuscewski, Gutzmann, Ament, Egger. Tegenstanders waren o.a. Wundt en Meumann, “al ontkennen ook dezen natuurlijk niet alle analogie tusschen de kleutertaal en de taalontwikkeling in het algemeen” (98), merkt Rombouts op. Stern neemt een middenpositie in door hooguit van parallellen te willen spreken en niet van Häckel’s biogenetische wet. Hij meent dat het aantal overeenkomsten groter is dan Wundt en zijn aanhangers menen, maar dat parallellisme nergens absoluut is en “talrijke dispariteiten” vertoont die óók verklaard zouden moeten worden.

Rombouts distantieert zich alleen duidelijk van de voorstanders. Dat onderzoek van kindertaal iets zou leren over het wezen en de oorsprong van taal is een illusie, maar wel zou de studie van kindertaal “evenzeer als die van primitieve volken”(2) beter inzicht geven in de algemene ontwikkeling van taal en talen en zou de studie van het Nederlands zeker gebaat zijn bij bestudering van de Nederlandse kindertaal. Het wordt ons uit de tekst niet duidelijk of Rombouts zich aan de kant van Wundt schaart of het tussenstandpunt van Stern deelt. Bij nader onderzoek blijkt dat het in deze hele passage niet primair om standpunten van Rombouts gaat: hij geeft vrij precies Stern & Stern (1907:262-263) weer. Dat wil niet zeggen dat Rombouts geen overtuigd tegenstander van de recapitulatietheorie is. Hij verzet zich nadrukkelijk tegen de mening van Tracy dat het hoge werkwoordenaantal bij het kind een bewijs zou zijn voor de biogenetische recapitulatietheorie, maar voert niet de argumentatie van Hesseling aan die zijn bezwaren kracht had kunnen bijzetten. Hesseling, die geen oordeel heeft over Häckels biogenetische grondwet als zodanig, wijst de toepassing op taal resoluut af met het argument dat de omstandigheden volkomen verschillend zijn, “daar immers volgens de evolutietheorie de eerste mensen begonnen met geen van allen goed te kunnen spreken, terwijl onze kinderen geboren en opgevoed worden in een omgeving die wel in ‘t bezit is van dat vermogen” (Hesseling 1909:525).

9.2 De aard van taal en taalverwerving

Een discussie die met enige regelmaat in verschillende periodes opduikt is die over de aard van taal en van taalverwerving. Rombouts benadrukt dat bij de mens het psychische en fysische niet gescheiden kunnen worden en dat die ondeelbaarheid van geest en stof er duidelijk in taal is: “de geproduceerde klanken zijn dus naar herkomst en wezen niët

van fysische, nièt van psychische, maar van psycho-fysische natuur" (R 149). Bij de pasgeborene is veel in potentie aanwezig; zo ook de taal:

Ook de táál is niet 'n geschenk, dat het kind in volledigen of zelfs maar onvoltooiden vorm van z'n ouders als erfstuk overneemt. Ieder individu moet zich de taal moeizaam en geleidelijk verwerven. Slechts de faculteit, de potentie tot spreken is aangeboren. De resultante van dit vermogen èn 'n tweeden factor, de opvoeding, levert de klanktaal, de actus op. (R 150).

Dat de spraak nog ontwikkeld moet worden hangt samen met zowel een psychische oorzaak (het kind bezit nog geen voorstellingen en kan dus nog niets tot uiting brengen) als een fysiologische (de spraakwerktuigen zijn nog zo rudimentair dat hij geen gedachte kan uitdrukken, ook als hij die had). Rombouts is zeker niet de enige die in de eerste decennia van de twintigste eeuw aandacht voor deze nature – nurture-kwestie heeft. Illustratief is bijvoorbeeld dat Tracy (1910:145-149) uitvoerig ingaat op "hereditieit contra opvoeding".

In de controverse tussen wat Rombouts zelf in zijn slotbeschouwing nativisten en empiristen noemt, kiest hij positie. Uit zijn behandeling van Van Ginneken's hoofdstukken zeven (*Het kinderlijk denken*) en acht (*Uit d'eenzaamheid verlost*) was al gebleken dat Rombouts geen empirist is. Hij voerde daar de kennistheoretische benadering van Condillac ten tonele (de opvatting dat kennis wordt verkregen uit gewaarwordingen, door Condillac uiteengezet in zijn *Essai sur l'Origine des Connaissances humaines* 1746) om die vervolgens af te wijzen. Rombouts is ervan overtuigd "dat bij het verwerven van kennis of vaardigheden steeds twee factoren meewerken, een van buiten en een van binnen, welke laatste door Condillac wordt genegeerd" (R 104). In zijn laatste hoofdstuk bepaalt hij nadrukkelijk zijn standpunt tegenover de beide stromingen, de nativisten, die de geestelijke ontwikkeling van het kind als product van innerlijke factoren zien, en de empiristen, die die ontwikkeling uitsluitend op van buiten werkende krachten terugvoeren. Met Stern & Stern (1907:123) spreekt Rombouts van *convergentie*: de ontwikkeling is het product van beide! Convergentie is heel duidelijk bij "het veroveren van taal". "...vast staat toch wel, dat de hereditieit niet voldoende is om 'n kind *de taal van z'n ouders* te leeren, indien het zich niet in 'n omgeving bevindt waar die taal gebruikt wordt" (151).³⁹

10 Conclusies

Wat moet onze conclusie zijn over de vroege psycholinguïstiek van Van Ginneken, Rombouts en de invloed van de wetenschappelijke context waarin zij zich bevonden? De psy-

39 Of volken en rassen verschillen in erfelijke aanleg om spreekbewegingen uit te voeren zou nog onduidelijk zijn: "...wetenschappelijk is niet uitgemaakt, dat b.v. 'n Engelsch kind gemakkelijker Engelsch leert dan 'n Nederlandsch kind zou doen, of omgekeerd. Er mag 'n overgeërfde neiging bestaan om sommige klanken moeilijk te vinden, zooals de *sj* voor de oude Ephraïmieten, of de Engelsche *th* voor de moderne Franschen, dit belet het kind volstrekt niet elke taal volkomen goed te leeren, wanneer z'n opvoeding maar vroeg genoeg begint. Men heeft zelfs opgemerkt, dat kinderen, nog in de vóórperiode van de eigenlijke taalontwikkeling, klanken en klank-complexen voortbrengen, die, voor zoover bekend, in geen enkele taal voorkomen, en die door volwassenen met de uiterste inspanning niet kunnen worden nagemaakt" (R 152).

chologie en de opkomst van de kinderpsychologie heeft geleid tot aandacht voor kindertaal. Preyer, die zelf de taalontwikkeling van zijn zoon bijhield en door Rombouts “de vader der kinderzielkunde” wordt genoemd, beweerde, aldus Rombouts, “dat de kleuter in z’n drie eerste levensjaren ’n geestelijke ontwikkeling doormaakt, waarvan omvang en draagwijdte nauwelijks minder zijn dan van de ontwikkeling gedurende het gansche verdere aardse bestaan” (R1). Die drie jaar zijn de jaren die in de *Roman van een kleuter* worden beschreven en waar Rombouts nader op ingaat. De aandacht voor kindertaal had internationaal al tot veel publicaties geleid voordat Van Ginneken met Nederlands kindertaalmateriaal aan de slag ging. Rombouts kon dan ook in zijn toelichtende boek de Nederlandse gegevens vergelijken met buitenlandse observaties en in ruime mate zijn voordeel doen met onder meer de uitvoerige studie van Stern & Stern (1907), een studie die zowel een nauwkeurige beschrijving van de taalontwikkeling van twee eigen kinderen bood als een uitvoerige beschouwing van die beschreven ontwikkeling in taalpsychologische zin en dat met verwijzing naar lopende wetenschappelijke discussies.

Van Ginneken is een veeldoener die zich ook op het terrein van de kindertaalverwerving heeft begeven. Het is duidelijk geworden dat Van Ginneken eigen, originele data beschrijft en daarnaast incidenteel gebruik maakt van Stern & Stern. En Rombouts? Is hij, getuige zijn bibliografie, de beschouwer die de stand van zaken op wetenschappelijk gebied kritisch weergeeft en daarin zijn eigen standpunten bepaalt? Die indruk krijgen wij aanvankelijk wel, maar bij nader onderzoek zijn veel overeenkomsten met de eerdere studie van Stern & Stern gebleken. Rombouts pakt via Stern & Stern een aantal discussies op. Daarbij gaat de invloed van dit werk behoorlijk ver, want ook als Rombouts zich kritisch in een discussie mengt, blijkt het kritisch commentaar niet altijd uit eigen koker te komen, maar bij Stern & Stern ook zó voor te komen. Daarnaast is Rombouts veel verschuldigd aan Meumann, zoals we hebben gezien, en aan Tracy voor met name het statistisch onderzoek naar de woordenschat van kleuters. Ook hier geldt dat weergaves en schijnbaar eigen standpunten zijn terug te voeren op Meumann. Data en voorbeelden van andere kinderen (van Lindner, Preyer en informatie van hoogleraren in Zürich) komen ook vaak uit deze bron (zie R 20, 31). Overigens treffen wij in contemporaine publicaties bij herhaling overname van dezelfde voorbeelden aan en, voor alle duidelijkheid, Rombouts pretendeert zelf nergens een originele bijdrage te leveren. We kunnen vaststellen dat we bij Rombouts niet zo zeer met een kritische wetenschapper dan wel met een vaardig compiler/vertaler te maken hebben. Aan die conclusie kunnen we toevoegen dat hij als zodanig een opmerkelijke poging heeft gedaan om Van Ginneken's bijdrage aan de vroege psycholinguïstiek in het perspectief te plaatsen van het actuele internationale psychologisch en psycholinguïstisch onderzoek. Een opmerkelijk resultaat voor een boek dat een handleiding voor docenten moest zijn.

Welke impulsen de vroege Nederlandse psycholinguïstische activiteiten van Van Ginneken en Rombouts hebben gegeven, hebben we niet besproken. Wel hebben we kort de op Van Ginneken geïnspireerde bijdrage van Tinbergen (1919) genoemd. Voor het overige is er in de volgende decennia weinig follow up te zien en de vraag is of er bij grondig onderzoek van tijdschriften uit die tijd iets meer is te vinden. Het is misschien wel veelzeggend dat Stern in 1927 concludeert dat er na 1907 weinig taalkundig onderzoek op het gebied van kindertaal is verricht. In de Nederlandse context heeft het na Van Ginneken en Rombouts veertig jaar geduurd voordat een substantiële studie over kindertaal verscheen: Ka-

per (1959) (zie ook Kaper 1985). Vervolgens duurt het nog tot de negentiger jaren voordat Nederlandse kindertaaldata volop in de taalkundige belangstelling staan.

In dat licht bevreedt het niet dat in hedendaagse (Nederlandse) kindertaalliteratuur nog gebruik gemaakt wordt van Van Ginneken's materiaal en beschrijving: er zijn immers weinig of geen andere studies voorhanden. Zo worden in diverse hoofdstukken in Gillis & Schaerlaekens (2000) gegevens uit Van Ginneken aangehaald. Het teruggrijpen op deze kindertaalcasus van bijna een eeuw eerder is echter niet alleen een kwestie van gebrek aan alternatieven: er is ook duidelijk bewondering voor Van Ginneken's 'methodologie'.⁴⁰ Dat de werken van Van Ginneken en Rombouts vanuit hedendaags perspectief interessant zijn is ook hier gebleken, toen wij bij een aantal van de door ons behandelde thema's de lijn hebben doorgetrokken naar het heden en Van Ginneken's beschrijving en de wetenschappelijke inbedding daarvan door Rombouts hebben vergeleken met huidige inzichten en theorieën. Het is opmerkelijk en veelzeggend dat zij beiden met betrekking tot de status van regels en analogie een standpunt blijken in te nemen dat in recent werk eveneens verdedigd wordt.

● Bibliografie

Antal, L. (1988). Rules, analogies, categories. *Word* 39, 21-27.

Blumenthal, Arthur L. (1970). *Language and Psychology. Historical aspects of psycholinguistics*. New York: Wiley & Sons.

Blumenthal, Arthur L. (1974). A historical view of psycholinguistics. In: T.A. Sebeok (ed.), *Current trends in linguistics*, vol. 12, *Linguistics and adjacent arts and sciences*. The Hague: Mouton, 1105-1134.

Bybee, J. (1991). Natural morphology: the organisation of paradigms and language acquisition. In: T. Huebner & C.A. Ferguson (eds.), *Crosscurrents in second language acquisition and linguistic theories*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 29-37.

Campbell, R.N. & R. Grieve (1982). Royal investigations of the origin of language. *Historiographia Linguistica* IX, 43-74.

Clark, Eve V. (1993). *The lexicon in acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, Eve V. (2003). *First language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elbers, L. & A. van Loon-Vervoorn (2000). Lexicon en semantiek. In: S. Gillis & A. Schaerlaekens (red.), 185-224.

Elffers, E. (1996). Van Ginneken als psycho-syntheticus. In: A. Foolen & J. Noordegraaf (red.), 51-80.

Elffers, E. (1999). Psychological linguistics. In: P. Schmitter (ed.), *Sprachtheorien der Neuzeit I. Der epistemologische Kontext neuzeitlicher Sprach- und Grammatiktheorien*. Tübingen: Narr, 301-341.

Foolen, A & J. Noordegraaf (red.) (1996). *De taal is kennis van de ziel. Opstellen over Jac. van Ginneken (1877-1945)*. Münster: Nodus.

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld Gillis & de Houwer (2000:48), die Van Ginneken roemen als voorbeeld van een longitudinale casestudie: "Het werk van Van Ginneken (1917) bijvoorbeeld is een prachtig voorbeeld dat door ieder beginnend taalonderzoeker gelezen zou moeten worden".

- Frijn, J. & G. de Haan (1994).** *Het taallerend kind*. Dordrecht: ICG Publications.
- Gillis, S. & A. de Houwer (2000).** Methodologie van de kindertaalstudie. In: S. Gillis & A. Schaerlaekens (red.), 39-91.
- Gillis, S. & A. Schaerlaekens (red.) (2000).** *Kindertaalverwerving. Een handboek voor het Nederlands*. Groningen: Nijhoff.
- Ginneken, J. van (1913-1914).** *Handboek der Nederlandsche taal. De sociologische structuur der Nederlandsche taal*, 2 dln. Nijmegen: Malmberg.
- Ginneken, J. van (1917).** *De roman van een kleuter*. Nijmegen: Malmberg. Zie ook www.dbnl.org
- Haeringen, C. B. van (1950).** De hoofdvormen van het Nederlandse werkwoord. *De Nieuwe Taalgids* 43, 20-28. Geciteerd uit: C.B. Van Haeringen, *Grammarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. Assen: Van Gorcum, 1962, 75-87.
- Hesseling, D.C. (1909).** Kindertaal. *De Gids* 27, 524-543.
- Hulshof, H. (1996).** Genetisch taalonderwijs in theorie en praktijk. Van Ginneken ideeën over de relatie tussen taalkunde en taalonderwijs. In: A. Foolen & J. Noordegraaf (red.), 145-172.
- Hulshof, H. & E. Vervaet (2004).** Keesje eindelijk compleet. *Onze taal* 73, 21.
- Joosten, J. (1998).** *Lijnen en breuken. Een kleine historische beschouwing over het Nijmeegse Instituut Nederlands*. z.p.: Van Tilt.
- Kampen, J. van & F. Wijnen (2000).** Grammaticale ontwikkeling. In: S. Gillis & A. Schaerlaekens (red.), 225-285.
- Kaper, W. (1959).** *Kindersprachforschung mit Hilfe des Kindes: einige Erscheinungen der kindlichen Spracherwerbungs erläutert im Lichte des vom Kinde gezeigten Interesses für Sprachliches*. Groningen: Wolters.
- Kaper, W. (1985).** *Child Language. A language which does not exist?* Dordrecht: Foris.
- Kempen, G. (1996).** "De zwoele groei van den zinsbouw". De wonderlijke levende grammatika van Jac. van Ginneken uit *De Roman van een Kleuter* (1917). In: A. Foolen & J. Noordegraaf (red.), 173-216.
- Kess, J.F. (1992).** *Psycholinguistics. Psychology, linguistics and the study of natural language*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Kivits, T. (1992).** *Geschiedenis van de psychologie. De ontwikkeling van de geesteswetenschappen vanaf de Grieken tot heden*. Utrecht: Spectrum.
- Knobloch, Clemens (1984).** Sprache und Denken bei Wundt, Paul und Marty. Ein Beitrag zur Problemgeschichte der Sprachpsychologie. *Historiographia Linguistica* 11, 413-448.
- Marcus, G., S. Pinker, M. Ullman, J. Hollander, T.J. Rosen & F. Xu (1992).** *Overregularization in language acquisition*. Monographs of the Society for Research in Child Development. Serial no. 228, Vol 57, no. 4.
- Meumann, E.F.W. (1903).** *Die Sprache des Kindes*. Zürich: Zürcher & Furrer.
- Pinker, S. (1999).** *Words and rules: the ingredients of language*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Pinker, S. & A. Prince (1992).** Regular and irregular morphology and the psychological status of rules of grammar. In: *Proceedings of the 17th annual meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley. Ook in: S.D. Lima, R.L. Corrigan & G.K. Iverson (red.) (1994), *The reality of linguistic rules*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 321-351.

- Rombouts, S. (1919).** *De psychologie der kleutertaal, verklaard voor taalleeraren, pedologen, opvoeders en kindervrienden.* Nijmegen: Malmberg.
- Rumelhart, D. & J.L. McClelland (1986).** On learning the past tense of English verbs: implicit rules or parallel distributed processing? In: J. McClelland e.a. (red.), *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition.* (Vol. 2: Psychological and biological models). Cambridge, Mass: MIT Press, 216-271.
- Santen, Ariane van & Marijke van der Wal (2004).** Van brabbelen en napraten tot navolgen. Een casus kindertaalontwikkeling verkend. In: J. De Caluwe e.a. (red.), *Schatbewaarder van de taal.* Gent: Academia Press, 931-946.
- Schaerlaekens, A. (2000).** De verwerving van het Nederlands: een blauwdruk. In: S. Gillis & A. Schaerlaekens (red.), 11-38.
- Schultink, H. (1989).** Regelmaat in onregelmatigheid. Ten Kate, Van Haeringen en de ANS in historisch perspectief. In: A. Quak & F van der Ree (red.), *Palaeogermanica et onomastica. Festschrift für J.A. Huisman zum 70. Geburtstag.* Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik. Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 203-213.
- Stern, C. & W. (1907/1922).** *Die Kindersprache. Eine psychologische und sprachtheoretische Untersuchung.* Leipzig: Barth, 3^e dr. (deze druk is, afgezien van een nawoord gelijk aan de 1^e druk van 1907).
- Strauss, S. (ed.) (1982).** *U-shaped behavioral growth.* New York etc: Academic Press.
- Tanenhaus, Michael K. (1988).** Psycholinguistics: an overview. In: Frederick J. Newmeyer (ed.), *Linguistics: The Cambridge Survey, Vol. III Language: psychological and biological aspects.* Cambridge: Cambridge University Press, 1-37.
- Tervoort, B. Th. e.a. (1972).** *Psycholinguïstiek.* Utrecht: Spectrum.
- Tinbergen, D.C. (1919).** Kinderpraat. *De Nieuwe Taalgids* 13, 1-16, 65-86.
- Tomasello, M. (2003).** *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition.* Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Tracy, F. (1910).** *Kinderpsychologie. Eene inleiding tot methodische kinderstudie.* Uit het Engelsch door F.J. van der Molen. Zutphen: Thieme, z.j. [1910].
- Vooy, C.G.N. de (1916).** Iets over woordvorming en woordbetekenis in kindertaal. *De Nieuwe Taalgids* 10, 93-100, 128-141.
- Wal, Marijke J. van der (1999).** Feral children and the origin of language debate: the case of the Puella Trans-Isalana or the Kranenburg Girl (1717). In: G. Hassler & P. Schmitter (eds.), *Sprachdiskussion und Beschreibung von Sprachen im 17. und 18. Jahrhundert.* Münster: Nodus, 151-161.
- Wundt, W. (1900).** *Die Sprache.* Leipzig: Engelmann (delen 1 en 2 van *Völkerpsychologie*).

De fonologische deletiehypothese: Sommige kinderen snoeien hun infinitieven graag tot stammen

HELENA Taelman, EVELYN Martens & STEVEN Gillis*

Abstract

A well-documented characteristic of Dutch-speaking children's early sentences is the occurrence of non-finite verb forms without an accompanying finite verb form, such as "boekje lezen" (litt: book read). A review of the relevant literature shows that most children's first verb forms are (almost exclusively) infinitives. In this paper we verify that observation in the longitudinal corpora of eight Flemish children. Contrary to what was expected, six children use bare stems more frequently than infinitives.

We hypothesize that these bare stems are actually infinitives that lost the schwa of the infinitive suffix due to a phonological deletion process. Five arguments will be developed to corroborate this "phonological deletion hypothesis". (1) Bare stems often appear in utterance final position, which is the canonical position of the infinitive in standard Dutch. (2) Verbs with an infinitive suffix on *n* instead of schwa are produced as 'root infinitives' from the very start. This means that the deletion process is not morphological, but phonological in nature. (3) Final schwas are deleted in other circumstances as well, for instance when they are part of a nominal plural suffix or a nominal diminutive suffix. (4) A similar deletion process is found in monomorphemic words ending in schwa (and possibly followed by a sonorant). (5) These deletion processes occur simultaneously.

1 Inleiding

In 1917 publiceerde Van Ginneken een dagboekstudie over de taalverwerving van de jongen Keesje. Hij merkte op dat Keesjes eerste zinnen alleenstaande infinitieven bevatten, zoals in (1).

* Alle auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Nederlandse Taal en Spraak, Universiteit Antwerpen. De eerste auteur is aspirant bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek. De tweede auteur werkte mee aan dit artikel in het kader van het GOA-project 'Computationele Psycholinguïstiek'. We bedanken de deelnemers van het NET symposium 2003, in het bijzonder Frank Wijnen, en vijf anonieme beoordelaars van Nederlandse Taalkunde voor hun constructieve bedenkingen. Adres voor correspondentie: Helena Taelman, CNTS – GER, Universiteitsplein 1, B-2610 Wilrijk. E-mail: Helena.Taelman@ua.ac.be, Steven.Gillis@ua.ac.be.

(1) Piet etə

Uit later onderzoek bleek dat deze infinitieven zeer typisch zijn voor Nederlandse kindertaal. Kinderen beginnen met geïsoleerde infinitieve werkwoorden¹ (m.a.w. infinitieven en voltooid deelwoorden), en gebruiken pas later finiete werkwoordsvormen (o.a. Verhulst-Schlichting 1985; Bol 1995; Wijnen 1995a, b; Wijnen 1997; Wijnen & Verrips 1998; Blom 2003). Neem bijvoorbeeld de Nederlandse jongen Peter (data uit het Groningen-corpus, Wijnen 1997). Tot en met de leeftijd van 1;11.3² zijn meer dan 90% van Peters werkwoorden in meerwoordzinnen infinitieve vormen. De weinige finiete werkwoorden die Peter op dat moment produceert, hebben allemaal een modale betekenis ('kan', 'moet', 'mag'), of ze functioneren als koppelwerkwoord ('is') of als hulpwerkwoord ('ga' + infinitief). Lexicale werkwoorden verschijnen als infinitief of voltooid deelwoord, en pas in een latere fase als finiete vorm. De voorbeelden in (2) bevatten typische uitingen uit deze beginperiode. Voorbeeld (2a) bevat een lexicaal werkwoord in de infinitief, voorbeeld (2b) bevat een voltooid deelwoord.

(2) a ook ψ paard stappen (Peter, 1;9.20)
b Peter emmer (ge)daan (Peter, 1;10.3)

Vaak wordt aangenomen dat Peters verwervingspatroon niet idiosyncratisch is, maar voor alle Nederlandse kinderen geldt (o.a. Wijnen & Verrips 1998; van Kampen & Wijnen 2000). Uitgaande van deze premisse hebben onderzoekers veel aandacht besteed aan de vraag waarom Nederlandstalige kinderen met losstaande infinitieven beginnen en hoe ze uiteindelijk finiete werkwoorden verwerven. Er is bijvoorbeeld een levendige discussie rond de vraag of kinderen reeds van in het begin de grammaticale noties 'finiet' en 'infiniet' hanteren. Deze problematiek laten we in dit artikel voor wat ze is. Een goede samenvatting van de relevante bevindingen is te vinden in Blom (2003) en in de overzichtsartikelen Wijnen & Verrips (1998) en Van Kampen & Wijnen (2000).

In dit artikel evalueren we de premisse waar de meeste analyses over werkwoordsverwerving van vertrekken: nl. dat Nederlandstalige kinderen eerst werkwoorden in de infinitiefvorm produceren. We rapporteren data die in strijd zijn met deze stelling: zes van de acht kinderen in onze studie gebruiken aanvankelijk vooral werkwoorden in de vorm van de werkwoordsstam, en schakelen pas later over naar infinitieven. Betekent dit nu dat de bestaande theorieën in verband met de verwerving van het werkwoord herzien moeten worden? In het tweede deel van het artikel beargumenteren we een verklaring die verzoenbaar is met de premisse uit de literatuur. In deze verklaring worden de vroege stamvormen geanalyseerd als infinitieven die door toedoen van een fonologisch deletieproces de sjwa van de laatste syllabe verloren hebben en daardoor de fonologische manifestatie van het infinitiefsuffix kwijt zijn. We noemen dit de fonologische deletiehypothese.

1 We nemen in dit artikel geen stelling in met betrekking tot de vraag of kinderen deze morfologische categorieën als dusdanig hanteren in hun taalsysteem op het moment dat ze vormen uit deze categorieën produceren.

2 Lees 1;11.3 als 1 jaar, 11 maanden en 3 dagen.

2 Data

We zullen een aantal longitudinale corpora van Nederlandse kindertaal analyseren die tot nu toe nog niet onderzocht zijn geweest met betrekking tot werkwoordsverwerving. (1) Het Maarten-corpus met longitudinale data van één kind, de Vlaamse jongen Maarten (Gillis 1984; beschikbaar via CHILDES, MacWhinney 2000). (2) Het Schaerlaekens-corpus met gegevens van twee Vlaamse drielingen (Schaerlaekens 1973; beschikbaar via CHILDES, MacWhinney 2000). (3) Het Jolien-corpus met observaties van één Vlaams meisje. In totaal analyseren we dus longitudinale gegevens van acht kinderen, allemaal afkomstig uit België.

De totale observatieduur in het Maarten-corpus bedraagt drie maanden. De andere corpora overspannen minstens een jaar, maar we analyseren enkel de eerste tien maanden. In Tabel 1 wordt voor elk kind de leeftijd bij het begin en einde van de geselecteerde observatieperiode vermeld, en het aantal observatiesessies in die periode. Daarnaast geeft Tabel 1 het totaal aantal geanalyseerde woordtokens, het gemiddeld aantal woorden per uiting (de MLUw), en de cumulatieve woordenschat aan het begin en op het einde van de observatieperiode. In de laatste kolom wordt het aantal werkwoordslemma's in de cumulatieve woordenschat vermeld.

<i>Naam</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Aantal sessies</i>	<i>Aantal tokens</i>	<i>MLUw</i>	<i>Cumulatieve woordenschat</i>	<i>Werkwoorden in woordenschat</i>
Maarten	1;8.29 - 1;11.15	19	19960	1.28 - 2.55	49 - 933	4 - 107
Arnold	1;10.19 - 2;6.23	8	2436	1.45 - 2.76	45 - 364	10-113
Diederik	1;10.19 - 2;6.23	8	2358	1.29 - 3.04	21 - 293	2-101
Maria	1;10.19 - 2;6.23	8	2502	1.10 - 2.87	5 - 300	2-111
Gijs	1;8.29 - 2;5.24	8	4907	1.31 - 3.55	41 - 468	8-148
Joost	1;8.29 - 2;5.24	8	1733	1.21 - 2.95	24 - 229	5-60
Katelijne	1;8.29 - 2;5.24	8	3789	1.11 - 2.88	38 - 375	7-129
Jolien	1;5.9 - 2;2.30	23	5848	1.00 - 2.10	33 - 584	4-123

Tabel 1: Overzicht van data

3 Resultaten

In het eerste deel van deze sectie onderzoeken we de werkwoordsverwerving in de corpora van de acht Nederlandstalige kinderen. We vragen ons af of ook deze kinderen, zoals voorspeld, met infinitieven beginnen. Bij zes van de acht kinderen zullen we vaststellen dat ze in het begin vooral de stamvorm gebruiken, en dat infinitieven pas later domineren. In het tweede deel van deze sectie gaan we op zoek naar een verklaring voor die vroege stamvormen. We zullen argumenteren dat de vroege stammen eigenlijk gereduceerde infinitieven zijn.

3.1 Infinitieven in de aanvangsfase?

Volgens de onderzoeksliteratuur produceren jonge kinderen in de eerste fase van de

werkwoordsverwerving voornamelijk infinitieven, en daarnaast ook (een beperkt aantal) voltooide deelwoorden. Deze hypothese toetsen we door de werkwoordsvormen in de kindertaalcorpora te analyseren aan de hand van drie categorieën.³

(1) *STAM + ə/n-SUFFIX*: Het werkwoord eindigt op /ə/ of op /n/, zoals in ‘pakken’, ‘eten’ of ‘doen’. Deze suffixen worden in volwassen Nederlands gebruikt voor de meervoudsvorm van de tegenwoordige tijd en voor de infinitief.

(2) *STAM + ø-SUFFIX*: Het werkwoord is geproduceerd zonder suffix, zoals in ‘pak’, ‘eet’ of ‘doe’.⁴ In de input komen zulke stammen voor als tegenwoordige tijd 1/2 persoon enkelvoud en als imperatief.⁵

(3) *STAM + t-SUFFIX*: Het derde label is enkel toegekend indien het t-suffix duidelijk identificeerbaar is: dus niet bij ‘beer slaap’ of ‘kindje eet’, wel bij ‘kijkt’. Het t-suffix verwijst in volwassen taal naar de tegenwoordige tijd 2/3 persoon enkelvoud.

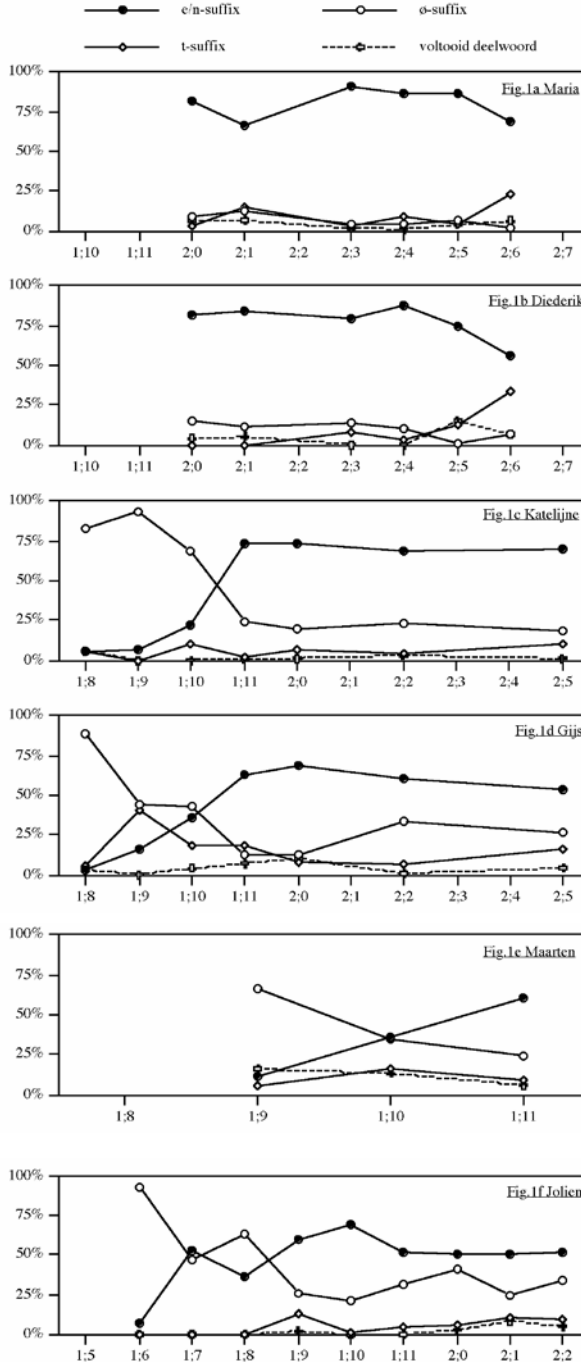
De labels van de drie categorieën verwijzen naar de morfologische functie van deze vormen in volwassen taal die niet noodzakelijk overeenkomt met de manier waarop kinderen deze vormen analyseren en gebruiken. We willen er met andere woorden uitdrukkelijk op wijzen dat deze analyse van werkwoordsvormen geen uitspraak doet over de vraag of de kinderen de suffixen werkelijk als mentale, morfologische eenheden gebruiken. Naast deze drie categorieën identificeren we ook de voltooide deelwoorden en de verleden tijdsvormen. Omdat de categorie van de verleden tijdsvormen zeer klein blijkt te zijn, bespreken we ze niet in de analyses en duiden we ze ook niet aan in de figuren die de evoluties van de kinderen weergeven.

Op basis van onderzoeksbevindingen verwachten we dat kinderen aanvankelijk vooral vormen met het ə/n-suffix van de infinitief gebruiken. Bij twee van de acht kinderen, Maria en Diederik, is dat inderdaad het geval. Laten we eerst Maria’s werkwoordsproducties bespreken. In Figuur 1a wordt per maand het percentage van tokens met ə/n-suffix, ø-suffix en t-suffix gegeven. Ook het percentage voltooide deelwoorden wordt vermeld. Als er in een maand minder dan 15 tokens van werkwoorden geattesteerd zijn, werden de data weggelaten. In Figuur 1a is de categorie met het ə/n-suffix van de infinitief veruit het grootst, met op de leeftijd van 2;0 een percentage boven 80%, en op de leeftijd van 2;6 nog meer dan 65%. De data van Diederik, geplote in Figuur 1b, zien er gelijkaardig uit.

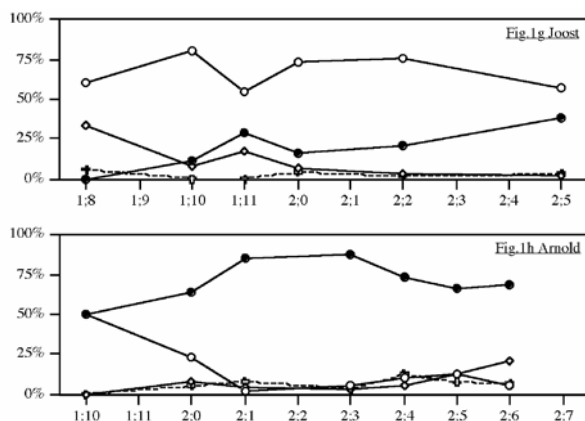
3 Vormen van ‘zijn’ verschijnen heel vaak als clitisch element in vaste uitdrukkingen zoals ‘da’s’, ‘waar’s’, ‘wa(t)’s’. Daarom hebben we dit werkwoord integraal uit de analyses weggelaten. Een tweede argument voor de uitsluiting van het werkwoord ‘zijn’ is het feit dat de vormen van het werkwoord zeer onregelmatig zijn en hierdoor niet goed passen in de drie categorieën. Er is weinig fonologische gelijkenis tussen de infinitief ‘zijn’ en de vormen ‘is’, ‘ben’ en ‘bent’. Een anonieme reviewer voegt hieraan toe dat er ook syntactische redenen zijn om ‘zijn’ uit de analyse te weren.

4 Meegerekend zijn ook de onregelmatige vormen ‘mag’, ‘kan’ en ‘zal’: deze producties hebben een klinkerverandering ondergaan ten opzichte van de infinitief.

5 In tegenstelling tot de gangbare praktijk laten we de imperatieven niet weg uit de analyse. Dit doen we omdat het bijzonder moeilijk is om een echte imperatief te onderscheiden van wat we later een gereduceerde infinitief zullen noemen. Beide hebben de vorm van een stam + ø-suffix. Bovendien worden imperatieven altijd met een directieve betekenis gebruikt, en (gereduceerde) infinitieven zeer vaak. Voorbeelden van gereduceerde infinitieven met een directieve betekenis zijn te vinden in (7a-c).

De fonologische deletiehypothese: Sommige kinderen snoeien hun infinitieven graag tot stammen

Figuur 1: De evolutie van de werkwoordsmorfologie in 6 corpora.

Bij de overige kinderen vinden we in tegenstelling tot de verwachtingen een beginstadium met zeer weinig werkwoorden met \varnothing /n-suffixen. Katelijne bijvoorbeeld gebruikt op de leeftijd van 1;9 in nog geen 6% van de gevallen een \varnothing /n-suffix (zie Figuur 1c). In plaats van het \varnothing /n-suffix heeft het \emptyset -suffix met 82% de hoogste frequentie. Met andere woorden, Katelijne produceert voornamelijk stammen in plaats van infinitieven. Komt dit misschien doordat één bepaald werkwoord bijzonder frequent als stam verschijnt? Neen, in de periode van 1;8 tot en met 1;9 produceert Katelijne 16 verschillende werkwoordstypes als stam (enkele voorbeelden in (4)). Merk op dat de stamvormen in voorbeelden (4a-d) na het complement komen, in de positie waar in Nederlandse hoofdzinnen normaliter de infinitief verschijnt. Deze observatie werken we verder uit in sectie 3.2.1 als argument voor de stelling dat het hier om gereduceerde infinitieven gaat.

(4)	a	to(ren) maat [= maak]	(Katelijne, 1;10.24)
	b	boek kijk	(Katelijne, 1;10.24)
	c	auto (s)peel	(Katelijne, 1;10.24)
	d	(s)toel pak	(Katelijne, 1;10.24)
	e	Gij(s) ween	(Katelijne, 1;10.24)

Ook Maarten, Jolien, Joost en Gijs produceren aanvankelijk vooral tokens met \emptyset -suffix en nauwelijks tokens met \varnothing /n-suffix. Soms ligt het percentage stammen zelfs boven 75% (Jolien en Gijs). Net als bij Katelijne wordt het grote aantal stammen niet veroorzaakt door één bepaald, bijzonder frequent werkwoordstype. Tabel 2 somt per kind alle werkwoordstypes op die als stam worden geproduceerd in de periode dat stammen domineren.⁶ De aantallen variëren tussen 5 en 30. Wanneer we de frequentie van de

⁶ Een aantal werkwoorden in de lijst zijn modale werkwoorden ('moet', 'kan', 'mag') of hulpwerkwoorden ('heb'). Verschillende bestaande studies rapporteren dat deze types van werkwoorden al heel vroeg in de finiete vorm verschijnen (zie Blom 2003). De meeste werkwoorden in de lijst zijn echter gewone, lexicale werkwoorden.

overige suffixen bij deze kinderen bekijken, vinden we telkens zeer lage percentages in deze vroege periode. Bij Joost en Gijs is er op een bepaald moment wel een groot aantal tokens met t-suffix. Dit is te wijten aan de grote hoeveelheid tokens van de meervoudsimperatieven 'ziet' en 'hoort' in zinnen zoals 'ziet, een vogel' (Gijs, 1;11.28) of 'hoort, Katelijne huult' (Gijs, 1;11.28). Zulke meervoudsimperatieven komen in de Belgisch Nederlandse spreektaal vaak voor.⁷

	<i>Periode</i>	<i>n</i>	<i>Werkwoordstypes</i>
Gijs	1;8 - 1;10	18	doe, drink, hoor, kijk, kom, lach, loop, maak, moet, pak, pers, scheer, schijn, steek, val, zet, zie, zit
Joost	1;8 - 2;5	30	afwrijf, drink, ga, heb, hoor, kan, kijk, kom, koop, kuis, loop, luid, maak, mag, meepak, moet, pak, regen, rijd, schrijf, slaap, snij, steek, val, waai, wegrij, wegvlieg, zie, zing, zit
Kateljijne	1;8 - 1;10	16	doe, drink, ga, geef, hoor, kijk, kom, laat, leg, lig, loop, maak, pak, speel, ween, zie
Maarten	1;9	17	drink, eet, insteek, kijk, kom, kuis, lees, let, pak, slaap, sta, steek, stink, teken, val, was, zoek
Jolien	1;5 - 1;6	6	draai, kan, kijk, val, was, ween
Arnold	1;10	5	bijt, maak, pak, speel, ween

Tabel 2: Lijst van de werkwoordstypes die in de beginfase (i.e. de periode waarin stammen domineren) als stam geproduceerd worden

De data van Arnold wijken lichtjes af van die van de andere kinderen. Er is geen overwicht van werkwoordsstammen, maar werkwoordsstammen maken wel de helft uit van alle werkwoordstokens in de eerste maand van observatie. Een ex aequo vinden we ook wanneer we het aantal werkwoordstypes in Arnolds data tellen: op de leeftijd van 1;10 zijn er even veel werkwoordstypes met ə/n-suffix (n=5) als met ø-suffix (n=5).

Laten we nu even naar de verdere ontwikkeling van deze kinderen kijken. Na de beginfase met hoofdzakelijk ø-suffixen komt er bij Katelijne een fase met voornamelijk ə/n-suffixen. Vanaf 1;11 heeft ongeveer 70% van de tokens een ə/n-suffix. Voorbeeld (5) bevat een aantal typische uitingen uit deze periode.

- (5)
a	to(ren) maken	(Katelijne, 1;11.5)
b	boek kijken	(Katelijne, 1;11.5)
c	Luk slapen	(Katelijne, 1;11.5)
d	mij (s)toel zitten	(Katelijne, 1;11.28)
e	b(l)oemen vaas zetten	(Katelijne, 1;11.28)

Dezelfde evolutie vinden we ook terug bij Maarten, Gijs, Jolien en Arnold: eerst ø-suffixen, daarna ə/n-suffixen. De tokens met ə/n-suffix zijn hoogstwaarschijnlijk echte infinitieven en geen finiete meervoudsvormen. De aanwezigheid van een meervoudssubject is vaak

⁷ Jammer genoeg vinden we weinig referenties naar dit fenomeen. Zie toch Hendrickx (2002).

het enige criterium op basis waarvan we een finiete meervoudsvorm van een infinitief kunnen onderscheiden. Zo'n meervoudssubject is echter in minder dan 4% van de gevallen aanwezig.

Slechts bij één kind komt er na de fase met werkwoordsstammen geen fase met infinitieven: bij Joost. We vermoeden dat de fase met infinitieven buiten de observatieperiode valt doordat Joost trager evolueert dan de andere kinderen. Deze hypothese sluit aan bij een vroegere studie waaruit bleek dat Joosts taalontwikkeling traag is in vergelijking met die van de andere kinderen (Gillis & Verhoeven 1992).

Op dit punt van het verhaal weten we dat de meeste kinderen in deze studie niet met infinitieven beginnen, maar wel met werkwoordsstammen (\emptyset -suffixen). Pas een paar maanden nadien worden infinitieven de meest frequente werkwoordsvorm. Deze bevinding is gebaseerd op algemene analyses van de werkwoorden in de corpora. We zullen nu aantonen dat ook individuele werkwoorden aanvankelijk in de stamvorm verschijnen en later in de infinitiefvorm.

We bespreken eerst een voorbeeld uit het Maarten-corpus: het werkwoord 'lezen'. Dit werkwoord wordt in het volledige corpus 66 maal geproduceerd. Op de leeftijd van 1;9 komt enkel de stam 'lees' voor ($n=15$). Een aantal typische zinsuitingen zijn te vinden in (6).

- (6) a lees (Maarten, 1;9.15)
[les]
b boeken lees (Maarten, 1;9.15)
[bukə ses]

Op de leeftijd van 1;10 verschijnt voor de eerste maal de infinitief 'lezen' ($n=1$). Maar zoals de voorbeelden in (7) doen vermoeden, blijven de meeste tokens van dit werkwoord nog altijd stammen ($n=25$). In voorbeeld (7c) gebruiken we een fonetisch teken in de orthografische transcriptie om een moeilijk interpreteerbare 'filler syllabe' aan te duiden (Peters 2001). Zo zullen we dit ook doen in de volgende voorbeelden. Daarnaast zullen we af en toe het #-teken gebruiken als aanduiding van een pauze (zie 8a).

- (7) a de toren lees . (Maarten, 1;10.3)
[də tɔnə les]
b Chris lees . (Maarten, 1;10.14)
[kɪs les]
c nog ə lees . (Maarten, 1;10.3)
[nɔɣ ə tes]

Vanaf 1;11 komen infinitieven vaker voor dan stammen ($n=23$ vs. $n=2$). In zinscontexten waar op de leeftijd van 1;10 nog 'lees' verscheen, komt nu meestal 'lezen' voor (vergelijk 7a met 8a en 7b met 8b).

- (8) a de appel # lezen . (Maarten, 1;11.8)
[də apəl # lesə]
b Steven # een boek lezen . (Maarten, 1;11.15)
[stefə # əm buk lesə]

In het Maarten-corpus worden de meeste stamvormen uit de beginfase later ook als infinitief geproduceerd. Van alle 17 werkwoorden die op de leeftijd van 1;9 als stam geproduceerd zijn (cfr. lijst in Tabel 2), vinden we er op de leeftijd van 1;11 15 terug en die worden dan allemaal (ook) als infinitief geproduceerd. Tabel 3 geeft aan in welke vormen deze werkwoorden gedurende 1;11 geproduceerd worden. In negen gevallen is de infinitief de enige of meest frequente vorm op de leeftijd van 1;11. In vier gevallen is dat de stam en in twee gevallen is dat een andere vorm.

<i>Werkwoord</i>	<i>Ø-suffix</i>	<i>ə/n-suffix</i>	<i>t-suffix</i>	<i>vd</i>
drink		drinken (17x)	drinkt (1x)	
eet	eet (6x)	eten (15x)		
insteek	insteek (1x)	insteken (5x)		
kijk	kijk (15x)	kijken (12x)		
kom	kom (15x)	komen (5x)		
kuis		kuisen (2x)		
lees	lees (2x)	lezen (23x)		
pak		pakken (9x)		
slaap	slaap (13x)	slapen (11x)	slaapt (7x)	
sta		staan (3x)	staat (7x)	
steek	steek (2x)	steken (13x)		
teken	teken (9x)	tekenen (2x)		
val	val (6x)	vallen (1x)	valt (14x)	gevallen (7x)
was		wassen (1x)		
zoek	zoek (9x)	zoeken (35x)		

Tabel 3: De werkwoordsvormen gedurende 1;11 van 15 werkwoordstypes die met 1;9 als stam geproduceerd zijn

Bij de andere kinderen zijn er telkens slechts een paar werkwoorden die zowel in de beginfase als in de latere fase voorkomen, gewoon omdat er per sessie minder data voorhanden zijn. Uitgebreide analyses zijn hierdoor onmogelijk. Wel kunnen we rapporteren dat er bij elk kind minstens één werkwoord is dat aanvankelijk enkel als stam en later voornamelijk als infinitief verschijnt.

We besluiten dat de werkwoordsverwerving bij zes van de acht kinderen niet verloopt zoals in de literatuur wordt beschreven. In plaats van de infinitief is de stamvorm de meest frequente vorm in de beginfase. Wat later vinden we vooral alleenstaande infinitieven. Deze evolutie stellen we niet alleen vast in analyses van werkwoordstokens, maar vinden we ook terug bij individuele werkwoordstypes.

3.2 De fonologische deletiehypothese

Hoe komt het dat deze kinderen aanvankelijk zoveel stammen en zo weinig infinitieven

produceren? Hiervoor kunnen we een eenvoudige verklaring bedenken die vertrekt van het feit dat de infinitiefvorm en de stamvorm slechts minimaal van elkaar verschillen. Indien we de typische vorm van een infinitief met de typische vorm van een stam vergelijken, valt het op dat het verschil tussen een infinitief en de stamvorm slechts één klinker is: infinitief = stamvorm + ə. Daarom zouden we de stamvormen uit de beginfase van de verwerving kunnen interpreteren als infinitieven die de sjwa door toedoen van een fonologisch deletieproces⁸ hebben verloren. Hieruit volgt dat de kinderen in deze studie net als alle andere Nederlandstalige kinderen met infinitieven beginnen, al zijn ze dan tot stamvormen gereduceerd. Deze verklaring noemen we de fonologische deletiehypothese. Deze verklaring is niet nieuw. Klein (1974) en De Haan (1986) gebruikten de fonologische deletiehypothese reeds om enkele eigenaardige zinnestelsels met een stamvorm in zinsfinale positie te verklaren, zoals bijvoorbeeld de zin in (10).

(10) Beertje vang (Basje, 2;3)

Klein (1974) en De Haan (1986) brachten echter weinig evidentie aan om de fonologische deletiehypothese te ondersteunen. Ze noemden slechts één argument, nl. het feit dat de stamvormen alterneren met gewone infinitiefvormen. Naast 'beertje vang' komt in dezelfde observatiesessie ook 'beertje vangen' voor. Dit betekent volgens hen dat het kind in de twee gevallen de infinitiefvorm wil produceren, maar in één uiting de finale sjwa van de infinitief deleert zodat de stamvorm overblijft. Het argument dat Klein (1974) en De Haan (1986) aanhaalden, is echter niet overtuigend. Het is niet omdat de vormen 'vang' en 'vangen' naast elkaar in gelijkaardige constructies gebruikt worden, dat 'vang' van 'vangen' is afgeleid door middel van een fonologisch deletieproces. Misschien is 'vang' geen fonologisch vervormde realisatie van 'vangen', maar is 'vang' echt als dusdanig bedoeld. In wat volgt zullen we betere argumenten aanreiken om de fonologische deletiehypothese te onderbouwen. We vatten ze hier al even samen:

(1) In de beginfase worden de stammen vaak geproduceerd in zinsfinale positie, na het zinscomplement. Dit is eigenlijk de canonieke positie voor de infinitief (zie sectie 3.2.1).

(2) In tegenstelling tot infinitieven op /ə/ komen infinitieven op /n/ wel vaak voor in de beginfase. Dit betekent dat de fonologische vorm van het suffix een belangrijke rol speelt (zie sectie 3.2.2).

(3) De reductie van werkwoordsvormen op /ə/ is geen alleenstaand fenomeen. Ook het diminutiefsuffix en het meervoudssuffix op /ə/ worden aanvankelijk gereduceerd (zie sectie 3.2.3).

(4) Dat het hier gaat om een fonologisch deletieproces, en niet om een morfologisch proces, wordt bewezen door het feit dat we een gelijkaardig deletieproces observeren bij monomorfemen die op sjwa eindigen (zie sectie 3.2.4).

(5) De deletie van de finale sjwa in infinitieven (eventueel samen met de /n/ die erop volgt) gebeurt in dezelfde periode als de reductie van substantiefsuffixen met een sjwa en de deletie van de finale sjwa in monomorfemen. Hierdoor vermoeden we dat het om één en hetzelfde proces gaat (zie sectie 3.2.5).

⁸ Dit fonologisch proces kunnen we ook omschrijven als de (partiële) truncatie van de laatste syllabe. We moeten dan wel aanstippen dat de onsetconsonant van die laatste syllabe blijft behouden en verandert in de coda van de vorige syllabe. Na de truncatie van een syllabe blijft er wel vaker segmenteel materiaal behouden (Taelman 2004).

Het empirische materiaal voor deze argumenten halen we voornamelijk uit het Maarten-corpus. Door de grote hoeveelheid data, de aanwezigheid van een fonologische transcriptie, en de beschikbaarheid van input data is het Maarten-corpus zeer geschikt voor verdere analyse. De andere corpora beantwoorden niet aan al deze criteria.

3.2.1 Vroege stamvormen in zinsfinale positie

Infinitieven en stammen hebben in de input een verschillende zinspositie: de canonieke positie voor de infinitief is de laatste zinspositie, terwijl stamvormen in hoofdzinnen de tweede zinspositie innemen. Volgens de literatuur produceren kinderen van meet af aan infinitieven en finiete vormen in de juiste zinspositie. Jordens (1990) bijvoorbeeld rapporteert dat zijn dochter Jasmijn infinitieven al vanaf het begin in finale positie plaatst, terwijl stammen en andere finiete vormen in tweede positie verschijnen.

Indien we aannemen dat kinderen reeds vanaf het begin de canonieke posities van infinitieven en stamvormen gebruiken, dan verwachten we dat gereduceerde infinitieven de canonieke zinspositie van infinitieven bekleden. We voorspellen dus dat de stamvormen, die we als gereduceerde infinitieven interpreteren, allemaal in zinsfinale positie staan, na het complement. We gaven reeds enkele voorbeelden met stamvorm in de laatste positie (4a-d, 6b, 7a, 7c, 8a-b). Ook de voorbeelden in (11) zijn conform deze predictie.⁹ Telkens komt het werkwoord op het einde van de zin, na het zincomplement. In de uiting (11a) bijvoorbeeld komt het werkwoord 'zoek' na het object 'poes'. In (11b) komt het werkwoord 'zit' na de bijwoordelijke bepaling '(in de) stoel'.

- (11) a (jij moet de) poes # zoek(en) . (Maarten, 1;9.21)
 [pus # suk]
 Maarten leest een boekje.
- b (ik ga in de) stoel # zit(ten) . (Maarten, 1;10.1)
 [stul # sɪt]
- c wakker word(en) ! (Maarten, 1;10.14)
 [wakə wɛn]
- d is ə zetel (waar ik in wil zitten) # (ik wil) boeken # lees(en) .
 (Maarten; 1;9.23)
 [əz ə zet # bukə # les]

Bij alle zinnen in het Maarten-corpus met een stamvorm en minstens één complement (niet het subject) hebben we geteld hoe vaak de zinsvolgorde *complement + stamvorm* voorkwam en hoe vaak de zinsvolgorde *stamvorm + complement*. De plaats van het subject speelde bij deze analyse geen rol. Verder werden niet interpreteerbare woordproducties buiten beschouwing gelaten. Ook ambigue zinnen met de volgorde *complement + werkwoord + complement* (vb. 'boek lees boek') of de volgorde *werkwoord + complement + werkwoord* (vb. 'lees boek lees') werden niet opgenomen in de analyse.

Tabel 4 duidt aan hoeveel uitingen in het Maarten-corpus de constructie *stamvorm + complement* bevatten en hoeveel uitingen de constructie *complement + stamvorm*. Op basis van deze aantallen hebben we het percentage berekend van stammen in zinsfinale positie (dus

⁹ In de voorbeelden zijn glossen toegevoegd met een verrijkte interpretatie van de kindertaaluitingen.

na het complement). Dit percentage schommelt tussen 29% en 44%. In absolute cijfers uitgedrukt zijn er in totaal 81 uitingen met de zinsvolgorde *complement + stamvorm*. In die 81 uitingen worden 24 verschillende werkwoorden gebruikt (type token ratio van 0.29). Op de leeftijd van 1;9, 1;10 en 1;11 zijn er in totaal nog meer uitingen met de volgorde *stamvorm + complement* (n=141), maar die bevatten minder verschillende werkwoorden (n=19, type token ratio van 0.14). Indien we het aantal verschillende werkwoordstypes in de twee constructies vergelijken, vinden we 24 types bij de constructie *complement + stamvorm*, en 19 types bij de constructie *stamvorm + complement*. Dit betekent dat de constructie *complement + stamvorm* productiever is dan de constructie *stamvorm + complement*.

	Stamvormen			Infinitieven		
	<i>Stamvorm + complement</i>	<i>Complement + stamvorm</i>	% zinsfinale stamvormen	<i>Infinitief + complement</i>	<i>Complement + infinitief</i>	% zinsfinale infinitieven
1;9	24	10	29%			
1;10	69	55	44%	29	114	80%
1;11	40	16	29%	17	200	92%
totaal	133	81	38%	52	314	86%

Tabel 4: De frequentie van constructies met een stamvorm of een infinitief samen met een complement

Deze analyse bevestigt gedeeltelijk onze voorspelling dat de vroege stamvormen in de typische positie van de infinitief verschijnen. Niet alle vroege stamvormen komen voor in zinsfinale positie, maar het zijn er nogal wat. Het aantal stamvormen in finale positie overstijgt in ruime mate het percentage van 0%, het percentage dat we zouden verwachten indien alle stamvormen finiete vormen zijn. Bovendien is de categorie van stamvormen in finale positie een productieve categorie: ze bevat veel verschillende werkwoordstypes. Dus als we aannemen dat het kind de canonieke positie van finiete en infiniete werkwoorden gebruikt, moeten we wel concluderen dat het hier vaak om gereduceerde infinitieven gaat.

Maar is de vooronderstelling wel juist dat Maarten de canonieke zinsposities van finiet en infiniet gebruikt? Misschien had Jordens (1990) toch geen gelijk en plaatsen sommige kinderen finiete en infiniete werkwoorden aanvankelijk lukraak in de zin, nu eens voor en dan weer na het complement.

Indien dit zo is, verwachten we dat infinitieven ook in beide posities verschijnen. Deze verwachting komt echter niet uit. Tabel 4 geeft het aantal constructies *infinitief + complement* en het aantal constructies *complement + infinitief*, samen met het percentage infinitieven in zinsfinale positie (op het totaal aantal uitingen met een infinitief en een complement). We verwachten dat het percentage tegen het maximum van 100% zal liggen indien het kind de juiste zinspositie van de infinitief in het Nederlands kent. Het percentage is inderdaad hoog: 80% op de leeftijd van 1;10 en rond 92% op de leeftijd van 1;11.¹⁰ Dat toch nog 46 uitingen (tijdens 1;10 en 1;11) een infinitief in niet-finale positie bevatten, heeft vooral te maken met twee frequente werkwoorden: 'zien' en 'zoeken'. Deze twee werkwoorden gebruikt Maarten vaak in de constructie *infinitief + complement* (20x *zien + complement*; 14x

¹⁰ Op de leeftijd van 1;9 zijn er geen constructies met zowel een infinitief als een complement.

zoeken + complement).¹¹ Indien we ‘zien’ en ‘zoeken’ weglaten uit de analyse, ligt het aantal infinitieven in finale positie op de leeftijd van 1;10 rond 89% en op de leeftijd van 1;11 rond 94%. Deze analyse toont dus aan dat het kind de infinitief (meestal) in de canonieke finale zinspositie plaatst.

De voorgaande analyse bewijst dat het kind reeds een beperkte kennis heeft van de syntactische posities van het werkwoord, maar ze bewijst nog niet dat het kind een volledig inzicht heeft. Het is mogelijk dat Maarten wel weet waar infinitieve werkwoorden zoals infinitieven horen, maar nog niet weet waar finiete werkwoorden moeten staan en daarom finiete werkwoorden lukraak voor en na het complement plaatst.

Deze laatste hypothese gaat echter niet op voor alle types van finiete werkwoorden. Ten eerste plaatst Maarten finiete werkwoordsvormen met een t-suffix zoals ‘zoekt’ bijna altijd voor het complement. Op de leeftijd van 1;9 komt het werkwoord in 7 van de 7 gevallen voor het complement. Op de leeftijd van 1;10 is dat in 26 van de 35 gevallen, en op de leeftijd van 1;11 is dat in 18 van de 22 gevallen. Dus alvast met betrekking tot deze finiete werkwoordsvormen weet het kind dat hij ze voor het complement moet plaatsen.

Ten tweede stellen we vast dat de constructie *complement + stamvorm* andere types van werkwoorden bevat dan de constructie *stamvorm + complement*. De 24 werkwoordstypes in de eerste constructie zijn op één uitzondering na allemaal lexicale werkwoorden. In de constructie *stamvorm + complement* daarentegen vinden we naast lexicale werkwoorden (66%, of 95 van de 141) ook nog modale werkwoorden, koppelwerkwoorden of hulpwerkwoorden (33%, of 46 van de 141). Modale werkwoorden, koppelwerkwoorden en hulpwerkwoorden in de stamvorm komen dus bijna altijd voor het complement, en zo goed als nooit na. Dit toont aan dat het kind alvast deze categorie van finiete stamvormen in de canonieke zinspositie voor het complement weet te plaatsen.

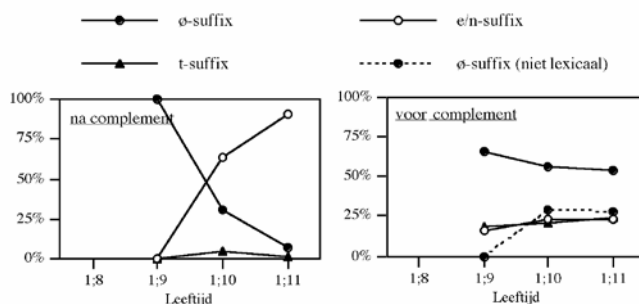
Samengevat, in de data van het Maarten-corpus worden een behoorlijk aantal stamvormen niet in de canonieke tweede zinspositie geproduceerd, maar in zinsfinale positie. Infinitieven worden meestal wel in de canonieke, finale positie geproduceerd. Dus het kind weet op zijn minst voor de infinitief wat de juiste zinspositie is. De asymmetrie tussen infinitieven en stamvormen kan verklaard worden door de hypothese dat de stamvormen in de uitingen met de zinsvolgorde *complement + stamvorm* eigenlijk infinitieven zonder sjwa-suffix zijn.

Maar dit is niet de enige mogelijke verklaring. We kunnen niet uitsluiten dat de stamvormen in finale positie toch echte stamvormen zijn die in finale positie verschijnen omdat het kind de canonieke positie van finiete stamvormen nog niet kent. Deze laatste interpretatie is echter minder aantrekkelijk omdat we vaststellen dat het kind bepaalde types van finiete werkwoordsvormen wel (hoofdzakelijk) in de canonieke positie plaatst: met name (1) werkwoordsvormen met t-suffix, en (2) hulpwerkwoorden, modale werkwoorden of koppelwerkwoorden in de stamvorm.

Om deze gegevens te verhelderen, presenteren we in figuren 2a en 2b een analyse van de werkwoordsvormen per positie. Figuur 2a geeft het percentage stamvormen, vormen met t-suffix, en infinitiefvormen in de positie na het complement (relatief ten opzichte

¹¹ Dit gegeven toont aan dat Maarten zijn kennis van de relatie tussen vorm en positie nog niet op alle werkwoorden toepast. Misschien wordt die kennis ook maar werkwoord per werkwoord verworven (itemgebaseerd leren, zie Tomasello 1992; Akhtar 1999). Waarom Maarten juist deze twee infinitieven voor het complement plaatst, is ons niet meteen duidelijk.

van het totaal aantal constructies complement + werkwoord, uitgezonderd de voltooide deelwoorden). We zien dat stammen in zinsfinale positie heel frequent zijn met 1;9, maar dalen in frequentie tijdens 1;10 en 1;11. Deze daling gaat gepaard met een stijging van de frequentie van de infinitiefvormen. Werkwoordsvormen met t-suffix komen nauwelijks voor gedurende deze periode. Figuur 2b toont het percentage stamvormen, vormen met t-suffix en infinitiefvormen in de positie voor het complement (relatief ten opzichte van het totaal aantal constructies complement + werkwoord). De distributie van werkwoordsvormen voor het complement verschilt in belangrijke mate van de distributie van werkwoordsvormen na het complement. In de eerste plaats vinden we hier een werkwoordsvorm die nauwelijks voorkomt na het complement: de vorm met t-suffix. Het percentage vormen met t-suffix is rond 20% in plaats van onder 5%. De infinitiefvorm daarentegen is gemiddeld genomen veel minder frequent in deze positie dan in zinsfinale positie. Het percentage infinitiefvormen overstijgt nooit 23%, terwijl het hoogste percentage in zinsfinale positie 91% bedraagt. Bovendien ligt het percentage infinitieven in deze positie nog een stuk lager wanneer we de werkwoordstypes 'zien' en 'zoeken' weglaten: tussen 0% en 15%. De stamvormen zijn in de positie voor het complement het best vertegenwoordigd met percentages rond 50%. Verschillende van die stamvormen zijn realisaties van modale werkwoorden, koppelwerkwoorden en hulpwerkwoorden (aangeduid met behulp van een stippellijn). Zulke werkwoordstypes komen niet voor als stamvorm na het complement.

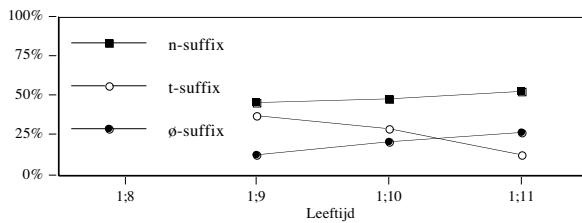

Figuur 2: Werkwoordsvormen na en voor het complement in het Maarten-corpus

Volgens de fonologische deletiehypothese verwachten we in de positie na het complement enkel en alleen infinitieven, eerst vooral gereduceerde infinitieven en later ook volledige infinitieven. Deze predictie wordt volledig bevestigd: we vinden een evolutie van ogenschijnlijke stammen naar volledige infinitieven. Finiete werkwoordsvormen zoals de vorm met t-suffix komen nauwelijks voor. In de positie voor het complement verwachten we daarentegen enkel finiete werkwoordsvormen. Er zijn hier inderdaad veel stammen en vormen met t-suffix. Daarnaast vinden we echter ook een behoorlijk aantal infinitieven, maar dit onverwacht hoge percentage wordt veroorzaakt door twee werkwoordstypes. Bovendien is het percentage infinitieven in de positie voor het complement alvast een stuk lager dan het percentage infinitieven na het complement. Alles samen genomen komen deze gegevens dus vrij goed overeen met de fonologische deletiehypothese.

3.2.2 *Infinities op /n/*

Tot nu hebben we ons geconcentreerd op infinitieven met een ə-suffix. Er zijn echter twee varianten van het infinitiefsuffix: het ə-suffix, bij stammen eindigend op een medeklinker (vb. lees - lezen), en het n-suffix, bij stammen eindigend op een klinker (vb. zie - zien). Het eerste suffix maakt het werkwoord één syllabe langer, bij het tweede suffix wordt enkel een eindconsonant toegevoegd. De werkwoorden die in onze data voorkomen hebben meestal een infinitiefsuffix op /ə/. In het Maarten-corpus bijvoorbeeld vertegenwoordigt dit type werkwoord 82% van alle tokens. We weten dan ook dat de bevindingen uit sectie 3.1 zeker voor deze werkwoorden gelden: werkwoorden met een /ə/ worden aanvankelijk vaak als stamvorm geproduceerd. Maar gelden de bevindingen ook voor werkwoorden met een infinitievorm op /n/? Indien het grote aantal stammen en het kleine aantal infinitieven in de beginfase wordt veroorzaakt door morfosyntactische factoren, dan verwachten we dat alle infinitiefsuffixen aanvankelijk zelden voorkomen, ongeacht de fonologische vorm van het suffix. Indien het hier een fonologisch deletieproces betreft, dan voorspellen we dat de fonologische vorm van het suffix een grote impact heeft en dat er bijgevolg een verschil is tussen werkwoorden met een infinitief op /ə/ en werkwoorden met een infinitief op /n/.

Figuur 3: De producties van werkwoorden met een infinitief op -n in het Maarten-corpus

In het Maarten-corpus zijn er voldoende tokens van werkwoorden met een infinitief op /n/ voor een kwantitatieve analyse (n=278). Figuur 3 geeft weer hoe vaak de tokens een n-suffix, t-suffix of ø-suffix dragen. In tegenstelling tot de analyses in sectie 3.1 zijn de tokens met n-suffix, de infinitieven dus, vanaf het begin frequent. Op de leeftijd van 1;9 is 46% (11 van 24 tokens) in de infinitief. De tweede frequentste vorm is stam+t met 38% (9 van 24 tokens), daarna pas komen de tokens zonder suffix. Ook op de leeftijd van 1;10 en 1;11 blijven de infinitievormen vrij frequent. Het aantal vormen met t-suffix daalt lichtjes, en het aantal stammen stijgt. Die kleine schommelingen hebben te maken met nieuwe werkwoordstypes die verschijnen. Op de leeftijd van 1;9 domineert het werkwoord ‘zien’ met 20 tokens, waarvan 11 met n-suffix en 9 met t-suffix (‘ziet’ is een Belgisch Nederlandse meervoudsimperatief). Later is er meer lexicale variatie (ook vormen van ‘doen’, ‘gaan’, ‘staan’, ‘in/uit/aandoen’).

De bevinding dat werkwoorden met een n-suffix aanvankelijk wel vaak als infinitief voorkomen, terwijl werkwoorden met een ə-suffix dan vooral in de stamvorm verschijnen, bewijst dat de fonologische vorm van het suffix een cruciale factor is. Dit impliceert dat we geen morfosyntactische verklaring voor de vroege stamvormen moeten zoeken. De fonologische deletiehypothese kan het verschil tussen n-suffixen en ə-suffixen gemakkelijk

verklaren. Suffixen die enkel uit een eindconsonant bestaan, zijn niet gevoelig voor deletie. Suffixen die een sjwa bevatten worden daarentegen wel gemakkelijk gedeleerd.

3.2.3 De reductie van substantieffixen

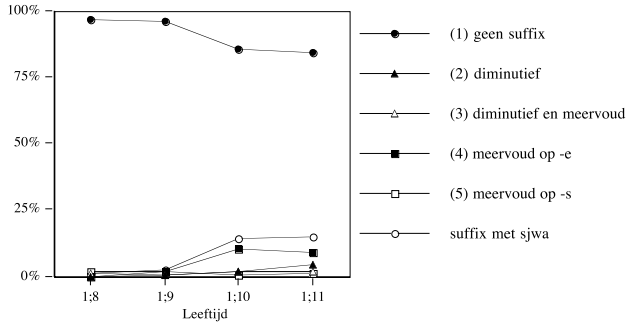
Op basis van de fonologische deletiehypothese verwachten we dat de reductie van werkwoordsvormen op sjwa geen alleenstaand fenomeen is, maar ook voorkomt bij andere types van woorden die met een sjwa eindigen. Daarom onderzoeken we nu de productie van substantieffixen. Verschillende van deze suffixen bevatten net als het infinitieffix een sjwa.

De meest voorkomende Nederlandse substantieffixen zijn het meervoudssuffix en het diminutieffix. Het meervoudssuffix is meestal een sjwa, soms een -s en bij enkele woorden -eren (zie Haeseryn et al. 1997 voor een uitgebreide discussie). Het diminutieffix bestaat altijd uit een volledige syllabe, meestal een palatale consonant gevolgd door een sjwa (-je, -tje, -pje, -kje, -etje). Daarnaast komt in de Belgisch Nederlandse spreektaal ook de diminutievorm ‘-(e)ke’ of ‘-ske’ voor. In het Maarten-corpus wordt het diminutieffix heel vaak gebruikt in de omgevingstaal. Bijvoorbeeld, in de observatiesessie op de leeftijd van 1;10.14 zijn 17% (n=1675) van de substantieven in de input geproduceerd met een diminutieffix. Nog eens 6% bevat zowel een diminutieffix als een meervoudssuffix. Substantieven met enkel een meervoudssuffix zijn minder frequent. Een meervoud op -en of -eren komt voor bij 6% van alle substantieven, een meervoud op -s bij 1%. In totaal komen suffixen met een sjwa (in wat volgt: sjwa-suffixen) voor bij 29% van alle substantieven in de input van het Maarten-corpus.

Wat zou er gebeuren indien het kind de sjwa in deze suffixen zou deleren? Bij het meervoudssuffix op -e blijft er niets meer van het meervoudssuffix over. Bij de verschillende diminutieffixen is er nog de onsetconsonant van het suffix. Die kan na de deletie van de sjwa aan de coda van de vorige syllabe toegevoegd worden of op zijn beurt gedeleerd worden. We verwachten dat de tweede optie de frequentste is, aangezien kinderen op die leeftijd complexe codaclusters liefst vermijden (o.a. Beers 1995). Hetzelfde geldt voor de diminutieffixen die gevolgd worden door een meervoudssuffix op -s of de meervoudssuffixen op -ere. We verwachten dat de consonanten in deze suffixen vaak verdwijnen na de deletie van de finale sjwa. Hierdoor blijven er nagenoeg enkel substantieven over die eruit zien als simplexe vormen, en substantieven met een meervoudssuffix op -s.

Figuur 4 geeft weer hoe frequent Maarten de verschillende suffixen produceert. We hanteren vijf categorieën in de analyse: (1) substantieven zonder diminutief- of meervoudssuffix, (2) diminutieven, (3) diminutieven in het meervoud, (4) meervouden op sjwa, (5) meervouden op -s. Als diminutief rekenen we enkel die vormen waarbij de typische onset van het diminutieffix ook duidelijk aanwezig is. Categorieën 2, 3 en 4 zijn de categorieën met sjwa-suffixen.

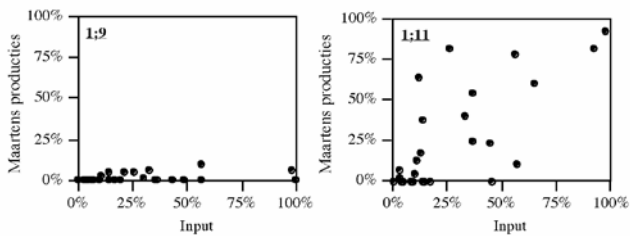
De substantieven zonder diminutief- of meervoudssuffix (categorie 1) zijn zeer frequent op de leeftijd van 1;8 en 1;9. Meer dan 95% van alle substantieven zijn simplexe vormen. Op de leeftijd van 1;10 en 1;11 daalt het aantal simplexe vormen tot ongeveer 85%. De substantieven met een s-suffix (categorie 5) komen gedurende de hele observatieperiode in minder dan 2% van Maartens substantiefproducties voor en zijn dus even zeldzaam bij Maarten als in de input. De categorieën twee, drie en vier worden alsmaar frequenter. Het aantal substantieven met een meervoudssuffix op -e (categorie 4) neemt sterk toe: van 0%

Figuur 4: De productie van substantieven in diminutief of meervoud in het Maartencorpus

naar 9%.¹² Verder is er een lichte stijging van het aantal substantieven met diminutiefsuffix (categorie 2) of met diminutief- en meervoudsuffix (categorie 3). Dus conform de verwachtingen vinden we een beginfase met zeer veel simplexe vormen en weinig vormen met een sjwa-suffix (categorieën 2, 3 en 4). Nadien stijgt het aantal sjwa-suffixen.

Heeft het hoge aantal stammen in de beginfase wel te maken met de fonologische reductie van suffixen of ontstaat die indruk misschien doordat Maarten toevallig met substantieven begint die door de volwassenen enkel als stam worden gebruikt? Deze laatste hypothese zullen we aan de hand van een aantal voorbeelden in twijfel trekken, en vervolgens zullen we die twijfels kwantitatief onderbouwen. Een eerste voorbeeld is het woord 'kind'. Dit woord wordt in de input in 98% van de gevallen ($n=564$) met een sjwa-suffix uitgesproken, nl. als 'kindje(s)'. Toch wordt het door Maarten op de leeftijd van 1;9 bijna altijd zonder sjwa-suffix geproduceerd (in 94%, $n=86$). Op de leeftijd van 1;11 daarentegen draagt het woord in 92% van de gevallen ($n=92$) een sjwa-suffix. Een gelijkaardige evolutie vinden we bij 'pop'. In de input heeft dit woord in 36% van alle tokens ($n=83$) een sjwa-suffix: *popje(s)*, *poppen*, *pop(pe)ke(s)*. Maarten gebruikt op de leeftijd van 1;9 enkel de variant zonder suffix ($n=15$), maar op de leeftijd van 1;11 komt een sjwa-suffix voor bij 25% van de tokens ($n=34$).

Figuur 5: De frequentie van het sjwa suffix bij individuele substantieven in de input en in Maartens producties

12 In vergelijking met de input produceert Maarten op de leeftijd van 1;11 meer meervoudsuffixen op /ə/ (9% vs. 6%) en minder diminutiefsuffixen (4% vs. 17%) of diminutief- en meervoudsuffixen (2% vs. 6%). Dit komt volgens ons doordat een aantal ogenschijnlijke meervoudsvormen bij het kind eigenlijk diminutiefvormen zijn, maar dan zonder de typische onset van het diminutiefsuffix. Bijvoorbeeld, [fɔtə] (1;10.1) verwijst vermoedelijk naar 'vodje' (knuffeldoekje), de vorm die in de input meestal gebruikt wordt, en niet naar 'vodden'. Vaak komt de onset van het diminutiefsuffix vlak na de eindconsonant van het substantief, en zulke opeenvolgingen van consonanten zijn in vroege kindertaal onderhevig aan clusterreductie (Beers 1995).

Een overzichtsanalyse geven we in Figuur 5a en 5b. Deze figuren vergelijken het aantal sjwa-suffixen in de input en bij het kind voor alle frequente substantieven. In Figuur 5a zijn alle substantieven geplot die Maarten op de leeftijd van 1;9 minstens 15 maal gebruikt. De X-as duidt aan hoe vaak die substantieven in de input met een sjwa-suffix voorkomen (i.e. categorie 2, 3 en 4). 0% betekent dat het substantief in de input nooit met een sjwa-suffix voorkomt, 100% betekent dat het substantief altijd met een sjwa-suffix voorkomt. De Y-as duidt aan hoe vaak Maarten dit substantief met een sjwa-suffix produceert. De datapunten liggen verspreid over de X-as. In de input zijn er zowel woorden die vaak met een sjwa-suffix voorkomen als woorden die nauwelijks met een sjwa-suffix voorkomen. Alle datapunten liggen op de Y-as onder 10%, wat betekent dat Maarten bijna geen sjwa-suffixen gebruikt. Figuur 5a toont dus aan dat er in Maartens woordenschat op de leeftijd van 1;9 reeds meerdere woorden zitten die in de input vaak of voornamelijk met een sjwa-suffix voorkomen. Toch worden ze door Maarten nauwelijks met een sjwa-suffix geproduceerd. Figuur 5b bevat dezelfde gegevens, maar nu voor de leeftijd 1;11. Van alle substantieven zijn er op dat moment een behoorlijk aantal die ook bij Maarten vaak met een sjwa-suffix verschijnen. We zien dat er een correlatie is tussen de input en de output van het kind wat betreft de frequentie van sjwa-suffixen ($R=.770$, $p<.001$).

Zoals eerder aangestipt leidt de deletie van de sjwa uit het suffix niet noodzakelijk tot een simplexe vorm. De woordproducties in (12) zijn hier voorbeelden van. In eerste instantie lijkt het hier om suffixloze substantieven te gaan: er is geen extra syllabe toegevoegd aan het einde van het woord. Er is echter iets opmerkelijks aan de hand met de eindconsonanten. De tokens bevatten telkens een extra eindconsonant die gelijk is aan de beginconsonant van een diminutiefsuffix. Bijvoorbeeld [hɛk] bevat de /k/ van het Belgisch Nederlandse diminutief *-ke*. [bɛs] eindigt op een /s/ in plaats van /rt/ vermoedelijk onder invloed van de palatale affricaat in het suffix *-je*. Hieruit kunnen we concluderen dat dit eigenlijk substantieven in de diminutief zijn.

(12)	a	[hɛk]	ei	(-ke)	(Maarten, 1;9.5)
	b	[bɛs]	Bert	(-je)	(Maarten, 1;10.19)
	c	[kuks]	koek	(-ske)	(Maarten, 1;8.29)
	d	[xops]	knop	(-pje)	(Maarten, 1;10.1)

Deze voorbeelden leren ons dat het kind in eerste instantie enkel de sjwa van het suffix deleert (samen met de s van het meervoudssuffix dat daar eventueel op volgt). Bij meervoudsvormen leidt de deletie van de sjwa automatisch tot de stamvorm. Bij diminutiefvormen blijft er echter na de deletie van de sjwa nog de onset van het diminutiefsuffix over (j, tj, pj, kj, tj, k, sk). Die onset wordt aan de coda van de vorige syllabe toegevoegd. Bijvoorbeeld, 'kindje' wordt [kɪntʃ], 'koekske' wordt [kuksk] en 'eike' wordt [ɛik]. Indien dit tot een complexe consonantencluster leidt, wordt de cluster vervolgens vereenvoudigd, aangezien clusters moeilijk zijn voor kinderen van die leeftijd (Beers 1995). [kɪntʃ] wordt dus gereduceerd tot [kɪn], [kuksk] wordt gereduceerd tot [kuks], en [ɛik] blijft [ɛik]. In het eerste voorbeeld blijft na de clusterreductie enkel (een deel van) de stam over, maar in de twee volgende voorbeelden vinden we ook nog een restant van de consonanten uit het diminutiefsuffix.

In het corpus zijn er in totaal 120 gevallen van substantieven met een extra eindconsonant die gelijk is aan de consonant van een diminutiefvorm. De meeste van deze voorbeelden vinden we in de periode van 1;8 en 1;9. Dan vinden we zulke producties bij resp. 6% en 4% van alle substantieftokens. Daarna zijn zulke voorbeelden heel zeldzaam.

Alles samen hebben we goede evidentie dat er ook bij de verwerving van substantiefmorfologie een beginfase is waarin substantiefsuffixen die een sjwa bevatten, (gedeeltelijk) gedeleerd worden. Dit blijkt uit het feit dat Maarten aanvankelijk veel simplexe vormen produceert en bijzonder weinig tokens met een diminutiefsuffix of een meervoudssuffix op /ə/. Ook substantieven die in de input vaak of meestal met een sjwa-suffix verschijnen, produceert hij eerst suffixloos. Bovendien zijn er bij de vroege substantiefproducties een behoorlijk aantal die een restant van het diminutiefsuffix bevatten. Deze substantieven zijn geproduceerd met een extra eindconsonant die gelijk is aan de beginconsonant van het bijhorende diminutiefsuffix. Dit wijst erop dat het eigenlijk gereduceerde diminutiefvormen zijn.

3.2.3 *Deletie van de sjwa in de finale syllabe bij monomorfemen*

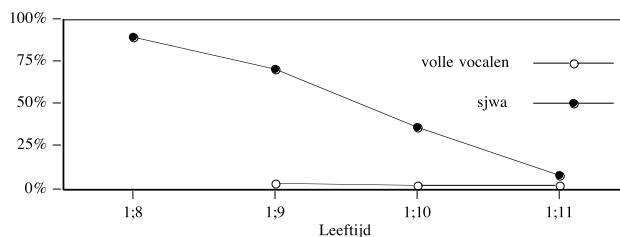
Deletie van de sjwa in de laatste syllabe komt niet alleen voor bij infinitieven, diminutieven en meervouden, maar ook bij monomorfematische woorden. Het woord ‘open’ bijvoorbeeld wordt op de leeftijd van 1;9 in 92% van de gevallen (n=12) als ‘oop’ uitgesproken (zie voorbeeld 13a).

(13)	a	open	[op]	(Maarten, 1;9.12)
	b	sleutel	[søt]	(Maarten, 1;10.1)
	c	dokter	[døk]	(Maarten, 1;9.15)
	d	lepel	[lep]	(Maarten, 1;10.1)
	e	teken	[tek]	(Maarten, 1;8.29)

In (13 b-d) bevatten de modelwoorden na de sjwa nog een sonorant, die samen met de sjwa wordt gedeleerd. Het is dus de volledige rijm van de laatste syllabe die verdwijnt. Aan de hand van Figuur 6 zullen we aantonen dat dit een frequent fonologisch proces is: de rijm in de laatste syllabe wordt zeer vaak gedeleerd indien die een sjwa bevat. Finale syllabes met een volle vocaal worden daarentegen slechts heel zelden gereduceerd.

Figuur 6 geeft de evolutie van twee types bisyllabische woorden: (1) trochaïsche woorden die eindigen op een syllabe met een sjwa (“sjwa”), (2) trochaïsche woorden die eindigen op een syllabe met een volle vocaal, zoals in ‘auto’ of ‘traktor’ (“volle vocaal”). Op de leeftijd van 1;8 en op de leeftijd van 1;9 is het percentage deleties van de rijm uit de laatste syllabe bij de woorden van de eerste categorie bijzonder hoog: 89%¹³ (n=9) en 71%. Daarna daalt het percentage deleties tot 8% op de leeftijd van 1;11. Bij de woorden met een volle vocaal is het percentage deleties reeds in de vroege sessies zeer beperkt. Blijkbaar is het deletieproces enkel van toepassing indien de finale rijm een sjwa bevat.

13 Dit percentage is gebaseerd op slechts 9 tokens.

Figuur 6: De evolutie van bisyllabische trochaïsche monomorfemen met volle vocalen en bisyllabische, trochaïsche monomorfemen met een sjwa

Op basis van deze analyse concluderen we dus dat ook bij monomorfemen de laatste syllabe gereduceerd wordt als die syllabe een sjwa bevat.

3.2.4 De gelijktijdigheid van de verschillende deletieprocessen

De drie voorbeelden in (10) bevatten drie verschillende deletieprocessen: de deletie van een infinitiefsuffix, de reductie van een diminutiefsuffix, en de deletie van de rijm van de finale syllabe in een monomorfematisch woord. Er is een opmerkelijke analogie tussen de voorbeelden: telkens gaat het om de deletie van een sjwa in de finale syllabe, samen met de coda die er soms op volgt.

(10)	suik er	[sʌyk]	(Maarten, 1;8.29)
	pakk en	[pæk]	(Maarten, 1;9.21)
	eik e	[hɛk]	(Maarten, 1;9.5)

We veronderstellen dat de deletie van 'er' in 'suiker', de deletie van het infinitiefsuffix in 'pakken' en de reductie van het diminutiefsuffix in 'eike' door hetzelfde proces worden veroorzaakt. Deze veronderstelling wordt gesteund door de vaststelling dat de drie types van deletie op hetzelfde moment voorkomen en ongeveer in hetzelfde tempo evolueren.

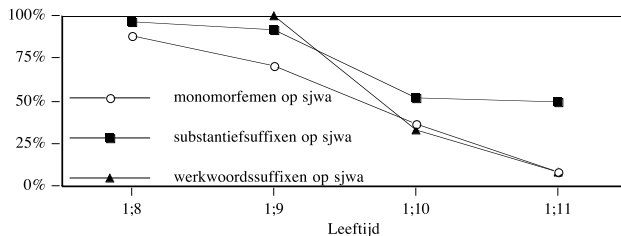
In Figuur 7 wordt de evolutie van de drie types van deletie geplot. Een eerste lijn geeft het aantal deleties bij bisyllabische monomorfemen op sjwa. De twee andere lijnen schatten het aantal deleties bij infinitieven en het aantal deleties bij substantieven met een sjwa-suffix. De curves van de infinitieven en de substantieven zijn zeer hoog op de leeftijd van 1;8 en 1;9, net zoals de curve van de monomorfemen met een sjwa. Nadien dalen de drie evolutiecurves zeer snel.

Bij de substantiefsuffixen gebeurde de schatting op basis van een vergelijking met de input. We namen aan dat het aantal verwachte sjwa-suffixen overeenkwam met het percentage sjwa-suffixen in de input¹⁴, en berekenden zo de verhouding van het percentage gerealiseerde suffixen tot het percentage verwachte suffixen om het percentage gereduceerde suffixen te bekomen. Bijvoorbeeld op de leeftijd van 1;8 hebben 1% van

¹⁴ Deze aanname wordt ondersteund door de analyse in Figuur 6b: woorden die in de input vaak met een syllabisch suffix worden uitgesproken, verschijnen ook bij het kind vaak met syllabisch suffix. Bijkomende evidentie wordt aangebracht door Gillis (1997), die rapporteert dat substantieven die in de input vaak in de diminutief verschijnen ook door het kind vaak in de diminutief geproduceerd worden.

de substantiefproducties een suffix met een sjwa, terwijl het percentage in de input 29% bedraagt. Dus slechts 1/29 van het verwachte aantal sjwa-suffixen is effectief door het kind gerealiseerd. Het aandeel deleties bedraagt 28/29 of 97%.

Bij de infinitieven gebeurde de schatting niet op basis van een vergelijking met de input omdat we uit onderzoek weten dat kinderen door een fase gaan waarin ze proportioneel meer infinitieven produceren dan volwassenen. Hier vertrokken we van de assumptie dat alle stamvormen in finale positie gereduceerde infinitieven zijn. Het percentage deleties is berekend als het aantal stamvormen in finale positie gedeeld door het totaal aantal werkwoorden in finale positie (stamvorm of infinitief).¹⁵

Figuur 7: Het aantal deleties van finale syllabes in monomorfemen eindigend op sjwa, in substantiefsuffixen op sjwa en in werkwoordssuffixen op sjwa

Samengevat, er is niet alleen een vormelijke gelijkenis, maar ook een temporele gelijkenis tussen de gedeleerde infinitiefsuffixen, diminutiefsuffixen, meervoudsuffixen, en finale rijmen in monomorfematische woorden: deze types van deletie evolueren in hetzelfde tempo. Hierdoor is het aannemelijk dat ze ook dezelfde oorzaak hebben.

3.3 Validering

De hypothese dat de vroege stammen eigenlijk gereduceerde infinitieven zijn, hebben we in sectie 3.2 onderbouwd door middel van gedetailleerde analyses in het Maarten-corpus. De vraag is natuurlijk of dezelfde bevindingen ook gelden voor de vijf andere kinderen die met stammen beginnen. Daarom zullen we onze verschillende argumenten in deze sectie toetsen aan beknopte analyses van de corpora van Gijs, Joost, Katelijne, Jolien en Arnold. Een samenvatting van die analyses is te vinden in Tabel 5.

Ons eerste argument betref de zinspositie van de vroege werkwoordsstammen: de vroege werkwoordsstammen zouden vaak in de canonieke positie van de infinitief verschijnen, m.a.w. na het complement. Om dit argument te verifiëren hebben we per kind alle data geselecteerd uit de periode waarin werkwoordsstammen domineren. Die periode staat aangeduid in de tweede kolom van Tabel 5. Vervolgens hebben we voor de geselecteerde periode het aantal constructies *complement + stam* op het totaal aantal zinnen met stam en complement geteld. Uit de resultaten opgenomen in de derde kolom van Tabel 5 blijkt dat alle kinderen behalve Jolien een behoorlijk aantal constructies *complement + stam* gebruiken. In meer dan de helft van alle constructies met een stam en een complement

¹⁵ Het datapunt op de leeftijd van 1;9 is slechts gebaseerd op 10 tokens.

verschijnt de stam in finale positie. Dus het eerste argument gaat op voor vier van de vijf kinderen. In het geval van Jolien zijn er gewoon te weinig data: ze produceert slechts twee zinnen met een stam en een complement.

Volgens het tweede argument verschijnen werkwoorden met een infinitief op -n in tegenstelling tot werkwoorden met een infinitief op sjwa al vanaf in het begin in de infinitief. Per kind hebben we de periode genomen waarin werkwoordsstammen domineren, en geteld hoe vaak werkwoorden met een infinitief op -n ook in de infinitief voorkomen. Die aantallen zijn te vinden in de vierde kolom van Tabel 5. We lezen af dat er bij Jolien en Arnold bijna geen data zijn. De drie andere kinderen produceren tussen 23% en 59% infinitieven. Bij Joost en Katelijne is het percentage infinitieven groter dan het aantal infinitieven bij de werkwoorden met een sjwa-suffix in de infinitief (telkens 15%). Bij Gijs is er daarentegen nauwelijks een verschil tussen de twee types werkwoorden (30% bij werkwoorden met sjwa-suffix, 23% bij werkwoorden met n-suffix). Dus het tweede argument kunnen we voor twee van de vijf kinderen bevestigen. Bij twee kinderen hebben we onvoldoende data, bij één kind vinden we niet het verwachte verschil.

	<i>Fase met stammen</i>	<i>Argument 1: stammen in finale positie</i>	<i>Argument 2: werkw. met inf. op n</i>	<i>Argument 3: substantieven</i>	<i>Argument 4: monomorfemen (sleutel)</i>
Gijs	1;8 - 1;10	16/27 (59%)	15/66 (23%)	584/605 (97%)	54/88 (61%)
Joost	1;8 - 2;5	48/64 (75%)	30/51 (59%)	737/755 (98%)	102/112 (91%)
Katelijne	1;8 - 1;10	12/15 (80%)	4/11 (36%)	375/389 (96%)	30/39 (77%)
Jolien	1;5 - 1;6	0/2 (0%)	1/1 (100%)	164/164 (100%)	14/30 (47%)
Arnold	1;10	4/4 (100%)	0/0	64/75 (85%)	1/3 (33%)

Tabel 5: Validering van 4 argumenten aan de hand van de data van Gijs, Joost, Katelijne, Jolien en Arnold

Het derde argument hield in dat substantieven aanvankelijk meestal zonder suffix geproduceerd worden. Bij vier van de vijf kinderen is er inderdaad een beginfase met zeer veel simplexe vormen, gemiddeld boven 93% (zie kolom 5 van Tabel 5). Dit is ver boven het percentage van 70% dat we zouden verwachten op basis van het aantal simplexe substantieven in de input (van het Maarten-corpus). Bij Arnold is het percentage substantiefstammen lager dan de overige kinderen. Of Arnold reeds evenveel suffixen produceert als de volwassenen in zijn omgeving, is niet uit te maken omdat de uitingen van de volwassenen niet getranscribeerd zijn in dit corpus.

Ten slotte vonden we in het Maarten-corpus ook deleties bij bisyllabische, trochaische monomorfemen eindigend op een syllabe met een sjwa. Om te bepalen of zulke deletiepatronen ook voorkomen in de data van de andere kinderen, zijn we aangewezen op de fonologische transcriptie in de corpora. Jammer genoeg bevat enkel het Jolien-corpus een fonologische laag. In het Schaerlaekens-corpus moeten we het doen met de aanduidingen in de orthografische transcriptie. Gelukkig zijn reductiepatronen in het Schaerlaekens-corpus vaak weergegeven door middel van haakjes, bijvoorbeeld ap(pel). Alvast van deze vormen mogen we veronderstellen dat ze gereduceerd werden.

Op basis van de orthografische transcriptie vinden we bij Gijs, Joost en Katelijne een deletiepercentage van meer dan 50% bij bisyllabische monomorfemen eindigend op een finale syllabe met sjwa (zie kolom 6 van Tabel 5). Jolien deletert de finale rijm in iets minder dan de helft van deze woorden. Arnold produceert zeer weinig tokens en dus ook nagenoeg geen gereduceerde tokens. Dus bij alle kinderen behalve Arnold vinden we bevestiging voor het vierde argument.

Ten slotte bevat Tabel 5 ook evidentie voor het vijfde argument: de gelijktijdigheid van de verschillende deletieprocessen. In de periode waarin Gijs, Joost en Katelijne werkwoorden meestal in de stamvorm produceren, plaatsen ze die stammen vaak in zinsfinale positie, deleren ze substantieffixen, en reduceren ze bisyllabische monomorfemen met een finale sjwa syllabe. Ook Jolien past in dit plaatje wanneer we ermee rekening houden dat ze nog zo goed als geen uitingen met werkwoordsstam en complement produceert. Hierdoor mogen we ook niet verwachten dat we veel zinnen met een werkwoordsstam in zinsfinale positie vinden. Alleen Arnolds data wijken wat af. Arnold produceert wel zinsfinale stammen, maar verder weinig substantiefstammen, en slechts één gereduceerd monomorfeem met een sjwa in de laatste syllabe. Misschien is het niet toevallig dat er juist bij dit kind geen echt overwicht van werkwoordsstammen was: Arnold produceert op de leeftijd van 1;10 even veel infinitieven als stammen.

4 Discussie

De centrale vraag in dit artikel was ‘Beginnen alle Nederlandstalige kinderen wel met infinitieven?’ Ons antwoord op de centrale vraag luidde: ja, alle Nederlandstalige kinderen beginnen inderdaad met infinitieven, maar bij sommige kinderen wordt de sjwa van het infinitieffix aanvankelijk gedeleerd. Bij zes van de acht bestudeerde kinderen vonden we namelijk een periode met gereduceerde infinitieven die er uitzien als werkwoordsstammen.

De stelling dat het hier effectief om gereduceerde infinitieven gaat en niet om werkwoordsstammen of finiete werkwoorden met \emptyset -suffix, ondersteunden we door te verwijzen naar het feit dat deze ogenschijnlijke stammen vaak verschijnen in de zinsfinale positie, de canonieke positie van de infinitief. Verder noemden we een aantal argumenten om te bewijzen dat het hier niet om een morfosyntactisch proces gaat, maar om een fonologisch deletieproces. Ons eerste argument betrof werkwoorden met een infinitief op -n. De observatie dat dit type werkwoorden aanvankelijk wel vaak als infinitief geproduceerd wordt, impliceert dat de fonologische vorm van het suffix een cruciale rol speelt bij het deletieproces. Omdat de fonologische vorm de bepalende factor bleek te zijn, analyseerden we vervolgens andere omstandigheden waarin een woord eindigt met een sjwa (eventueel gevolgd door een andere consonant). Dit is bijvoorbeeld het geval bij monomorfemen met een sjwa in de laatste syllabe zoals ‘sleutel’. Conform de voorspelling van de fonologische deletiehypothese worden monomorfemen van dit type aanvankelijk vaak gereduceerd. Ook substantieffixen met een sjwa bleken te worden gedeleerd: aanvankelijk verschijnen substantieven nauwelijks met een diminutieffix of een meervoudssuffix op sjwa. Verschillende substantiefproducties bevatten wel een restant van de onset van het diminutieffix. Dit wijst erop dat het eigenlijk gereduceerde diminutiefvormen zijn.

Bovendien stelden we vast dat de deletieprocessen bij werkwoorden, substantiefsuffixen en monomorfemen gelijktijdig voorkomen. Dit wijst erop dat het hier om een- en hetzelfde deletieproces gaat.

In het licht van de bestaande literatuur over werkwoordsverwerving is de observatie van gereduceerde infinitieven zeer verrassend. Vaak wordt er vanuit gegaan dat alle Nederlandstalige kinderen met (volledige) infinitieven beginnen. Bijvoorbeeld Van Kampen & Wijnen (2000:246) stellen:

“Twee typische kenmerken van de telegramstijlfase zijn het voorkomen van zinnen zonder werkwoord [...], en het voorkomen van zinnen met alleen een infinitief werkwoord of een voltooid deelwoord in de laatste positie [...].”

Daarom roept de bevinding vragen op in verband met de empirische en de theoretische draagwijdte. Hoe komt het dat vorige studies geen melding maken van zulke gevallen? En wat betekent dit voor de bestaande verwervingsmodellen?

4.1 De empirische draagwijdte

De stelling dat Nederlandstalige kinderen met (volledige) infinitieven zouden beginnen, wordt volgens een overzichtsartikel van Wijnen & Verrips (1998) ondersteund door een viertal studies: Wijnen (1995a, b), Verhulst-Schlichting (1985), Bol (1995) en Schlichting (1996). De eerste twee studies hebben een longitudinaal design: Wijnen (1995a, b) analyseerde de werkwoordsontwikkeling van twee kinderen vanaf het eerste begin van de tweewoordfase en vond dat ze allebei aanvankelijk bijna alleen infinitieven produceerden. Verhulst-Schlichting (1985) onderzocht acht kinderen, waarvan vier kinderen tijdens de eerste observaties enkel infinitieven (productief) gebruikten. De vier andere kinderen waren al verder in de ontwikkeling. De twee andere studies zijn crosssectioneel van opzet. Schlichting (1996) analyseerde zeven kindertaalsamples uit de éénwoordfase¹⁶ en vond in deze zeven samples enkel infinitieven. Bol (1995) onderzocht 47 taalsamples van verschillende niveaus. Met behulp van de techniek van implicatieve scaling bepaalde hij de verwervingsvolgorde van de werkwoordsconstructies en vond dat de infinitiefconstructie de eerste plaats had in de verwervingsvolgorde. Wanneer we de datasamples van Bol (1995) bekijken, vinden we twee samples van kinderen die enkel infinitieven produceren, en nog eens drie samples waarin de infinitief de enige productieve werkwoordsvorm is.

De vier studies uit het overzichtsartikel van Wijnen & Verrips (1998) bevatten data van 18 verschillende kinderen die aanvankelijk (bijna) enkel infinitieven (productief) gebruiken. Op het eerste gezicht lijkt dit stevige evidentie. Toch zijn er een aantal redenen om de evidentie met de nodige omzichtigheid te benaderen. Ten eerste is het goed mogelijk dat ook deze kinderen met stammen begonnen, maar dat die fase niet werd geregistreerd tijdens de dataverzameling. Het is niet zo gemakkelijk om voldoende data uit de beginfase van de werkwoordsverwerving te verzamelen omdat kinderen dan meestal nog niet veel werkwoorden produceren. Om deze reden bevatten de analyses in de geciteerde studies soms zeer kleine aantallen werkwoordsproducties. Bovendien zijn er vaak lange periodes

¹⁶ Verhulst-Schlichting definieert de éénwoordfase als de fase waarin minder dan 5% van de uitingen meer dan één zinsdeel bevat.

tussen de observaties, en bij een aantal van de genoemde studies begonnen de observaties pas op een moment dat de kinderen al een tijdje werkwoorden produceerden. Hierdoor is het niet onmogelijk dat bij een aantal kinderen de beginfase met stammen, die soms maar enkele maanden duurt, niet werd gevat. We weten niet of dit effectief gebeurd is en ook niet hoe vaak.

Verder moeten we ermee rekening houden dat in alle studies wel een bepaalde vorm van datareductie heeft plaats gevonden. Misschien zijn de uitingen met getrunceerde infinitieven tijdens het proces van datareductie geschrapt. In de studies van Wijnen is dit mogelijk gebeurd. Wijnen (1998: 391) meldt dat hij alle uitingen weglaat “that could not be unambiguously classified as either finite or nonfinite, due to unclarity of verbal morphology or position”. Zinnen zoals ‘boekje lees’, met een stam waar we een infinitief zouden verwachten, passen perfect onder deze noemer en zijn dus waarschijnlijk verwijderd. Bovendien laat Wijnen (1998) ook alle imperatieve weg. In verschillende omstandigheden zijn die echter niet van gereduceerde infinitieven te onderscheiden, zoals bijvoorbeeld in de zinnetjes ‘pak’ en ‘papa lees’ (zie ook voetnoot 5). Als gevolg van deze procedure spelen gereduceerde infinitieven nauwelijks een rol in de analyses.

In ieder geval zijn de zes kinderen in onze studie geen geïsoleerde gevallen. Er zijn een paar aanwijzingen in de literatuur dat het fenomeen waarover we rapporteren geen uitzondering is.

Ten eerste melden ook andere onderzoekers vroege stamvormen, of stamvormen in de constructie *complement + werkwoord*. Klein (1974) citeert vier uitingen met de volgorde *complement + stamvorm* bij Basje (2;3). De Haan (1986) vindt vijf zulke constructies in de taal van Tim. Blom (2003) ten slotte komt constructies met de volgorde *complement + stamvorm* bij vier van de zes kinderen tegen, maar telkens slechts in kleine aantallen (12 zinnen in totaal). Mogelijk zijn dit de overblijfselen van een vroegere fase met voornamelijk stammen.¹⁷

Bovendien weten we dat het deletieproces waarbij finale sjwa's samen met de daaropvolgende codaconsonant weggelaten worden meer voorkomt in Nederlandse kindertaal. Taelman & Gillis (2003) vermelden in hun studie van de 12 kinderen in het CLPF corpus dat de finale klinker in woorden als ‘sleutel’ vaker gedeleerd wordt dan in woorden als ‘auto’. Lohuis-Weber & Zonneveld (1996) doen een gelijkaardige vaststelling in een case study.¹⁸ Ook De Haan, Frijn & De Haan (1995) merken op dat de twee kinderen die zij bestuderen finale syllabes met een sjwa reduceren. Opmerkelijk genoeg rapporteren de onderzoekers geen reductie bij infinitieven in deze fase.

Ten slotte verwachten we dat het onderzoek naar de verwerving van substantiefmorfologie melding maakt van een fase met enkel substantiefstammen. Schaerlaekens & Gillis (1987) rapporteren inderdaad dat meervoudssuffixen aanvankelijk niet voorkomen. Gillis (1997)

17 Deze verklaring werpt misschien ook een nieuw licht op de bevindingen in de Duitstalige studie van Clahsen (1986). De twee bestudeerde kinderen in deze studie produceren aanvankelijk zowel infinitieven als stammen. Die stammen verschijnen niet alleen in 2de zinspositie, maar ook in finale positie. Volgens Clahsen (1986) weten de kinderen nog niet in welke positie finiete en niet-finiete werkwoorden moeten staan. Een alternatieve interpretatie die aansluit bij onze verklaring houdt in dat de finale stammen eigenlijk infinitieven zijn, die het /n/ suffix van de infinitief door toedoen van deletie hebben verloren.

18 Bij hun voorbeelden van getrunceerde woorden vinden we bovendien verschillende ‘gereduceerde’ infinitieven terug (8 verschillende werkwoorden), en verder ook enkele gedeleerde diminutiefvormen en één gedeleerd meervoudssubstantief.

meldt ook dat er een fase is zonder diminutiefsuffixen.¹⁹ Deze studies zijn echter gebaseerd op dezelfde kindertaalcorpora als in onze studie, en vormen daarom geen extra evidentie.

Alles bij elkaar hebben we voldoende bewijsmateriaal uit andere studies om onze bevindingen te staven. Dus er zijn alvast een aantal Nederlandstalige kinderen die met getrunceerde infinitieven beginnen. Aan de andere kant bestaan er ook een behoorlijk aantal studies die een initiële fase met niet-getrunceerde infinitieven beschrijven. Verder onderzoek is nodig om aan te tonen hoe algemeen onze bevindingen zijn.

4.2 De theoretische draagwijdte

In de literatuur worden er verschillende redenen genoemd waarom Nederlandstalige kinderen met infinitieven (en andere infiniete vormen) beginnen. Wijnen et al. (2001) bijvoorbeeld stellen dat infinitieven o.a. omwille van hun zinsfinale positie heel saillant zijn in de input en daardoor gemakkelijker geëxtraheerd worden dan finiete vormen. Door de vroege werkwoordsstammen in onze data als getrunceerde infinitieven te interpreteren, laten we deze en andere verklaringen intact. Ook hoeven we hierdoor niet aan de stelling te raken dat Nederlandse kinderen vanaf het begin elke werkwoordsvorm in de juiste zinspositie produceren (o.a. Jordens 1990; Schlichting 1996; Blom 2003). Immers, de constructies met een stamvorm in finale positie verklaren we als gereduceerde infinitieven, en deze verklaring kunnen we met een aantal onafhankelijke argumenten ondersteunen. Wel voegen we een belangrijk element toe aan het verwervingsmodel, nl. dat de verwerving van werkwoordsinflectie beïnvloed kan worden door een fonologisch deletieproces. Door dit deletieproces worden suffixen met een sjwa niet gerealiseerd.

Hoe wordt dit deletieproces veroorzaakt? Taelman & Gillis (2003) verklaren de deletie van de rijm in een finale syllabe met een sjwa aan de hand van de zwakke akoestische prominentie van deze vocaal. Sjwa's zijn minder saillant dan volle vocalen. Deze verklaring sluit aan bij de algemene vaststelling dat kinderen in hun woorduitingen die syllabes weglaten die in de input minder prominent zijn.

Daarnaast is er nog een tweede factor die tot deletie kan leiden: het feit dat een sjwa op het einde van een Nederlands woord verschillende betekenissen kan dragen. Binnen het werkwoordsparadigma staat de finale sjwa voor de 1ste, 2de en 3de persoon meervoud en voor de infinitief, en verder is het onderdeel van het suffix *-te* van de verleden tijdsvorm. Bovendien wordt de sjwa gebruikt in de substantiefmorfologie als meervoudssuffix en als onderdeel van het diminutiefsuffix, en in de adjectiefmorfologie als declinatiesuffix. Ten slotte eindigen ook nog een aantal frequente monomorfemen op een sjwa (eventueel gevolgd door een coda). Er is dus een grote mate aan homofonie die een transparante vorm-betekenis koppeling in de weg staat, wat het verwervingsproces kan vertragen (Peters 1997, Slobin 2001).²⁰

19 Gillis (1997) suggereert dat het kind nog niet in staat is om meersyllabische woorden te produceren en daarom diminutiefsuffixen deleert. Deze hypothese wordt niet getoetst in zijn analyse.

20 Of homofonie nu effectief een oorzaak is van het deletieproces, is niet uit te maken op basis van Nederlandstalige data alleen. Hiervoor moeten we vergelijken met een taal waarin woorden voorkomen die met een sjwa eindigen, maar waarin er weinig of geen suffixen zijn die een sjwa bevatten. Wanneer kinderen in deze taal woorden met een finale sjwa even vaak deleren als Nederlandstalige kinderen, betekent dit dat de deletie van finale sjwa enkel veroorzaakt wordt door het gebrek aan prominentie. Wanneer ze dat niet of minder doen, dan mogen we concluderen dat Nederlandstalige kinderen sjwa's deleren omwille van de homofonie.

Dat perceptuele factoren zoals prominentie en structurele factoren zoals homofonie een rol kunnen spelen bij de verwerving van affixen, is een vrij nieuw gegeven voor het Nederlandse morfologische onderzoek. Deze gedachte komt naar voren in de studies van Blom (2003) en De Jong (1999). Beide onderzoekers wijzen erop dat de hoge graad aan syncretisme in het werkwoordelijk paradigma de verwerving bemoeilijkt bij normale en/of taalgestoorde kinderen. Andere Nederlandstalige studies vermelden de factoren niet of nauwelijks. Het internationale onderzoek naar morfologische verwerving verwijst daarentegen heel vaak naar fonologische verklaringsfactoren. Peters (1997) bijvoorbeeld heeft op basis van studies in verschillende talen een lijst opgesteld van factoren die morfologische verwerving beïnvloeden. De twee factoren ‘prominentie’ en ‘homofonie’ zijn in die lijst terug te vinden. Peters wijst erop dat saillante morfemen sneller worden verworven dan minder saillante morfemen. Ook vermeldt ze dat de verwerving van een bepaald morfeem wordt vertraagd indien dezelfde fonologische vorm ook nog in andere betekenissen voorkomt. Peters’ crosslinguïstische predicties komen goed overeen met de bevindingen in dit artikel.

5 Besluit

We hebben getracht aannemelijk te maken dat de morfologische verwerving beïnvloed wordt door fonologische factoren. In onze data worden infinitiefsuffixen, diminutiefsuffixen en meervoudsuffixen lange tijd niet gerealiseerd als gevolg van een deletieproces dat alle rijmen in een finale syllabe met een sjwa treft. Er zijn een aantal goede indicaties in de literatuur dat dit ook voorkomt bij andere kinderen.

De oorzaak van deletie heeft vermoedelijk te maken met de zwakke akoestische prominentie van finale syllabes met een sjwa en/of met de hoge graad van syncretisme bij suffixen met een sjwa. Deze factoren worden vaak genoemd in het crosslinguïstische onderzoek naar morfologische verwerving, maar werden in het Nederlandstalige onderzoek nauwelijks in aanmerking genomen.

Bibliografie

- Akhtar, N. (1999).** Acquiring basic word order: Evidence for data-driven learning of syntactic structure. *Journal of Child Language* 26, 339-356.
- Beers, M. (1995).** The phonology of normally developing and language-impaired children. Amsterdam: Universiteit Amsterdam.
- Blom, E. (2003).** *From Root Infinitive to Finite Sentence. The acquisition of verbal inflections and auxiliaries.* Utrecht: Landelijke Onderzoeksschool Taalkunde.
- Bol, G. (1995).** Implicational scaling in child language acquisition: The order of production of Dutch verb constructions. In: M. Verrips & F. Wijnen (eds.), *Papers from the Dutch-German Colloquium on Language Acquisition (Groningen 1-2 September 1994)*. Amsterdam: Institute for General Linguistics, University of Amsterdam.
- Clahsen, H. (1986).** Verb inflections in German child language: Acquisition of agreement markings and the functions they encode. *Linguistics* 24, 79-121.

- Gillis, S. (1984).** *De verwerving van talige referentie*. Universitaire Instelling Antwerpen.
- Gillis, S. (1997).** The acquisition of diminutives in Dutch. In: W.U. Dressler (ed.), *Studies in pre- and protomorphology*. Vienna: Austrian Academy of Sciences.
- Gillis, S. & J. Verhoeven (1992).** *Developmental aspects of syntactic complexity in two triplets*. Antwerp Papers in Linguistics 70. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Ginneken, J. van (1917).** *De roman van een kleuter*. Nijmegen: Malmberg.
- Haan, G. de (1986).** De rol van morfologie en syntaxis in de ontwikkeling van het werkwoord. *GLOT* 9, 28-41.
- Haan, G. de, J. Frijn & A. de Haan (1995).** Syllabestructuur en werkwoordsverwerving. *TABU* 25, 148-152.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Hendrickx, R. (2002).** Laat ons ne keer te goei naar onszelf luisteren. *Over taal* 41, 60-61.
- Jong, J. de (1999).** *Specific Language Impairment in Dutch: Inflectional Morphology and Argument Structure*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Jordens, P. (1990).** The acquisition of verb placement in Dutch and German. *Linguistics* 28, 1407-1448.
- Kampen, J. van & F. Wijnen (2000).** Grammaticale ontwikkeling. In: A.M. Schaerlaekens & S. Gillis (eds.), *Kindertaalverwerving. Een handboek voor het Nederlands*. Groningen: Wolters.
- Klein, R.M. (1974).** Word order: Dutch children and their mothers. *Pub. van het Inst. voor Algemene Taalwetenschap* 9, 1-43.
- Lohuis-Weber, H. & W. Zonneveld (1996).** Phonological acquisition and Dutch word prosody. *Language Acquisition* 5, 245-283.
- MacWhinney, B. (2000).** *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*. (3 ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Peters, A.M. (1997).** Language typology, prosody, and the acquisition of grammatical morphemes. In: D. Slobin (ed.), *The crosslinguistic study of language acquisition*, Vol. 5. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Peters, A.M. (2001).** Filler syllables: what is their status in emerging grammar? *Journal of Child Language* 28, 229-242.
- Schaerlaekens, A.M. (1973).** *The two-word sentence in child language development*. The Hague: Mouton.
- Schaerlaekens, A. & S. Gillis (1987).** *De taalverwerving van het kind. Een hernieuwde oriëntatie in het Nederlandstalig onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Schlichting, L. (1996).** *Discovering Syntax. An empirical study in Dutch language acquisition*. Nijmegen: Nijmegen University Press.
- Slobin, D. (2001).** Form-function relations: How do children find out what they mean? In: M. Bowerman & S. Levinson (eds.), *Language acquisition and conceptual development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taelman, H. & S. Gillis (2003).** Hebben Nederlandse kinderen een voorkeur voor trochaische productievormen? Een onderzoek naar truncaties in kindertaal. *Nederlandse Taalkunde* 8, 130-157.

- Taelman, H. (2004).** Syllable omissions and additions in Dutch child language. An inquiry into the function of rhythm and the link with innate grammar. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Tomasello, M. (1992).** *First verbs: A case study of early grammatical development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhulst-Schlichting, L. (1985).** De ontwikkeling van het werkwoord: plaats, vorm, type. *Interdisciplinair tijdschrift voor taal- en tekstwetenschap* 5, 285-298.
- Wijnen, F. (1995a).** Incremental acquisition of phrase structure. *Proceedings of NELS 25*, 105-118.
- Wijnen, F. (1995b).** Clause structure develops. In: M. Verrips & F. Wijnen (eds.), *Papers from the Dutch-German Colloquium on Language Acquisition (Groningen 1-2 September 1994)*. Amsterdam: Institute for General Linguistics, University of Amsterdam.
- Wijnen, F. (1997).** Functionele categorieën in Nederlandse kindertaal. *Nederlandse Taalkunde* 3, 178-198.
- Wijnen, F. (1998).** The temporal interpretation of Dutch children's root infinitivals; the effect of eventivity. *First Language* 18, 379-402.
- Wijnen, F., M. Kempen & S. Gillis (2001).** Root infinitives in Dutch early child language: an effect of input? *Journal of Child Language* 28, 629-660.
- Wijnen, F. & M. Verrips (1998).** The acquisition of Dutch syntax. In: S. Gillis & A. De Houwer (eds.), *The acquisition of Dutch*. Amsterdam/Baltimore: Benjamins.

Iets over zgn. V2-relatieven in het Nederlands

JAN-WOUTER ZWART*

Abstract

This paper reviews the properties of the Dutch so-called ‘V2 relative construction’, studied for German by Gärtner (2001). The Dutch facts confirm Gärtner’s hypothesis that the construction involves parataxis. The relation between the two coordinated clauses is identified as specificational, which entails that the noun phrase specified by the V2 relative (the ‘head noun’) must have a realis character. This explains restrictions on the choice of determiner for the head noun, and more generally restrictions on the syntactic and semantic context in which the V2 relative occurs.

1 Inleiding

Wie opgegroeid is met de grammofoonplatenreeks *Sprookjes van de Efteling* (CNR, 1970) herinnert zich wellicht uit “Tafeltje Dek Je, Ezeltje Strek Je” de volgende zinnen:

- (1) a Ik ken iemand, *en die heeft een tafel.*
- b Er bestaat een ezel, *en die kan zijn staart oplichten.*

Hier zijn op het oog twee onafhankelijke zinnen gecoördineerd door *en*, maar de tweede zin heeft telkens de functie van een (restrictieve) relatiefzin. Wat de spreker wil zeggen is:

- (2) a Ik ken iemand *die een tafel heeft*
- b Er bestaat een ezel *die zijn staart kan oplichten*

Inderdaad is het mogelijk in (1) *en* weg te laten, waardoor de zinnen meer in de buurt van (2) komen:

- (3) a Ik ken iemand, *die heeft een tafel*
- b Er bestaat een ezel, *die kan zijn staart oplichten*

Zo bespreekt De Vries (2001:228) beide door *die* ingeleide deelzinnen in (4) als betrekkelijke bijzinnen:

* ATW/Nederlands, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 716, 9700 AS Groningen. E-mail: zwart@let.rug.nl. Met dank aan Hans-Martin Gärtner, Petra Hendriks, Jack Hoeksema, Rint Sybesma en Mark de Vries. Dank ook aan de externe beoordelaar en de redactie van *Nederlandse Taalkunde* voor nuttig commentaar.

- (4) a Joke zat naast iemand *die d'r niks an vond*
 b Joke zat naast iemand *die vond er niks an*

Het is evenwel duidelijk dat de syntaxis van de schuingedrukte deelzinnen in (1), (3) en (4b) niet die van een relatiefzin is, maar die van een onafhankelijke hoofdzin. Dit blijkt met name uit de plaats van het finiete werkwoord, direct achter *die* (in de tweede zinspositie, de zgn. verb second (V2)-positie). In echte relatiefzinnen (zoals (2) en (4a)) staat het finiete werkwoord, zoals in alle ondergeschikte zinnen in het Nederlands, verder naar achteren.

In een bespreking van vergelijkbare constructies in het Duits concludeert Hans-Martin Gärtner dan ook dat we te maken hebben met parataxis, ook al is de semantiek vergelijkbaar met die van een relatiefconstructie (Gärtner 2001:99). In het Duits ontbreekt blijkbaar de mogelijkheid *en* in te voegen (Gärtner 2001:112-113), zodat het bestaan van deze mogelijkheid in het Nederlands de paratactische analyse van Gärtner extra steun geeft.

In dit artikel bespreek ik de eigenschappen van de constructie in (1)/(3)/(4b), die we vanaf nu *V2-relatief* zullen noemen. Paragraaf 2 zet de eigenschappen op een rijtje, paragraaf 3 bespreekt de constructie als een vorm van coördinatie, en paragraaf 4 karakteriseert de exacte omstandigheden waarin de constructie kan voorkomen. Onze conclusie zal zijn dat de distributie van de V2-relatief identiek is aan de distributie van indicatief-relatiefzinnen in talen die een onderscheid tussen conjunctief en indicatief hanteren. Een en ander impliceert dat de naamwoordgroep (NP) die de V2-relatief specificeert (het *hoofd* van de V2-relatief) een realiskarakter moet dragen, wat consequenties heeft voor de keus van de determinator en voor de algemene syntactische en semantische context waarin het hoofd kan optreden.

2 Eigenschappen van de V2-relatief

2.1 De klank

Gärtner (2001:109) wijst zeer terecht op de speciale intonatie van de V2-relatief. Een juist begrip van dit intonatiepatroon is voor de beoordeling van de verschijnselen onontbeerlijk. De V2-relatiefzin vormt met de voorafgaande deelzin één informatie-eenheid, en het hoofd mist de vallende intonatie die het eind van een prosodische eenheid markeert. Integendeel heeft het hoofd vaak een opvallend hoge toon, die de verwachting van een vervolg wekt. Ontbreken deze karakteristieken, dan is van een V2-relatief geen sprake.

Ter illustratie beoordeel de lezer eerst het intonatiepatroon van een normale restrictieve betrekkelijke bijzin (kapitalen geven een naar verhouding hogere toon aan):

- (5) Joke zat naast een MAN die er NIKS AAN vond

Het zinsaccent valt op *aan*, maar ook *niks* en *man* hebben een hogere toon dan de omgeving. De woordgroep *een man die er niks aan vond* is de diepst ingebedde constituent, die normaal gesproken het hoofddaccent levert (Kraak 1970:54, Cinque 1993), vgl. (6) (de schuine streep \ geeft een vallende toon aan):

- (6) Joke zat naast een MAN\

Binnen die constituent valt het hoofdaccent weer op verder ingebedde elementen, zoals in:

(7) Joke zat naast [een man met een HOED\]

De relatiefzin *die er niks aan vond* in (5) is op dezelfde manier geïntegreerd met *een man* als de voorzetselgroep *met een hoed* in (7), zodat het hoofdaccent uiteindelijk op *aan* terecht komt. Deze geïntegreerdheid van de bijzin met de rest van de zin treffen we ook aan in V2-relatieven:

(8) Joke zat naast een MAN (en) die vond er NIKS AAN\

Ook hier heeft *aan* het hoofdaccent, en is *man* hoog geïntoneerd, zonder de vallende toon die karakteristiek is voor het eind van een prosodisch domein (zoals in (6)). Die vallende toon is wel aanwezig op *man* in:

(9) Joke zat naast een MAN\. Die vond er NIKS AAN\.

De sequens in (9) moet dus scherp onderscheiden worden van die in (8). In (8) is er sprake van één prosodisch domein en is de V2-relatiefzin geïntegreerd met de rest van de zin zoals in een normale relatiefconstructie. De toon op het hoofd *een man* is hoog en valt niet. In (9) zijn er twee prosodische domeinen, elk afgesloten met een hoge vallende toon.

2.2 Het hoofd

De prosodische eigenschappen van de V2-relatief maken het mogelijk vast te stellen dat het hoofd van de V2-relatiefzin verplicht indefiniet is (voor een exactere karakterisering, zie paragraaf 4). In (10) is maar één intonatiepatroon mogelijk, en wel dat van (9):

(10) a * Joke zat naast de MAN, die vond er NIKS AAN\
b Joke zat naast de MAN\. Die vond er NIKS AAN\

Toevoeging van *en* is hier dan ook niet mogelijk zonder de vallende intonatie op *man*:

(11) Joke zat naast de MAN*(\), en die vond er NIKS AAN\

De eis tot indefinietheid van het hoofd is een van de meest in het oog springende eigenschappen van de V2-relatiefconstructie, waar ook Gärtner (2001:114vv) uitgebreid aandacht aan besteedt. De juiste karakterisering van de notie ‘indefinietheid’ en de verklaring van de indefinietheidseis zullen ons met name in paragraaf 4 bezig houden.

2.3 De vorm

De vormeigenschappen van de V2-relatief laten duidelijk zien dat de constructie een paratactisch karakter heeft, en het zijn dus de verschillen met de reguliere relatiefconstructie die hier centraal staan.

2.3.1 V2

In de eerste plaats is er de positie van het finiete werkwoord, dat in V2-relatieven direct achter het voornaamwoord staat dat de V2-relatief inleidt. In reguliere relatiefzinnen staat het finiete werkwoord verder naar achteren, zoals geïllustreerd in (4), hier herhaald:

- (4) a Joke zat naast iemand die d'r niks an *vond*
 (reguliere relatiefzin)
 b Joke zat naast iemand die *vond* er niks an
 (V2-relatiefzin)

Hieruit leiden we af dat de V2-relatief het karakter heeft van een onafhankelijke mededeling, hetgeen suggereert dat de constructie gekenmerkt wordt door coördinatie op zinsniveau. Dit zal voor de semantiek van de constructie van groot belang blijken.

2.3.2 *Het voegwoord en*

Het optreden van de coördinator *en* in de V2-relatieven in (1) versterkt het idee dat we te maken hebben met zinscoördinatie. Hier is blijkbaar sprake van een verschil met de Duitse situatie, dat we even nader zullen bespreken.

In de Duitse voorbeelden die Gärtner (2001:109-113) bespreekt gaat het optreden van *und* ogenschijnlijk altijd samen met een vallende toon op het hoofd (hoewel Gärtner meestal de intonatie bij *und* niet markeert):

- (12) Es gibt PHILOSOPHEN\ und die stammen aus GRIECHENLAND
 (Gärtner 2001:(22a))

Treedt *und* op, dan heb je in het Duits dus twee prosodische domeinen en ontbreekt de integratie van de twee deelzinnen die karakteristiek is voor de V2-relatiefconstructie. Gärtner illustreert dit met gevallen als (13):

- (13) a Apfeldorf hat viele HÄUSER die stehen LEER\
 b Apfeldorf hat viele HÄUSER\ und die stehen LEER\
 (Gärtner 2001:(22b))

In de V2-relatiefconstructie (13a) ontbreekt de implicatie dat het aantal huizen in Apfeldorf in absolute zin hoog is: er staat alleen een relatief groot aantal huizen leeg. In (13b) daarentegen wordt onvermijdelijk geïmpliceerd dat Apfeldorf veel huizen heeft.

In het Nederlands is de vallende toon bij *en* niet noodzakelijk en liggen de implicaties anders:

- (14) a Apeldoorn heeft veel HUIZEN (en) die staan LEEG\
 b Apeldoorn heeft veel HUIZEN\. (En) die staan LEEG\
 (Gärtner 2001:(22c))

(14a) lijkt net als (13a) niet te impliceren dat het aantal huizen in absolute zin groot is.

Vergelijkbare minimale paren zijn:

- (15) a Das Blatt hat eine Seite und die ist ganz schwarz
b Deze bladzijde heeft één KANT en die is helemaal ZWART\
- (16) a Unter den Zuschauern waren welche (#und) die kamen freiwillig
b Onder de toeschouwers waren er een PAAR (en) die waren SPONTAAN\gekomen

Volgens Gärtner (2001:112) heeft zin (15a) de (vreemde) implicatie dat de bladzijde maar één kant heeft; die implicatie ontbreekt in (15b). In (16a) is mét *und* de interpretatie moeilijk omdat *welche* ‘een paar’ ongespecificeerd blijft (vgl. #*onder de toeschouwers bevonden zich een paar*); blijkbaar kan het vervolg *die kamen freiwillig* de vereiste specificatie alleen leveren als *und* ontbreekt. In het Nederlands bestaat een dergelijk interpretatieprobleem niet.

Hieruit mogen we concluderen dat niet de aanwezigheid van de expliciete coördinator *en/und* beslissend is voor de interpretatie, maar de verdeling van de zin in één of meer prosodische domeinen (met andere woorden, de aan- of afwezigheid van een integratief accent).

Het komt mij overigens voor dat ook in het Nederlands *en* niet in alle V2-relatieven kan optreden. Met name wanneer het hoofd een predikaat is lijkt het achterwege te moeten blijven:

- (17) a Marie is iemand (??en) die doet altijd haar best
b Marie vind ik iemand (??en) die moet je niet onderschatten

Al met al versterkt het optreden van *en* toch het idee dat de V2-relatief een coördinatieconstructie is.

2.3.3 *Het voornaamwoord*

In verband met de coördinatiehypothese is het nuttig vast te stellen dat het element *die* in (1) niet een betrekkelijk, maar een aanwijzend voornaamwoord is.

Dit kan eenvoudig aangetoond worden: telkens wanneer het betrekkelijk en het aanwijzend voornaamwoord verschillen moet in de V2-relatief het aanwijzend voornaamwoord optreden (Gärtner 2001:103, 136). Dit doet zich o.a. voor wanneer het voornaamwoord indirect object (18), onzijdig (19), of locatief (20) is.

- (18) a Dat is iemand die/wie je het niet moet vertellen
b Dat is iemand die/*wie moet je het niet vertellen
- (19) a Dat is iets dat/wat zeker is
b Dat is iets dat/*wat is zeker
- (20) a Dat is een stad waar/*daar alles kan
b Dat is een stad daar/*waar kan alles

Ook vertoont het voornaamwoord in de V2-relatief geslachtscongruentie *ad sensum*, terwijl het betrekkelijk voornaamwoord formele geslachtscongruentie vertoont:

- (21) a Dat is een meisje dat/*die alles kan
b Dat is een meisje die/*dat kan alles

2.4 De omgeving

2.4.1 Positie

Een in het oog springend verschil tussen de reguliere relatiefzin en de V2-relatief is dat alleen de V2-relatief verplicht in zinsfinale positie staat:

- (22) a Ik heb een man (die alles kan) ontmoet (die alles kan)
b Ik heb een man (*die kan alles) ontmoet (die kan alles)

Deze observatie ondersteunt uiteraard het idee dat de constructie met de V2-relatief een geval van zinscoördinatie is.

Als de reguliere relatiefzin ook in zinsfinale positie staat, dan moet de V2-relatief, indien ook aanwezig, op de reguliere relatiefzin volgen. Dit doet zich voor in gevallen als (23):

- (23) a Ik heb een man ontmoet die Alice kent die kan alles
b * Ik heb een man ontmoet die kan alles die Alice kent

2.4.2 Context

De V2-relatief lijkt het meest op zijn plaats in presentationele contexten van het type in (1) (Brandt 1990:49). Ook voor andere talen wordt een speciaal type relatiefzin gerapporteerd in presentationele contexten (Belfast-Engels, Henry 1995:124-136; Mandarijns, Li & Thompson 1981:611-618 en Huang 1987:248-250; Kantonees, Matthews & Yip 1994: 286-287). In dit verband is het niet geheel onverwacht dat veel respondenten in de dialectenquête van Winkler (1874) de bronzin (24a) (uit het verhaal 'De verloren zoon') vertalen als (24b) (o.a. Maastrichts, Plat Utrechts, Bildts, Egmonds, Aardenburgs, en vrij algemeen Platduits) of (24c) (o.a. Haags, Amsterdams, Haarlems, Zaandijks, Urks, Middelburgs, Antwerps, en vrij algemeen Fries):

- (24) a Iemand had twee zonen
b Er was iemand die had twee zonen
c Er was iemand en die had twee zonen

Zin (24a) is de eerste zin uit het verhaal, waarin de vader (*iemand*) geïntroduceerd wordt. Wellicht zijn ook een aantal zinnen uit het bekende rijmpje "A is een aapje" (*A is een aapje dat eet uit zijn poot*, etc.) op te vatten als presentationele V2-relatieven.

Daartegenover staat dat in vragen, imperatieven, en conditionele zinnen de V2-relatief niet voorkomt:

- (25) a Er bestaat een ezel die kan zijn staart oplichten
b * Bestaat er een ezel die kan zijn staart oplichten?
- (26) a Ik zat naast iemand die vond er niks aan
b * Ga maar naast iemand zitten die vindt er niks aan!
- (27) a Ik vond een ezel en die kan zijn staart oplichten
b * Vind je een ezel en die kan zijn staart oplichten, dan ...

Ook in negatieve zinnen is de V2-relatief onmogelijk:

- (28) a * Joke zat niet naast een man die vond er niks aan
b * Niemand heeft een ezel die kan zijn staart oplichten
c * Het is niet zo dat er veel mensen zijn die hebben twee auto's

Tenslotte zijn er beperkingen op het type werkwoord in de eerste deelzin van een V2-relatiefconstructie. Met name is het zo dat de V2-relatiefconstructie niet gebruikt kan worden in intensionele contexten, waarin de referentie van een NP niet absoluut is. Dit doet zich o.a. voor bij werkwoorden als *zoeken*. Als Clark Kent en Superman dezelfde persoon zijn, maar Lois weet dat niet, dan kan *Superman* in de context van (29a) wel, maar in de intensionele context van (29b) niet vervangen worden door *Clark Kent*:

- (29) a Lois vormt een team met Superman →
Lois vormt een team met Clark Kent
b Lois zoekt Superman -/→Lois zoekt Clark Kent

In zo'n intensionele context is de V2-relatief onmogelijk:

- (30) a Ik heb (nu) een probleem dat kan ik oplossen
b * Ik zoek een probleem dat kan ik oplossen

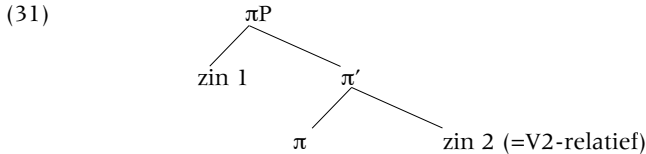
Het effect is feitelijk iets gecompliceerder, en treedt ook op in de context van een modaal hulpwerkwoord. We komen daarop terug in paragraaf 4.1, waar blijkt dat inbedding van een V2-relatiefzin in een intensionele context niet leidt tot ongrammaticaliteit maar tot een bepaalde interpretatie van het hoofd van de V2-relatief, de indefiniete NP.

● 3 De V2-relatief als zinscoördinatie

3.1 Een coördinatiestructuur

Verscheidene eigenschappen van de V2-relatief wijzen er op dat er sprake is van coördinatie in plaats van subordinatie. In de eerste plaats is er de woordvolgorde van de V2-relatiefzin, die overeenkomt met de woordvolgorde van een onafhankelijke hoofdzin (paragraaf 2.3.1). Ten tweede het optreden van de coördinator *en* (paragraaf 2.3.2), en tenslotte de positie van de V2-relatief, altijd perifeer ten opzichte van de deelzin die het hoofd bevat (paragraaf 2.4.1).

Gärtner (2001:105) stelt dan ook een eenvoudige coördinatiestructuur als (31) voor, waarbij π een specifiek paratactisch element is dat alleen in deze constructie optreedt en een relatief karakter verleent aan het aanwijzend voornaamwoord dat de tweede deelzin (de V2-relatiefzin) inleidt:

In de relevante Nederlandse gevallen wordt π aannemelijkerwijze gevuld door *en*.

Op de details van de analyse ga ik hier niet verder in, zij zullen voor de rest van dit artikel niet relevant blijken. Van belang is wel dat de coördinatiehypothese een aantal verdere voorspellingen doet die we in deze paragraaf bespreken. Daarbij nemen we de structuur in (31) telkens als model voor een coördinatiestructuur.

3.2 Constituentschap

In een reguliere relatiefconstructie vormt de relatiefzin met het hoofd één constituent, wat aangetoond kan worden aan de hand van standaard-constituentschapstests als verplaatsing:

- (32)
- a De herbergier stal [een ezel die zijn staart kan oplichten]
 - b [Een ezel die zijn staart kan oplichten] is door de herbergier gestolen
 - c [Een ezel die zijn staart kan oplichten] heeft hij gestolen

In de coördinatie-analyse van V2-relatieven vormt het hoofd van de V2-relatief (in zin 1) met de V2-relatiefzin (zin 2) geen constituent, en men verwacht dan ook dat een verplaatsing als die in (32b,c) onmogelijk is:

- (33)
- a [De herbergier stal een ezel] [die kan zijn staart oplichten]
 - b * Een ezel die kan zijn staart oplichten is door de herbergier gestolen
 - c * Een ezel die kan zijn staart oplichten heeft hij gestolen

Een andere constituentschapstest die hier goed functioneert is coördinatie. Zoals (34a) laat zien kan de combinatie van een hoofd en een reguliere relatiefzin gecoördineerd worden met een andere naamwoordgroep. Maar de combinatie van een hoofd en een V2-relatiefzin kan dat niet (34b):

- (34)
- a De herbergier stal [een ezel die zijn staart kan oplichten] en [een tafel]
 - b * [De herbergier stal een ezel] [die kan zijn staart oplichten] en [een tafel]

Beide tests bevestigen dus dat het hoofd van een V2-relatief met de V2-relatief geen constituent vormt, zoals voorspeld door de coördinatiehypothese.

3.3 De afwezigheid van een c-commandeerrelatie

De coördinatiehypothese voorspelt voorts dat er in de V2-relatiefconstructie geen relaties tussen elementen van zin 1 en zin 2 kunnen voorkomen die vereisen dat het antecedent het afhankelijke element c-commandeert. Dat is omdat in (31) geen enkel element in zin 1 enig element in zin 2 c-commandeert (waarbij α β c-commandeert als α een zuster is van β of van een constituent die β domineert). Bij het testen van deze voorspelling moet men echter omzichtig te werk gaan, omdat, zoals gebleken is, de kleinste modificaties in de hoofdzin (zoals negatie) kunnen leiden tot ongrammaticaliteit van de V2-relatiefconstructie.

Te denken valt bijvoorbeeld aan de gebonden-variabele-interpretatie van een pronomen in de relatiefzin, welke een c-commanderend kwantificoneel antecedent vereist. In (35a), een normale relatiefzin, is het pronomen in kwestie *hem* en het kwantificonele antecedent het subject van de hoofdzin, *iedereen*:

(35) a *Iedereen* kent wel iemand die *hem* geweldig vindt

De interpretatie van *hem* co-varieert hier met de extensie van *iedereen*: *A* kent iemand die *A* geweldig vindt, *B* iemand die *B* geweldig vindt, etc. Deze interpretatie lijkt niet mogelijk in de V2-relatiefconstructie:

(35) b *Iedereen* kent wel iemand die vindt *hem* geweldig

Voor zover (35b) acceptabel is heeft *hem* niet een variabele maar een vaste interpretatie.

Een andere interpretatie die een c-commandeerrelatie vereist is de sloppy interpretatie van een onder ellipsis verzwegen pronomen. ‘Sloppy’ wil zeggen dat de interpretatie van het verzwegen pronomen bepaald wordt door de lokale context, niet door de parallelle context die de ellipsis conditioneert. Het volgende voorbeeld, met reguliere relatiefzinnen, maakt een en ander duidelijk:

(36) a Jan kent iemand die hem geweldig vindt, en
Piet <kent> ook <iemand die hem geweldig vindt>

In (36a) is het elliptische gedeelte tussen vishaakjes geplaatst. De beoogde interpretatie is die waarbij *hem* in de eerste helft verwijst naar *Jan* en in de tweede helft (het onder ellipsis verzwegen *hem*) naar *Piet*. (De andere, strikte interpretatie, waarbij *hem* in beide gevallen naar *Jan* verwijst, bestaat natuurlijk ook.) De relevantie van de c-commandeerrelatie wordt aangetoond door gevallen als (37), waarbij *Jan hem* niet c-commandeert en alleen de strikte interpretatie van het elliptische *hem* mogelijk is:

(37) Wie Jan een beetje kent vindt hem geweldig, en
wie Piet een beetje kent <vindt hem> ook <geweldig>

Passen we deze test nu toe op een V2-relatiefconstructie, dan blijkt de sloppy interpretatie niet langer mogelijk te zijn:

- (36) b Jan kent iemand die vindt hem geweldig, en
Piet <kent> ook <iemand die vindt hem geweldig>

Dat suggereert dat de interpretatie van het elliptische *hem* niet bepaald kan worden door de lokale context, dus door *Piet*, en, bijgevolg, dat de interpretatie van *hem* in de eerste helft ook niet bepaald kan worden door *Jan*. *Hem* moet dus een vaste interpretatie hebben die gegeven is door de context, en dat is de reden dat de interpretatie van het elliptische *hem* niet kan co-variëren. Een en ander leidt tot de conclusie dat *Jan* in (36b) *hem* niet c-commandeert, wat volgt uit de coördinatie-analyse (31).

Daartegenover staat dat niet-pronominale naamwoordgroepen (R-expressies) in V2-relatiefzinnen niet geïnterpreteerd kunnen worden als coreferentieel met pronomina in de hoofdzin (d.w.z. er treedt een Principe-C-effect op). Hierin gedragen V2-relatieven zich zoals echte relatiefzinnen:

- (38) a Hij kent iemand die Jan geweldig vindt
b Hij kent iemand die vindt Jan geweldig

In zowel de normale relatiefconstructie (38a) als de V2-relatiefconstructie (38b) kan *hij* niet geïnterpreteerd worden als *Jan* (d.w.z. *Jan* moet vrij zijn ten opzichte van *hij*). Dit effect treedt normaal alleen op onder een c-commandeer-configuratie, zoals de voorbeelden in (39) laten zien (waarbij '=' staat voor 'kan zijn'):

- (39) a Hij vindt Jan geweldig (hij c-commandeert *Jan*, hij ≠ *Jan*)
b [Zijn moeder] vindt Jan geweldig (zijn c-commandeert *Jan* niet, zijn = *Jan*)

Dit Principe-C-effect, dat voor Gärtner (2001:104) in het Duits minder scherp is, verdient nog nadere bestudering.

Gärtner (2001:110) wijst nog op een ander probleem voor het idee dat in (31) elementen van zin 1 elementen van zin 2 niet c-commanderen. Met Bayer (1996:16) wordt aangenomen dat een element als *zelfs* het focusdragende element waar het betrekking op heeft moet c-commanderen. Nu is het zo dat een *zelfs* in zin 1 betrekking kan hebben op een focusdragend element in zin 2, de V2-relatiefzin:

- (40) Ik ken *zelfs* iemand die vindt DISCO leuk

Dit zou wijzen op een c-commandeerrelatie tussen *zelfs* en *disco*, wat onmogelijk is in de analyse in (31), waar immers *iemand die vindt disco leuk* geen constituent is.

In reactie hierop vermoedt Gärtner (2001:124) dat de associatie van elementen als *zelfs* (Duits *sogar*) met focusdragende elementen gevoelig is voor de structurering in prosodische domeinen: aangezien de V2-relatiefzin met zin 1 in één prosodisch domein zit, mag *zelfs/sogar* met elementen uit de V2-relatiefzin geassocieerd worden, ongeacht de aanwezigheid van een c-commandeerrelatie.

We kunnen dit vermoeden van Gärtner ondersteunen door nader in te gaan op de cohesierelatie tussen de hoofdzin en de V2-relatiefzin.

3.4 *Asymmetrische cohesie*

Zoals besproken in Kraak & Klooster (1968: 252 e.v.), en meer recentelijk in Kehler (2000: 539-546), kunnen we verschillende soorten parataxis (coördinatie) onderscheiden, afhankelijk van de wijze waarop de gecoördineerde zinnen samenhangen.

Bij coördinatie denkt men in de eerste plaats aan ‘logische conjunctie’, waarbij sprake is van *parallelle* tussen de gecoördineerde leden, zoals in (41):

(41) [Jan is getrouwd] en [(hij) werkt in de horeca]

Hier worden de parallelle kwaliteiten ‘getrouwd zijn’ en ‘werken in de horeca’ toegekend aan parallelle entiteiten *Jan* en *hij*. (41) ontleent zijn coherentie aan deze gelijkheid tussen de twee deelzinnen.

Maar naast logische conjunctie onderscheiden Kraak & Klooster (1968: 257-259) nog twee andere typen die voor de V2-relatieven van groter belang zijn: de consecutieve en de specificerende conjunctie. Het eerste type is geïllustreerd in (42)-(43), die, in termen van Kehler (2000), respectievelijk narratieve en resultatieve cohesierelaties vertonen:

(42) [Jan pakte de krant] en [(hij) ging zitten lezen]

(43) [Graf bleef 30 weken ongeslagen] en [(ze) eindigde het seizoen als nummer 1]

Van narratieve cohesie (42) is sprake wanneer men uit de combinatie van de twee zinnen een samenhangende reeks situaties kan infereren. Bij resultatieve cohesie (43) is er de extra implicatie dat de ene situatie met de andere oorzakelijk verband houdt.

Specificerende conjunctie is geïllustreerd in (44):

(44) a [Kom hier] en [vlug wat]
b [Fik is een hond] en wel [een poedel]

De cohesie tussen de twee leden van de coördinatie in (44) is hierin gelegen dat het tweede lid een nadere specificatie vormt van het eerste (Kraak & Klooster 1968:259).¹

Ik zou willen voorstellen dat het type coördinatie dat we aantreffen in V2-relatiefzinnen gekarakteriseerd wordt door een cohesierelatie van het specificerende type, met dien verstande dat zin 2 een cruciaal onderdeel van zin 1 (het hoofd) nader specificiert. Deze specificatierelatie is in mijn ogen typerend voor de V2-relatiefconstructie, en bepaalt in belangrijke mate de semantische eigenschappen van de V2-relatief (zie paragraaf 4).

Het lijkt er dan op dat we een onderscheid kunnen maken tussen twee verschillende soorten cohesie, die we kunnen aanduiden als *symmetrisch* vs. *asymmetrisch*. Het eerste type cohesierelatie treffen we aan bij logische conjunctie, het tweede bij consecutieve en

¹ Kehler (2000) noemt de specificatierelatie niet. Hij baseert zijn classificatie op Hume, die in zijn *An inquiry concerning human understanding* stelt (Kehler 2000:541): “To me there appear to be only three principles of connection among ideas, namely resemblance [=parallelle cohesie], contiguity (...) [=narratieve cohesie], and cause or effect [=resultatieve cohesie].”

specificerende conjunctie. Als we dan willen nagaan in hoeverre de V2-relatiefconstructie eigenschappen van coördinatie vertoont, dan zullen we ons moeten richten op die eigenschappen die we aantreffen bij door asymmetrische cohesie gekenmerkte coördinatie.

Opvallend is dan dat associatie van *zelfs* in het ene lid met een gefocust element in het andere lid mogelijk is in alle typen coördinatie die gekarakteriseerd worden door een asymmetrische cohesierelatie (het kleingedrukte gedeelte moet ongeaccentueerd blijven, om andere focusassociaties uit te sluiten):

- (45) a Jan pakte *zelfs* de krant en ging zitten *LEZEN*
 b Graf is *zelfs* 30 weken ongeslagen gebleven en het seizoen als nummer *ÉÉN* geëindigd

Bij een symmetrische cohesierelatie is een dergelijke focusassociatie onmogelijk:

- (46) * Jan is *zelfs* getrouwd en werkt in de *HORECA*

Deze observatie versterkt opnieuw het idee dat het bij V2-relatieven om coördinatie gaat. De interclausale focusassociatie in (40) ondergraaft dat idee niet, omdat interclausale focusassociatie alleen bij een bepaald type coördinatie onmogelijk is, namelijk het type dat gekarakteriseerd wordt door een symmetrische cohesierelatie.

3.5 Overige verschijnselen in verband met coördinatie

De analyse van de V2-relatiefconstructie in termen van coördinatie zou men tegen kunnen werpen dat de betreffende constructies geen gapping toestaan:

- (47) a Jan kent Marie, en Piet __ Truus (normale gapping)
 b * Jan kent iemand en die __ Truus (gapping met V2-relatief)

Maar dit feit volgt onmiddellijk uit de analyse van Kehler (2000:562vv), die (onder verwijzing naar Levin & Prince 1986) laat zien dat gapping bij coördinatie met een (asymmetrische) resultatieve cohesierelatie onmogelijk is. Een coördinatie als (48a) kan zowel parallel als resultatief geïnterpreteerd worden:

- (48) a Greetje bestelt wijn en Jansie bestelt Vichy

In de resultatieve interpretatie bestelt Jansie Vichy *omdat* Greetje wijn besteld heeft, en de eerste deelzin heeft een soort conditionele lezing ('als Greetje wijn bestelt dan pakt Jansie haar terug door Vichy te bestellen'; het voorbeeld is ontleend aan het lied "Greetje en Jansie" uit *Het schaep met de vijf pooten*, waar beschreven wordt hoe twee vriendinnen elkaar tijdens een vakantie het leven zuur maken). Deze lezing is afwezig in de gapping-variant (48b):

- (48) b Greetje bestelt wijn en Jansie __ Vichy

De observatie in (48b) dat gapping bij V2-relatiefconstructies onmogelijk is valt dus op zijn plaats, als asymmetrische cohesie en gapping überhaupt niet samengaan. In geen geval is het dus een argument tegen de coördinatie-analyse van V2-relatieven.

Kehler (1996) signaleert ook dat extractie uit één van de twee gecoördineerde zinnen alleen mogelijk is bij een asymmetrische cohesierelatie. De bekende gevallen in (49) zijn voorbeelden van respectievelijk narratieve en resultatieve cohesie:

- (49) a What did Harry buy [e], come home, and devour [e] in thirty seconds?
b How much can you drink [e] and still stay sober?

Bij parallele cohesie is extractie alleen mogelijk uit beide conjuncten (de Across-The-Board uitzondering op de Coordinate Structure Constraint van Ross 1967:89):

- (50) What did John buy [e] and Mary sell [e]/*the magazine ?

Een en ander zou tot de voorspelling kunnen leiden dat bij V2-relatieven extractie uit ofwel de hoofdzin ofwel de V2-relatiefzin mogelijk zou moeten zijn. Het eerste lijkt mogelijk, maar het tweede niet (het verplaatste element is schuingedrukt):²

- (51) a Jan zei dat [hij bij die club een speler gezien had] [die kan alles met een bal]
b *Bij die club* zei Jan dat [hij [e] een speler gezien had] [die kan alles met een bal]
c * *Alles* zei Jan dat [hij bij die club een speler gezien had] [die kan [e] met een bal]

Ook Across-the-Board-extractie is niet mogelijk:

- (52) a Jan zei dat hij de scheidsrechter een speler aanwees die wou de scheidsrechter een schop verkopen
b * *Die scheidsrechter* zei Jan dat [hij [e] een speler aanwees] [die wou [e] een schop verkopen]

Bij normale relatiefconstructies is eveneens extractie uit de hoofdzin mogelijk:

- (53) a Jan zei dat [hij mij bij die club een speler [die alles kan] zou laten zien]
b *Bij die club* zei Jan dat [hij mij [e] een speler [die alles kan] zou laten zien]
c * *Alles* zei Jan dat [hij mij bij die club een speler [die [e] kan] zou laten zien]

2 De externe beoordelaar merkt terecht op dat bij het testen van de extractiemogelijkheden bij V2-relatieven niet duidelijk is of verplaatsing van een term van het eerste lid ook extractie uit het eerste lid betekent. De voorbeelden zijn zo geconstrueerd dat dit toch wel aannemelijk is: het werkwoord *zei* heeft bereik over de V2-relatiefzin, zodat mag worden aangenomen dat het een constituent als (31) als complement neemt. In dat geval zijn de voorbeelden inderdaad gevallen van extractie uit een coördinatiestructuur.

Wat zeggen ons deze verschijnselen? (53c) wordt in de regel verklaard als een schending van condities op verplaatsing: de uitgang uit de relatiefzin wordt versperd door het relatiefpronomen *die* dat zich in de vraagwoordpositie ('Spec,CP') bevindt (cf. Chomsky 1973), en daarnaast vertoont (53c) extractie uit NP, wat verboden is (de NP-Constraint van Bach & Horn 1976). Het is echter niet duidelijk dat deze condities ook verplaatsing uit de V2-relatiefzin zouden blokkeren: het demonstratiepronomen is in de regel een subject en bevindt zich dus in de subjectpositie, en niet in de vraagwoordpositie. Bovendien kan de NP-Constraint niet van toepassing zijn, omdat (in de coördinatie-analyse (31)) zin 2 niet samen met het hoofd (in zin 1) een NP vormt (zie paragraaf 3.2).

Het volgende is mogelijk een verklaring voor de opaciteit van V2-relatiefdeelzinnen. Als we, met Chomsky (1973), aannemen dat extractie uit een deelzin alleen dan mogelijk is, wanneer het te verplaatsen element in eerste instantie een positie opzoekt in de periferie van de deelzin (de Spec,CP-positie), dan volgt daaruit dat in de V2-relatief het aanwijzend voornaamwoord onder die omstandigheden niet langer het eerste element van de V2-relatiefdeelzin uitmaakt. Als we nu veronderstellen dat de functie van de V2-relatiefdeelzin is, het hoofd in de eerste deelzin te specificeren, dan ligt het in de rede te eisen dat het aanwijzend voornaamwoord, dat de verbinding tussen de relatiefzin en het hoofd legt, ook perifeer moet zijn in de V2-relatiefdeelzin. In het geval van extractie uit de V2-relatiefdeelzin strijden dus twee elementen om de perifere deelzinspositie, zoals in de klassieke analyse van Chomsky (1973), zonder dat hoeft te worden aangenomen dat het aanwijzend voornaamwoord ook werkelijk in de Spec,CP-positie staat. Deze verklaring zou inhouden dat 'eiland-effecten' niet refereren aan absolute maar aan relatieve posities in de zinsstructuur (voor een dergelijke, 'dynamische' visie op syntactische structuur en syntactische processen, zie Zwart 2003/2004).

Samenvattend mogen we concluderen (met Gärtner 2001) dat de V2-relatiefconstructie een geval is van coördinatie op zinsniveau. Deze coördinatie wordt dan gekenmerkt door een asymmetrische cohesierelatie tussen de twee deelzinnen, nl. specificatie. Deze specificatierelatie speelt een belangrijke rol in de analyse van de semantiek van de V2-relatiefconstructie die in paragraaf 4 gegeven wordt.

● 4 De semantiek van de V2-relatiefconstructie

In deze paragraaf bespreek ik twee beperkingen op V2-relatieven van semantische aard: de eis dat het hoofd van de V2-relatief indefiniet is (paragraaf 2.2), en de restricties op de context waarin de V2-relatief kan optreden (vgl. paragraaf 2.4.2).

4.1 De indefinietheid van het hoofd

De eis dat het hoofd van de V2-relatief indefiniet is kan in eerste instantie geïllustreerd worden aan de hand van voorbeelden als (54):

- (54) a Joke zat naast een man die vond er niks aan
 b * Joke zat naast de man die vond er niks aan

Verschillende observaties laten zien dat het hoofd niettemin een ‘sterke’ interpretatie moet krijgen (zie ook Gärtner 2001:119-122). Bekijk eerst de normale relatiefconstructie in (55):

(55) Jan wil trouwen met een meisje dat uit Zweden komt

Deze zin heeft zoals bekend twee interpretaties: het kan gaan om een willekeurig of een bepaald Zweeds meisje. In het eerste geval spreken we van een zwakke of existentiële lezing, in het tweede van een sterke of referentiële lezing. Formele tests die de lezingen uit elkaar halen zijn geïllustreerd in (56):

(56) a Jan wil trouwen met een meisje dat uit Zweden komt, wie ook maar (zwak)
b Jan wil trouwen met een meisje dat uit Zweden komt, namelijk Annika (sterk)

In de V2-relatiefvariant van deze zin blijft alleen de sterke interpretatie over:

(57) Jan wil trouwen met een meisje die komt uit Zweden
(namelijk Annika/*wie ook maar)

Het zou echter niet juist zijn om te stellen dat een existentiële NP niet als hoofd van een V2-relatief kan fungeren. Integendeel, we hebben gezien (in paragraaf 2.4.2) dat presentationele contexten, waarin het hoofd zuiver existentieel is, de kerngevallen van de V2-relatiefconstructie lijken uit te maken. Het probleem in (56)-(57) betreft niet de existentiële NP *per se*, maar een existentiële NP in een intensionele context. Ook bij het t.a.p. besproken geval van een intensioneel werkwoord als *zoeken* is dat het geval. Terwijl (58a) (=30b)) ongrammaticaal is, is (58b), waar de indefiniëte NP een sterke, referentiële lezing kan hebben (‘een zeker boek’), dat niet:

(58) a * Ik zoek een probleem dat kan ik oplossen
b Ik zoek een boek dat heeft een rode kaft

Ook kunnen we laten zien dat het indefiniëte hoofd bereik heeft over andere kwantificationale elementen in zin 1. De zinnen in (59) hebben twee verschillende lezingen:

(59) a In alle sprookjes zit een ezel die zijn staart kan oplichten
b Alle sprookjes gaan over een ezel die zijn staart kan oplichten

In de ene, existentiële lezing gaat elk sprookje over een andere ezel, in de andere, referentiële lezing, keert één een dezelfde ezel in elk sprookje terug. Die laatste lezing is de enige die overblijft in de V2-relatief-variant:

(60) a In alle sprookjes zit een ezel die kan zijn staart oplichten
b Alle sprookjes gaan over een ezel die kan zijn staart oplichten

Is wijd bereik voor de indefiniete NP onmogelijk, zoals in (61a), dan vervalt ook de mogelijkheid van een V2-relatief (61b):

- (61) a Iedereen kent wel iemand die het moeilijk heeft
 b * Iedereen kent wel iemand die heeft het moeilijk

Indefiniten kunnen nog andere sterke lezingen hebben (vgl. De Hoop 1992:50). Daarvan lijkt de generieke lezing niet compatibel te zijn met een V2-relatiefzin (62), terwijl bij de partitieve lezing (63b) een onderscheid met de existentiële lezing (63a) lijkt te ontbreken.

- (62) Ik hou van een ezel die kan zijn staart oplichten
 (63) a Ik heb een paar PAARDEN die gaan veel geld opbrengen
 b Ik heb een PAAR paarden die gaan veel geld opbrengen

(62) lijkt alleen een referentiële lezing te hebben ('een zekere ezel'), niet een generieke ('het type ezel'). In (63) dwingt het accent op *paarden* een existentiële lezing af, en het accent op *paar* een partitieve (een paar van de genoemde of begrepen hoeveelheid paarden) (vgl. De Hoop 1990:280).

Tenslotte kunnen we vaststellen dat de eis tot indefinietheid een semantische en niet een morfologische is. In (64) is het hoofd morfologisch definiet, maar semantisch indefiniet (of beter: niet-specifiek; vgl. Woisetschlaeger 1983):

- (64) Er was de finale van een tennistoernooi op TV die duurde uren

Hoe moeten we nu de indefinietheidseis karakteriseren?

In de eerste plaats moet het hoofd wat ik zal noemen een 'zwakke NP' zijn. Een zwakke NP is een naamwoordgroep die kan optreden in de existentiële *er*-constructie. Dit zijn de niet-specifieke DPs van het type *de finale van een tennistoernooi* (65a), en verder de groepen met een zgn. zwakke determinator (*een, geen, veel, weinig, enkele, een paar, nul (∅), één, twee (etc.), minstens n, hoogstens n, geen enkele, vrijwel geen, meer dan n, minder dan n, tussen de n en de n*, vgl. Keenan 1987, De Hoop 1995) (65b), maar niet de groepen met een zgn. sterke determinator (*de, alle, iedere, elke, sommige, de n, de meeste, beide, geen van beide, geen van de n, niet iedere, niet alle, niet elke*) (65c):

- (65) a Er was de finale van een tennistoernooi op TV
 b Er was {een/één/geen enkele} man op TV
 Er waren {geen/veel/weinig/een paar/tussen de 5 en 7} mannen op TV
 c * Er was {de/elke/iedere} man op TV
 * Er waren {alle/iedere/sommige/de vijf/beide} mannen op TV

De groepen met een sterke determinator komen nooit in de V2-relatiefconstructie voor:

- (66) a * Ik ken iedere man die heeft een tafel
 b * Ik ken sommige mannen die hebben een tafel

Van de groepen met een zwakke determinator komen sommige wel, andere niet in de V2-relatiefconstructie voor:

- (67)
- a Ik ken {een/één} ezel die kan zijn staart oplichten
 - b * Ik ken {geen/vrijwel geen/geen enkele} ezel die kan zijn staart oplichten
 - c Ik ken {veel/enkele/een paar/twee/minstens twee/meer dan twee/tussen de 5 en 7} ezels die kunnen hun staart oplichten
 - d * Ik ken {geen/vrijwel geen/weinig/nul/hoogstens twee/minder dan twee} ezels die kunnen hun staart oplichten

Gärtner (2001:115) stelt dat de zwakke determinatoren die de V2-relatief mogelijk maken zgn. monotone stijgers ('monotone increasing') zijn, maar dat is niet helemaal correct. In de eerste plaats gaat het niet om de monotonie-eigenschappen van de determinator, maar om die van de zwakke NP als geheel. In de tweede plaats gaat het niet om een positieve eis die stelt dat de NP een monotone stijger moet zijn, maar om een negatieve eis die verbiedt dat de NP een monotone daler is. Dat wil zeggen dat niet-monotone NP's ook in de V2-relatiefconstructie mogen voorkomen.³

De vraag die we ons dus moeten stellen is: wat onderscheidt de zwakke NP's met de determinatoren in (68a), die wel compatibel zijn met de V2-relatiefconstructie, van die in (68b), die dat niet zijn:

- 3 Stijgende of dalende monotoniteit beschrijft de geldigheid van implicaties tussen zinnen met kwantificerende uitdrukkingen, van het type geïllustreerd in (i):

- (i)
a	Elke ezel balkt	*	Elke zwarte ezel balkt
b	Elke ezel balkt luid	□	Elke ezel balkt

In (ia) wordt in de rechterzin een predikaat *zwart* aan de NP *elke ezel* toegevoegd. Uit de geldigheid van de linkerzin mogen we de geldigheid van de rechterzin concluderen, maar niet andersom. Zwarte ezels vormen een subset van ezels, en dus loopt de implicatie van een superset naar een subset, dus omlaag (aangegeven met *). *Elke* is dan een monotoon dalende determinator. In (ib) wordt een predikaat *luid* toegevoegd aan het zinspredikaat *balkt*. Luid balken is meer specifiek dan balken, en dus loopt de implicatie van een subset naar een superset, dus omhoog (□). Een NP met *elke* is dus een monotoon stijgende NP.

Bij sommige determinatoren/NP's valt noch omhoog, noch omlaag een implicatie te maken. Deze zijn niet-monotoon. Een voorbeeld is gegeven in (ii):

- (ii)
Precies zes ezels balken	∩ ×	Precies zes zwarte ezels balken
Precies zes ezels balken	∩ ×	Precies zes ezels balken luid

Als er precies zes ezels balken, dan valt daaruit niets af te leiden over het aantal zwarte ezels dat balkt, of over het aantal ezels dat luid balkt, en ook andersom is er geen geldige implicatie te maken. Zie verder Zwarts (1986) voor een uitgebreide bespreking van de monotonie-eigenschappen van NP's en hun determinatoren.

NP's met de zwakke determinatoren in (68b) zijn monotoon-dalend en kunnen niet als hoofd van de V2-relatief voorkomen. NP's met de zwakke determinatoren in (68a) zijn ofwel niet-monotoon ((*precies*) n, *tussen de* n en *de* n) of monotoon-stijgend, en kunnen wel als hoofd van een V2-relatief functioneren.

- (68) a *compatibel met V2-relatief*
 getal: (precies) n, tussen de n en n, niet minder dan n
 kwantiteit: veel, niet weinig, enkele
 proportie: meer dan n, minstens n
 onbepaald: een/Ø, de N van een N
- b *niet compatibel met V2-relatief*
 getal: nul
 kwantiteit: weinig, vrijwel geen
 proportie: hoogstens n, minder dan n
 onbepaald: geen, geen enkele

Wat opvalt is de positieve uitstraling van de groep in (68a) tegenover de negatieve uitstraling van de groep in (68b). De determinatoren in (68b) lijken negatie te impliceren: *enkele* (uit (68a)) en *weinig* (uit (68b)) kunnen betrekking hebben op hetzelfde absolute aantal, maar alleen *weinig* herbergt een impliciete ontkenning 'niet veel'. *Niet minder dan n* in (68a) lijkt expliciet negatief, maar de betekenis waarin *niet minder dan n* compatibel is met de V2-relatief is niet negatief, nl. 'maar liefst n'. *Minder dan n* in (68b) daarentegen heeft de negatieve implicatie 'niet n of meer'. Ook *niet weinig* in (68a) lijkt expliciet negatief, maar is dat in de hier bedoelde betekenis 'relatief veel' niet.⁴ Het verschil tussen *meer dan/minstens* en *minder dan/hogstens* is ook illustratief voor het positief-negatief contrast tussen (68a) en (68b).

4.2 Verklaring

Zo leidt ons onderzoek dus tot twee vragen:

- (69) 1. Waarom moet het hoofd van een V2-relatief een zwakke NP zijn?
 2. Waarom mag de zwakke NP die het hoofd van een V2-relatief is geen negatieve implicatie met zich dragen?

De eerste vraag wordt geïllustreerd door het contrast tussen *een* en *de*, de tweede door het contrast tussen *veel* en *weinig*.

Ik vermoed dat een antwoord op de eerste vraag verband houdt met het soort cohesierelatie dat karakteristiek is voor de V2-relatiefconstructie. We hebben (in paragraaf 3.4) de relatie tussen de twee deelzinnen in de V2-relatiefconstructie gekarakteriseerd als een specificatierelatie, waarbij de tweede deelzin (de V2-relatiefzin) het hoofd in de eerste deelzin specificeert. Dat is alleen goed mogelijk wanneer het hoofd niet-specifiek is, en het zijn de niet-specifieke NP's die kunnen voorkomen in de existentiële *er*-constructie. Zoals we in paragraaf 4.1 gezien hebben levert het voorkomen in de existentiële *er*-constructie een test op voor de identificatie van zwakke NP's.⁵

⁴ Zie Verhagen (2002) voor een bespreking van factoren die ertoe bijdragen dat een kwantificatiele uitdrukking een positieve of negatieve 'draai' aan het geheel geeft.

⁵ Bij normale relatiefconstructies is geen sprake van specificatie, maar van een intersectie van de verzamelingen gedenoteerd door het hoofd en de relatiefzin (vgl. Partee 1975:229); de semantiek is vergelijkbaar met die van modificatie door een adjectief. Hier is dus de eis dat het hoofd niet-specifiek is niet werkzaam.

De tweede vraag in (69) is waarom slechts een subklasse van de zwakke NP's kan optreden in de V2-relatiefconstructie, en wel die subklasse waarvan we gezien hebben dat ze geen negatieve implicatie met zich dragen.

Hier is van belang wat Kraak & Klooster (1968: 259) signaleren over de semantiek van specificerende conjunctie. Zij stellen dat wat in zin 1 (het linkerlid) genoemd wordt altijd een noodzakelijke voorwaarde is voor wat in zin 2 (het rechterlid) wordt genoemd. Daaruit volgt dat in gevallen van specificerende coördinatie aan het linkerlid geen negatie-element kan worden toegevoegd:

(70) Fik is een/*geen hond en wel een poedel

Dat de linkerszin in V2-relatieven (zin 1 in (31)) niet negatief kan zijn hebben we in paragraaf 2.4.2 al geconstateerd (vgl. (28)). Maar bij V2-relatieven doet zich nog de bijzondere situatie voor dat niet zozeer zin 1 als wel een NP binnen zin 1 gespecificeerd wordt (het hoofd). Daarom mogen we aannemen dat het verbod op negatie niet alleen betrekking heeft op zin 1 als geheel, maar meer in het bijzonder ook op de hoofd-NP. Vandaar dat NPs met een negatieve determinator, zoals die in (68b), niet als hoofd van een V2-relatiefconstructie kunnen optreden.

Hier lijken de verschijnselen overeen te komen met wat we kunnen observeren bij realis- en irrealisrelatiefzinnen. In veel talen wordt irrealis gemarkeerd door een speciale modus, de conjunctivus. Dit doet zich o.a. in het Grieks en in de Romaanse talen voor in restrictieve relatiefzinnen (Farkas 1985, Giannakidou 1998, Kampers-Manhe 1991, Quer 1998). De generalisatie die we op dit punt aan de literatuur ontleen is dat een indicatieve relatiefzin alleen dan gebruikt kan worden wanneer we met zekerheid kunnen concluderen dat het hoofd verwijst naar een werkelijk bestaande entiteit (Giannakidou 1998:90).

Nu zijn conjunctiefzinnen altijd afhankelijk, en vereisen dus subordinatie; voor de V2-relatieven, die syntactische coördinatie vertonen, is de conjunctivus (of de semantiek die door de conjunctivus wordt uitgedrukt) dus niet beschikbaar. Wat rest is dus slechts de semantiek van de indicatief-relatiefzin, met de bijbehorende eis ten aanzien van de realiteit van het hoofd.

In overeenstemming hiermee zouden we dus kunnen stellen dat in de V2-relatiefconstructie zin 1 het bestaan van het hoofd moet bevestigen. Men ziet dat deze eis moeilijk verenigbaar is met de geconstateerde negativiteit van de NP's die gebouwd zijn op de determinatoren in (68b). Deze impliceren ofwel dat de entiteiten waar de NP naar verwijst in het geheel niet bestaan (*nul, geen, geen enkele*) ofwel ze bevestigen het bestaan van die entiteiten niet (*weinig, vrijwel geen, hoogstens n, minder dan n*).

Wanneer we de contexten op een rijtje zetten waarin conjunctief-relatieven mogen optreden, dan valt op dat in die contexten de V2-relatief stelselmatig uitgesloten is. Het betreft vragen, imperatieven, negatieve zinnen, conditionele zinnen (modulo Quer 1998:126), zinnen in de toekomstige tijd, en constructies met modale en intensionele werkwoorden waarbij het hoofd een niet-referentiële lezing heeft (vgl. Giannakidou 1998:86 e.v.; Quer 1998:105 e.v.). Van het laatste is in (71) een illustratie gegeven uit het Catalaans (Quer 1998:109):

(71)	a	Busca	un amant	que	li	compri	un iot	
		hij-zoekt	een minnaar	die	hem	koopt-CONJ	een jacht	
	b	Busca	un amant	que	li	havia	comprat	un iot
		hij-zoekt	een minnaar	die	hem	heeft-IND	gekocht	een jacht

Het voorbeeld in (71) is te vergelijken met dat in (55), waar we zagen dat het indefiniete hoofd van de relatiefzin zowel een sterke als een zwakke lezing kan hebben. In (71a) heeft *un amant* ‘een minnaar’ uitsluitend de zwakke lezing, t.w. ‘een willekeurige minnaar, wie ook maar’. In (57) zagen we dat deze lezing niet beschikbaar is wanneer de relatiefzin een V2-relatief is. De sterke lezing, waarin *un amant* ‘een zekere minnaar’ betekent, dwingt in het Catalaans de indicativus af, en is in het Nederlands verenigbaar met een V2-relatief (zie (57)).

De distributie van de indicativus/conjunctivus in relatiefzinnen in het Grieks en in de Romaanse talen laat ik hier verder ongeïllustreerd. Maar de contexten die ik in dit verband opgesomd heb komen ons bekend voor. V2-relatieven zijn immers ook onmogelijk gebleken in vragen (25), imperatieve (26), conditionele zinnen (27), negatieve zinnen (28), en, zoals zojuist in herinnering geroepen, zinnen met modale en/of intensionele werkwoorden ((57),(30b)). Bij de toekomstige tijd lijkt de stand van zaken niet veel te verschillen van de tegenwoordige tijd: kan een inferentie gemaakt worden dat de entiteit waar het hoofd naar verwijst bestaat, dan is de V2-relatief mogelijk (72a), volgt die inferentie niet, dan wordt het moeilijk (72b):

(72)	a	Ik ga morgen met een meisje trouwen die komt uit Zweden
	b	* Ik ga volgend jaar een boek schrijven dat maakt me rijk

Hier is ongetwijfeld van belang dat het Nederlandse werkwoordssysteem geen toekomstige tijd heeft.

Samenvattend lijkt de V2-relatief de volgende eigenschappen te hebben:

- (73) *Eigenschappen van de V2-relatief*
1. Coördinatie.
 2. Een asymmetrische cohesierelatie van het type ‘specificatie’.
 3. Een niet-specifiek hoofd (vandaar: een zwakke NP), volgt noodzakelijk uit 2.
 4. Zin 1 bevestigt het bestaan van de entiteit waar het hoofd naar verwijst (vandaar alleen de ‘positieve zwakke NP’s’ met de determinatoren in (68a), en beperkingen op de syntaxis van het eerste lid van de coördinatie die in andere talen het gebruik van de indicatief-relatiefzin afdwingen).

Onze analyse van de semantiek van de V2-relatiefconstructie is compatibel met die van Gärtner (2001:114 e.v.), die cruciaal veronderstelt dat het hoofd een ‘discourse referent’ beschikbaar maakt die maximaal bereik heeft in zin 1 en toegankelijk is voor het aanwijzend voornaamwoord in zin 2, maar legt de accenten anders. Met name lijkt het van belang te zijn dat een onafhankelijke mededeling (in casu de V2-relatiefdeelzin) niet een NP kan specificeren die verwijst naar een entiteit waarvan het bestaan niet bevestigd wordt.

5 Conclusie

V2-relatiefconstructies zijn coördinatieconstructies waarbij de tweede deelzin een niet-specifieke NP uit de eerste deelzin nader specificceert. Is deze NP zelf specifiek, dan wordt de aard van de constructie aangetast, zodanig dat niet langer sprake is van specificatie maar van nadere aanvulling. Denkelijk houdt de verdeling van de zin in prosodische domeinen verband met het onderscheid tussen specificatie (in de V2-relatief, één prosodisch domein) en aanvulling (twee prosodische domeinen, vgl. (9)).

De contexten waarin de V2-relatief kan voorkomen zijn precies die waarin talen die een onderscheid maken tussen indicatieve en conjunctieve relatiefzinnen verplicht de indicatieve relatiefzin gebruiken. Deze contexten worden gekarakteriseerd door de omstandigheid dat zij het bestaan van de NP die door de relatiefzin gespecificeerd (of gemodificeerd) wordt, bevestigen. In de kerngevallen betreft het dus presentationele contexten, maar in geen geval negatieve, interrogatieve, imperatieve, of conditionele contexten. Bij intensionele contexten, zowel bij V2-relatieven in het Nederlands en Duits als bij indicatieve relatieven in de relevante talen (bijv. Grieks en de Romaanse talen) leidt de eis dat tot het bestaan van de hoofd-NP geconcludeerd kan worden tot het effect dat deze NP een sterke, referentiële lezing krijgt.

De eigenschappen van V2-relatieven werpen een interessant licht op verschijnselen die het midden lijken te houden tussen coördinatie en subordnatie (vgl. Van der Heijden 1999). Hieronder zijn in ieder geval te begrijpen constructies van het type in (74) (Culicover & Jackendoff 1997) en ingebedde V2-zinnen in talen als het Fries (75) (De Haan 1990, 2001):

- (74) One more can of beer and I'm leaving
- (75) Hy sei dat hij *hie* syn buorman sitten sjoen
'Hij zei dat hij zijn buurman had zien zitten'

Onze bestudering van de eigenschappen van V2-relatieven in het Nederlands leidt tot de conclusie dat, gegeven een juist begrip van de semantiek van dit constructietype, er geen enkele aanleiding is te veronderstellen dat hun syntactische structuur afwijkt van die van reguliere coördinatie.

Bibliografie

- Bach, Emmon & George M. Horn (1976).** Remarks on "Conditions on Transformations". *Linguistic Inquiry* 7, 265-361.
- Brandt, Margareta (1990).** *Weiterführende Nebensätze: zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Chomsky, Noam (1973).** Conditions on transformations. In: Stephen Anderson & Paul Kiparsky (red.), *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 232-286.
- Cinque, Guglielmo (1993).** A null theory of phrase and compound stress. *Linguistic Inquiry* 24, 239-297.

- Culicover, Peter W. & Ray Jackendoff (1997).** Semantic subordination despite syntactic coordination. *Linguistic Inquiry* 28, 195-217.
- Farkas, Donka (1985).** *Intensional descriptions and the Romance subjunctive mood*. New York: Garland.
- Gärtner, Hans-Martin (2001).** Are there V2 relative clauses in German? *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 3, 97-141.
- Giannakidou, Anastasia (1998).** *Polarity sensitivity as (non)veridical dependency*. Amsterdam: John Benjamins.
- Haan, Germen J. de (1990).** Hoofd- en bijzinnen: traditie en progressie. In: *Traditie en progressie: handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres*. 's-Gravenhage: SDU.
- Haan, Germen J. de (2001).** More is going on upstairs than downstairs: embedded root phenomena in West Frisian. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 4, 3-38.
- Heijden, Emmeken van der (1999).** *Tussen nevenschikking en onderschikking: een onderzoek naar verschillende vormen van verbinding in het Nederlands*. Dissertatie, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Henry, Alison (1995).** *Belfast English and Standard English*. New York: Oxford University Press.
- Hoop, Helen de (1990).** Restrictions on existential sentences and object scrambling: some facts from Dutch. *Proceedings of WCCFL* 9, 277-288.
- Hoop, Helen de (1992).** *Case configuration and noun phrase interpretation*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Hoop, Helen de (1995).** On the characterization of the weak-strong distinction. In: Emmon Bach, Eloise Jelinek, Angelika Kratzer & Barbara H. Partee (red.), *Quantification in natural language*. Dordrecht: Kluwer, 421-450.
- Huang, C.-T. James (1987).** Existential sentences in Chinese and (in)definiteness. In: Eric J. Reuland & Alice G.B. ter Meulen (red.), *The representation of (in)definiteness*. Cambridge: MIT Press, 226-253.
- Kampers-Manhe, Brigitte (1991).** *L'opposition subjonctif/indicatif dans les relatives*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Keenan, Ed (1987).** A semantic definition of "indefinite NP". In: Eric J. Reuland & Alice G.B. ter Meulen (red.), *The representation of (in)definiteness*. Cambridge: MIT Press, 286-317.
- Kehler, Andrew (1996).** Coherence and the Coordinate Structure Constraint. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society* 22, 220-231.
- Kehler, Andrew (2000).** Coherence and the resolution of ellipsis. *Linguistics and Philosophy* 23, 533-575.
- Kraak, Albert (1970).** Zinsaccent en syntaxis. *Studia Neerlandica* 4, 41-62.
- Kraak, Albert & Wim G. Klooster (1972²).** *Syntaxis*. Culemborg/Keulen: Stam-Robijns.
- Levin, Nancy & Ellen Prince (1986).** Gapping and clausal implicature. *Papers in Linguistics* 19, 351-364.
- Li, Charles N. & Sandra A. Thompson (1981).** *Mandarin Chinese: a functional reference grammar*. Berkeley: University of California Press.
- Matthews, Stephen & Virginia Yip (1994).** *Cantonese: a comprehensive grammar*. London: Routledge.

- Partee, Barbara (1975).** Montague Grammar and Transformational Grammar. *Linguistic Inquiry* 6, 203-300.
- Quer, Josep (1998).** *Mood at the interface*. Dissertatie, Universiteit Utrecht.
- Ross, John Robert (1967).** *Constraints on variables in syntax*. Dissertatie, MIT.
- Verhagen, Arie (2002).** Retorica en cognitie. In: Theo Janssen (red.), *Taal in gebruik: een inleiding in de taalwetenschap*. Den Haag: SDU Uitgevers, 97-110.
- Vries, Jelle de (2001).** *Onze Nederlandse spreektaal*. Den Haag: SDU.
- Winkler, Johan (1874).** *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Woisetschlaeger, Erich (1983).** On the question of indefiniteness in 'an old man's book'. *Linguistic Inquiry* 14, 137-154.
- Zwart, Jan-Wouter (2003/2004).** Een dynamische structuur van de Nederlandse zin. Deel 1: dynamische syntaxis. *Tabu* 33, 55-71.
- Zwarts, Frans (1986).** *Categoriale grammatica en algebraïsche semantiek: een onderzoek naar negatie en polariteit in het Nederlands*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.

Boekbesprekingen

G.J. van Wyk (technisch redacteur) en A.E. Cloete, A. Jordaan, H.C. Liebenberg & H.J. Lubbe (auteurs). *Etimologiewoordeboek van Afrikaans*. Stellenbosch: Buro van die WAT. 2003. ZAR 240,00.

Enige maanden voordat bij ons het eerste deel van het *Etimologisch woordenboek van het Nederlands* van Philippa e.a. uitkwam, verscheen in Zuid-Afrika een nieuw etymologisch woordenboek van het Afrikaans. Het *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (kort: EWA) is het eerste etymologische woordenboek van het Afrikaans sinds *Afrikaanse etimologieë* van Boshoff & Nienaber (1967), dat zelf weer de opvolger is van Boshoffs *Etimologiese woordeboek van Afrikaans* uit 1936.

Dit project is met financiële ondersteuning vanuit Nederland uitgevoerd. Hierbij heeft de samenwerking tussen het INL te Leiden en het Stellenbosse Buro van die WAT (Woordeboek van die Afrikaanse Taal) een belangrijke rol gespeeld. De inleiding van het EWA noemt in deze de namen van P.G.J. van Sterkenburg (idee), J. Kist (verwerving fondsen) en A.M.F.J. Moerdijk (etymologisch-lexicografische begeleiding). Het EWA is na het vroegtijdig overlijden van redacteur en emeritus-hoogleraar Johan Combrink door een vernieuwd redactieteam in redelijk korte tijd voltooid. Op 8 maart 2002 werd een prototype met bijna 3400 lemma's vrijgegeven (waarop ik ook wat commentaar geleverd heb). Voorjaar 2003 volgde het EWA met ca. 8000 lemma's – om precies te zijn 8054 (G.J. van Wyk, pers. med.).

Elk etymologisch woordenboek heeft een grens waarachter niet verder teruggekeken wordt. Voor het Nederlands is dat het Proto-Indoeuropees, en bij substraatwoorden het Proto-Germaans. Bij leenwoorden wordt – afgezien van morfologische informatie – meestal geen nadere etymologie gegeven, tenzij het zelf weer leenwoorden zijn. Alleen bij leenwoorden uit een Indoeuropese taal wordt wel eens teruggewerkt naar de proto-taal.

Het EWA had de Nederlandse etymologische woordenboeken op dit punt kunnen dupliceren maar heeft als praktische grens het Nederlands in al zijn variëteiten, al wordt er regelmatig verwezen naar verwante woorden in (bijna altijd) Germaanse talen en bij leenwoorden wordt soms wat gezegd over de morfologie. Het EWA is uiteindelijk bedoeld voor het “breë intellectuele lekepubliek” (p. i). Vandaar deze inperking.

Maar deze ‘grens’ werkt ook als een soort zeef, waardoor allerlei ongelede woorden, zoals *aap, boer, kind, land, man* etc., niet tot het EWA zijn doorgedrongen. Dit is het gevolg van de op p. iii vermelde selectiecriteria. Daaruit valt af te leiden dat ongelede woorden die vormelijk of semantisch verschillen van hun cognaten in het (huidige Algemeen) Nederlands, voor opneming in aanmerking komen. De genoemde woorden voldoen niet aan deze voorwaarde. Noch zijn ze op enigerlei wijze ‘etimologies interessant’, want door het Nederlandse ‘gordijn’ mag er niet verder teruggekeken worden, al gebeurt het een doodenkele keer – zoals bij *wors* – toch.

Volgens de inleiding is er soms wel een beetje

de hand gelicht met de criteria om het aandeel van het Nederlands aan de Afrikaanse woordenschat niet te klein te laten lijken. Maar waarom *makker* dan wel is opgenomen en *aap*, enz. niet, is onduidelijk.

Dit neemt niet weg dat er veel interessants in dit woordenboek te lezen staat, althans voor wie van woorden en woordbetekenissen houdt. Per woord worden één of meer betekenissen onderscheiden en per betekenis wordt aangegeven of die ook in het Nederlands of in een regionaal dialect daarvan voorkomt of voorkwam. Per woord c.q. betekenis wordt verder in principe een datering gegeven zowel voor het Nederlands als voor het Afrikaans (als voor cognaten in het Engels en het Duits).

Dit betekent dat een Afrikaans woord twee of drie dateringen per betekenis kan krijgen: die voor het oorspronkelijke Nederlandse woord, voor idem in “vroee Afrikaans” en voor idem in het Afrikaans. “Vroee Afrikaans” wordt summier gedefinieerd als “Afrikaans van die 17de, 18de en vroee 19de eeu” (meer precies: tot 1844), en als ik het goed begrijp wordt hiermee al het vanaf Van Riebeeck aan de Kaap geschreven Nederlands bedoeld.

Dit zou moeten betekenen dat ook Van Riebeecks Nederlands tot het vroege Afrikaans gerekend wordt, want anders begrijp ik de frequente formule “Reeds by Van Riebeeck (1651 – 1662)” niet. In het lemma *hangmat* bijv. staat “Uit Ndl. *hangmat* (1648), [...] Reeds by Van Riebeeck (1651 – 1662). Eerste optekening in Afr. in *Patriotwoordeboek* (1902).”

De formulering “Reeds by Van Riebeeck” in plaats van “Eerste optekening in vroee Afrikaans by Van Riebeeck” lijkt echter aan te geven dat men toch niet helemaal gelukkig is met deze toe-eigening – tenzij het hier om ruimtebesparing gaat.

Na deze uitweiding nog kort iets over een ander systematisch kenmerk van het EWA: als een Afrikaans woord in het Zuid-Afrikaans Engels is opgenomen, wordt dit vermeld, zo

mogelijk met datering. Het zou mooi zijn als dit in een toekomstige druk wordt uitgebreid met andere talen uit Zuidelijk Afrika (al dan niet met datering).

Tevens zou dan aandacht kunnen worden besteed aan de dateringen voor het Zuid-Afrikaans Engels, want Engelse reisverslagen van voor 1795 kunnen onmogelijk als Zuid-Afrikaans Engels gelden. Om een paar voorbeelden te geven: de in het Zuid-Afrikaans Engels ontleende diernamen *das* en *tierboskat* worden gedateerd op 1786, betekenis 1 van *malkop* wordt op 1731 gezet, terwijl *meneer* in betekenis 1 al sinds 1696 deel uit zou maken van het Zuid-Afrikaans Engels. Echter, er kan pas vanaf 1795, of misschien nog beter: pas vanaf 1806, sprake zijn van Zuid-Afrikaans Engels. Hier heeft het redactieteam veel te slaafs *A Dictionary of South African English on Historical Principles* van Penny Silva e.a. gevolgd.

Hiermee zijn we bij de kritiek gekomen: wat ontbreekt er, wat zou beter kunnen? Om te beginnen: wat ontbreekt er?

Het is zinloos om in een korte bespreking allerlei ontbrekende woorden te noemen, want zo’n lijst is nooit volledig. Het is zinvoller om op zekere hiaten van een meer systematisch soort te wijzen. En hier heb ik wel een verlanglijstje.

Ten eerste, het Afrikaans heeft een groot aantal diminutiva tantum ontwikkeld. Er worden er een paar behandeld in het EWA, maar er zouden er best een paar bij kunnen, zoals *bessie*, *biesie*, *kersie* en *korsie*. Ten tweede, geheel afwezig is de kleine verzameling van scheidbare samenstellingen met een werkwoord als partikel: zoals *staanmaak* ‘neerzetten’ en het ondoorzichtige *liemaak* ‘misleiden, een misleidende beweging maken’ (met *lie* ‘liegen’).

Verder zouden de voornaamwoorden wat vollediger behandeld kunnen worden. Ik denk hierbij aan *my* ‘mijn’, *sy* ‘zijn’, *dit* ‘het, dat’ (soms ook ‘dit’), *hierdie* ‘deze, dit’, en *dié* ‘deze, dit’ (ook wel ‘die, dat’). Hierbij horen ook etymologisch verwante woorden zoals het lidwoord *die*, de

possessiefmarkeerder *se* en de relatiefmarkeerder *wat*. En ook andere soorten functiewoorden zouden iets vollediger behandeld kunnen worden. Er ontbreken bijvoorbeeld het hulpwerkwoord *het* ‘hebben, zijn’ en adverbia zoals *lankal* ‘allang’ en *(al)klaar* ‘al’.

En tenslotte zou het geen kwaad kunnen om vermaledijde woorden zoals *baas, meid* ‘niet-blanke vrouw’ en *jong* ‘niet-blanke werkman’, die de redactie vermoedelijk bewust heeft weggelaten, toch etymologisch te behandelen. Meer nog: ze zijn bij uitstek “etimologies interessant”. Maar ik vrees dat dit te veel gevraagd is.

Behalve woorden kunnen ook stukjes informatie ontbreken, of gegeven informatie kan onjuist zijn. Ook hier geldt dat een willekeurige opsomming weinig zin heeft. Toch heb ik twee wensen voor een volgende druk.

Om te beginnen zou het goed zijn als alle beweringen over leenwoorden uit het Aziatisch Creools Portugees, het Maleis, het Khoekhoe en het ‘San’ op hun juistheid worden gecontroleerd. Het meeste dat gegeven wordt lijkt mij wel juist, maar *baba* ‘baby’ komt beslist niet van Maleis *baba(h)* ‘1. in Maleisië of Indonesië geboren Chinees, 2. [aansprektitel voor zo iemand]’, maar eerder van Creools Portugees *baba* ‘jongetje’. En *tronk* ‘gevangenis’ heeft behalve met het Creools Portugees (*tronkoe*) wel degelijk ook met het Maleis te maken (*terongko, terungku*). Hier is iets al te gemakkelijk op de bestaande literatuur vertrouwd, die echter niet feilloos is.

Iets dergelijks geldt ook voor het gebruik van de ‘taalnaam’ San. Dit is de politiek correcte hertaling van wat bij Boshoff & Nienaber *Boesmans* heet, een vertaling van *Bush* of *Bushman*, een oudere naam voor het Khoesan. *San/Boesmans* is dus de naam voor een taalfamilie en er moet nog uitgezocht worden welke Khoesantalen hier

bedoeld zijn, en of die überhaupt wel het Afrikaans beïnvloed kunnen hebben – want alleen de Zuidelijke Khoesantalen (Southern Bush) en het Khoekhoe (of: Hottentots), een naar Zuid-Afrika verhuisde Centrale Khoesantaal, kunnen het Afrikaans voldoende beïnvloed hebben.¹ En er wordt tegenwoordig zelfs betwijfeld of de drie subfamilies van het Khoesan wel aan elkaar verwant zijn, zodat de etymoloog zelfs voorzichtig moet zijn met eventuele cognaten uit Noordelijk Khoesan.

Verder zouden wat zaken rond het begrip “vroë Afrikaans” verhelderd kunnen worden. Ten eerste, als de in (Kaaps)-Nederlands gestelde Resoluties van de Politieke Raad “vroë Afrikaans” mogen heten, geldt dat dan niet ook voor Van Riebeecks officiële geschriften? En als het antwoord ja is, kunnen dan niet nog meer woorden, zoals bijv. *vrou*, tot Van Riebeeck teruggedateerd worden? En ten tweede, als (sub *ons* ‘wij’) een pidginzinnetje uit 1672 als Vroeg-Afrikaans mag worden opgevoerd, dan zijn er meer Vroeg-Afrikaanse dateringen uit het Pidgin-Nederlands van de vroege Kaapkolonie te halen. Als het pidgin echter niet mee mag tellen, dan verschuift de Vroeg-Afrikaanse datering van *ons* ‘wij’ naar 1706.²

Er valt overigens te verwachten dat ook de negentiende-eeuwse dateringen nog wel wat vervroegd kunnen worden als er behalve naar de glossaria ook naar Afrikaanse teksten uit die tijd gekeken wordt. Zo kan blijkens een recent artikel van Paul Roberge de datering voor *daardie* ‘die, dat’ van 1880 omlaag naar (nou ja) 1879 - en zelfs naar 1867 als we L2-Afrikaans erbij betrekken. (Bovendien zou op grond van werk van Edith Raidt een Vroeg-Afrikaanse datering kunnen worden toegevoegd: 1797, in de vorm *dadi* (< *daa(r)die*.)

De bovenstaande opmerkingen zijn overigens

- 1 Ik herhaal hiermee eerder commentaar op het prototype. Door de tijdsdruk heeft het redactieteam deze kwestie begrijpelijkerwijs niet meer kunnen aanpakken.
- 2 De verwijzing naar het zinnetje uit 1672 is aan mijn commentaar op het prototype te danken. Maar ik kan hiermee een inconsistentie in het woordenboek veroorzaakt hebben.

grotendeels een zaak voor fijnproevers. De geïnteresseerde leek als ook de relatief Afrikaansonkundige neerlandicus zal er niet van wakker liggen. Die zal eerder genieten van alle informatie over het Afrikaans, waarbij allerlei klassen onderscheiden kunnen worden, zoals:

(a) Woorden met onverwachte vorm of betekenis: *oupa* 'opa', *pad* 'pad', *mof* '(o.a.) gekruiste diersoort', *smous* 'reizende handelaar', (b) onbekende woorden van Nederlandse herkomst: *ot* 'varken', *rittel* 'beven, bibberen', (c) nieuwe samenstellingen: *hottentotsgot* 'bidspinkhaan', *ougat* 'voorlijk', (d) Khoekhoese leenwoorden: *sies* 'bah', *abba* '[een persoon] op de rug dragen', *kamma* 'zogenaamd', (e) leenwoorden uit Bantotalen: *pasella* 'geschenk', *indaba* 'overleg', (f) enz. enz.

Leuk om te lezen zijn verder de langere lemma's die discussies weergeven waar men niet uitkomt, bijv. bij *rondawel* 'ronde hut met slechts één kamer' en *hartbeeshuis* 'huisje met rieten dak of grasdak'. Bij dit laatste woord kan ik me overigens niet voorstellen dat er nog steeds Zuid-Afrikanen zijn die geloven dat dit huisje met zijn rechte daklijn genoemd zou zijn naar het hartebeest met zijn oplopende ruglijn.

Hans den Besten

Theoretische Taalwetenschap
Universiteit van Amsterdam
j.b.denbesten@uva.nl

Hans Broekhuis, Evelien Keizer en Marcel den Dikken. *Nouns and noun phrases*. Modern Grammar of Dutch occasional papers 4 (Part I & II). University of Tilburg, 2003.

Nouns and noun phrases (hierna: N&NP) is het vierde produkt van het door NWO gefinancierde project *A Modern Grammar of Dutch* (hierna: MGD) dat uitgevoerd is aan de Universiteit van Tilburg. Het MGD-project heeft als doelstelling om "naast de meer traditionele taalkundige inzichten ook de resultaten van de grammatica-

beoefening van de laatste veertig jaar voor een algemeen taalkundig geschoold publiek beschikbaar te maken" (Broekhuis en Van Riemsdijk 1998). Uit de omvang van N&NP — Deel I en deel II tellen samen maar liefst 953 pagina's — mogen we concluderen dat er de laatste vier decennia heel wat informatie vrijgekomen is over de grammatica van de nominale woordgroep. Deze informatiestroom op het gebied van de syntaxis van nominale woordgroepen is in een versnelling geraakt sinds het verschijnen van Steven Abney's (1987) MIT-dissertatie, waarin overtuigend wordt aangetoond dat de structurele opbouw van de nominale woordgroep bestaat uit een lexicale projectie (NP) die is ingebed in een functionele structuur (DP, d.w.z. Determiner Phrase). Het NP-domein bestaat uit de nominale kern, zijn complement(en) en uit restrictieve modificeerders die de NP nader bepalen. De DP is het syntactische domein waarbinnen zich determinatoren, pronomina, kwantoren en telwoorden bevinden. Abney's theoretische voorstel over de gelaagdheid van de nominale woordgroep is gedurende de laatste 15 jaren gemeengoed geworden in generatief-taalkundige studies op het gebied van de nominale woordgroep. Het is dan ook een verstandige beslissing van de auteurs om deze tweedeling in de structuur van nominale woordgroepen een belangrijke plaats te geven in de organisatie van het omvangrijke boekwerk.

Het boek begint met een hoofdstuk getiteld *Nouns: characterization and classification* (hoofdstuk 2.1). Hierin wordt een overzicht gegeven van enkele kenmerkende morfologische, syntactische en semantische eigenschappen en functies van nomina en 'noun phrases'. Deze eigenschappen kunnen door de lezer gebruikt worden als diagnostische middelen ter identificatie van nomina en nominale constituenten. Na een korte introductie van de aangenomen globale syntactische opbouw van de nominale woordgroep (d.w.z. de opsplitsing in een NP-domein en een DP-domein) volgt een bespreking van de nominale kenmerken persoon, getal en geslacht, die betrokken

zijn bij congruentierelaties. Vervolgens wordt er kort ingegaan op het argumentele, predikatieve en adverbiale gebruik van nominale woordgroepen en op de associatie van semantische rollen met nominale constituenten. De bespreking van woordvormingsprocessen (derivatie en samenstelling) die van toepassing zijn op nomina is een stuk uitgebreider (maar niet uitputtend). Het hoofdstuk sluit af met een semantische classificatie van nomina, die zowel gebaseerd is op traditionele onderscheiden (bijv. concreet versus abstract) als op meer moderne onderscheiden (bijv. relationeel versus niet-relationeel).

De hoofdstukken 2.2 tot en met 2.4 richten zich op de interne syntaxis van de lexicale projectie NP. Hoofdstuk 2.2, *Projection of noun phrases I: complementation*, bespreekt de complementatie van nomina. Complementen zijn uitbreidingen waarvan de aanwezigheid afgedwongen wordt door de semantiek van de nominale kern. Het hoofdstuk begint met een aantal descriptieve generalisaties over complementatie binnen de nominale woordgroep, bijv. met betrekking tot de plaatsing ten opzichte van de kern, de orde-neming ten opzichte van andere argumenten en ten opzichte van modificeerders, de verplichtheid danwel optionaliteit van realisatie, en de vorm van het complement. Na een korte bespreking van de verplichte complementatie bij relationele nomina (*de vader van Jan*) wordt er uitgebreid ingegaan op de complementatie-eigenschappen van verschillende typen *deverbal nouns*, d.w.z. nomina die afgeleid zijn van verba (bijv. *er-nominalisatie: de maker van dit kunstwerk*; *INF-nominalisatie: het vallen van de bladeren*; *ing-nominalisatie: de vernietiging van de stad*; *ge-nominalisatie: het gegiechel van de leerlingen*). Ook komen *deadjectival nouns* zoals *Jans verliefdheid op Marie* summier aan bod. Het hoofdstuk vervolgt met een bespreking van het syntactische gedrag van complementen bij *picture nouns* en *story nouns* (*een schilderij van Rembrandt*; *een artikel over Rembrandt*). Dan volgt er een nuttige uiteenzetting over het onderscheid tussen complement-PPs en adjunct-PPs en de verschillende diagnostische tests die kunnen

helpen bij het maken van dit onderscheid. Het hoofdstuk sluit af met een bespreking van zinscomplementatie bij nomina.

Hoofdstuk 2.3, *Projection of noun phrases II: modification*, behandelt het verschijnsel modificatie. Het begint met een bespreking van de verschillen tussen restrictieve en niet-restrictieve modificeerders. Vervolgens wordt er ingegaan op de syntaxis van pre-modificatiestructuren (attributieve APs, tegenwoordige deelwoorden en voltooid deelwoorden, modale infinitieven) en die van postmodificatiestructuren (o.a. 'adpositional phrases', relatiefzinnen, infinitivale zinnen, adverbiale zinnen). Met name de bespreking van relatiefzinnen is zeer uitgebreid.

Hoofdstuk 2.4, *Projection of noun phrases III: binominal constructions*, gaat over binominale constructies, d.w.z. nominale woordgroepen die twee nomina bevatten en waarbij het veelal niet direct evident is welke van de twee de kern van de hele woordgroep vormt. De bespreking begint met kwantificatieconstructies van het type *een kudde schapen* en het grammatische gedrag wordt vergeleken met dat van partitiefconstructies (*een van de voorbeelden*) en pseudo-partitiefconstructies (*een aantal van die koekjes*). Het hoofdstuk vervolgt met een uitvoerige discussie over de interne syntaxis van de *N van een N*-constructie (*een schat van een kat*) en sluit af met een bespreking van de interrogatieve *wat voor*-constructie.

De hoofdstukken 2.5 tot en met 2.7 richten zich op het functionele domein van de nominale woordgroep (zeg maar: de DP). In het eerste deel van hoofdstuk 2.5 wordt de semantiek en syntaxis van determinatoren gepresenteerd. Kwes-ties als (in)definietheid, (non)specificiteit, generiekheid, distributiviteit enz. worden op heldere wijze uitgelegd. Daarop volgt een bespreking van eigennamen en het al dan niet voorkomen van determinatoren bij deze klasse van nomina. Het hoofdstuk vervolgt met een overzicht van nominale constructies die een determinator bevatten en die een bijzondere semantiek hebben, bijv. beklemtoonde definiete lidwoorden (*Dit is dé*

bank), definiëte lidwoorden bij maataanduidende nomina (*een euro de liter*), exclamatief *een* (*wat een boeken!*). Hierna volgt een presentatie van de semantiek en syntaxis van het negatieve lidwoord *geen*. Het tweede deel van dit hoofdstuk gaat over pronomina. Een voorname reden om pronomina in dit hoofdstuk over determinatoren op te nemen is het feit dat ze determinator-achtig gedrag vertonen. Net als determinatoren hebben ze primair een referentiële functie. Bovendien zijn ze veelal in complementaire distributie met lidwoorden; bijv. **de mijn auto*.

Hoofdstuk 2.6 bespreekt de syntactische en semantische eigenschappen van telwoorden en kwantoren. Als structureel houvast wordt aan het begin van het hoofdstuk voorgesteld dat dit soort elementen de functionele-hoofdpositie Num (ook wel aangeduid als: Q) bezetten (d.w.z. [_{DP} D [_{NUMP} NUM/Q [_{NP} ...N...]]]). De volgende onderwerpen komen onder meer aan bod: (a) uitzonderingen op de regel dat een hoofdtelwoord groter dan *een* gevolgd wordt door een meervoudig nomen (vergelijk bijv.: *drie boeken* versus *drie koffie*), (b) de plaatsing van telwoorden binnen de nominale woordgroep (bijv. *de acht gele rozen* versus *de GELE acht rozen*), (c) modificatie van het hoofdtelwoord (*zo'n honderd boeken*, *ongeveer honderd boeken*, *rond de honderd boeken*), (d) de betekenis en distributie-eigenschappen van rangtelwoorden. Het tweede deel van dit hoofdstuk gaat over kwantoren. Na een algemeen overzicht worden de semantische en syntactische eigenschappen van universele, existentiële en graadaanduidende kwantoren afzonderlijk besproken.

Hoofdstuk 2.7, *Pre-determiners*, gaat over nominale constructies van het type *al de boeken* en *heel de dag*, d.w.z. constructies waarin een kwantificerend element voorafgaat aan de determinator. Daarbij wordt een vergelijkende invalshoek genomen: de grammatische eigenschappen van nauw verwante constructies zoals *alle boeken* en *de hele dag* worden systematisch vergeleken met de pre-determinator patronen. Dit hoofdstuk is rijk aan nieuwe observaties en

biedt talrijke aanknopingspunten voor verdere theoretische analyse.

Het laatste hoofdstuk, *Syntactic uses of noun phrases* (2.8), bespreekt de externe syntaxis (d.w.z. de distributie) van de nominale woordgroep. Het plaatsingsgedrag binnen de zin van verschillende soorten nominale constituenten (bijv. pronomina, definiëte DPs, indefiniëte DPs) wordt met elkaar vergeleken. Ook wordt de distributie besproken vanuit het perspectief van de syntactische functie van de nominale woordgroep, d.w.z.: wat is het plaatsingsgedrag van argument-DPs, predikatieve nominale woordgroepen en adverbiale nominale woordgroepen.

Met veel bewondering heb ik kennis genomen van deze uitgebreide beschrijving van de nominale woordgroep in het Nederlands. Er is een enorme hoeveelheid taalkundige informatie verzameld, geordend en gesystematiseerd. Het aantal syntactische verschijnselen dat besproken wordt is groot en de hoeveelheid voorbeelden die N&NP bevat is indrukwekkend. Als zodanig vormt het een rijke gegevensbron voor toekomstige taalkundige studies op het gebied van de Nederlandse nominale woordgroep. Ondanks de omvang vormt de studie een coherent, overzichtelijk en goed leesbaar geheel. Elk van de hoofdstukken is ook autonoom leesbaar; er wordt niet voortdurend een beroep gedaan op informatie van andere hoofdstukken. Conform de doelstelling van het MGD-project zijn naast traditioneel-grammatische inzichten tal van inzichten verwerkt uit het modern-taalkundige (vooral generatief-syntactische) onderzoek. Een centraal en organiserend inzicht daarbij vormt de DP-hypothese, d.w.z. het inzicht dat de nominale woordgroep uit twee structurele lagen bestaat: het NP-domein en het DP-domein. De auteurs hebben er mijns inziens verstandig aan gedaan om deze hypothese als structureel uitgangspunt te nemen in hun studie. Ze zijn gematigd gebleven in de 'uitbouw' van de functionele hoofd-hypothese. Ook dat lijkt me een verstandige keuze. De doorgronding van de functionele architectuur van de nominale woordgroep is nog

in volle gang en de aanwezigheid van allerlei functionele tussenlagen is op dit moment nog onderwerp van discussie.

De doelgroep van het MGD-project wordt gevormd door taalkundigen, inclusief taalkundigen die het Nederlands niet als moedertaal beheersen. Naar mijn mening zijn de auteurs er goed in geslaagd om hun teksten op dit publiek af te stemmen. De hoofdstukken sluiten aan bij moderne theoretische inzichten op het gebied van de nominale woordgroep en de auteurs zijn er mijns inziens over het algemeen goed in geslaagd om de inzichten op een theorie-neutrale manier te presenteren. Een sterk punt vormt ook de systematische toepassing van diagnostische toetsen in de presentatie en analyse van sommige gegevens (bijv. het onderscheid 'complement' versus 'adjunct'). Ook zijn de vele overzichtstabellen in deze studie nuttig en informatief; ze presenteren soms complexe feiten op een heldere en overzichtelijke manier.

Het verwijzend apparaat van N&NP is op dit moment nog onvoldoende, iets waarvan de makers zich ook bewust lijken te zijn. Verder had het deel over pronomina, dat nu ondergebracht is in hoofdstuk 2.5 *Determiners*, wat mij betreft een afzonderlijk hoofdstuk mogen zijn. Ten eerste is de determinator-status van (verschillende typen) pronomina nog niet een alom gevestigde gedachte. Ten tweede zouden de pronomina qua presentatie misschien ook 'zichtbaarder' zijn in het grotere geheel als ze een apart hoofdstuk vormden. Tot slot zou ik willen opmerken dat het als afsluiting voor de lezer nuttig kan zijn als aan het einde van elk hoofdstuk de kernverschijnselen nog eens worden opgesomd. Dit zou kunnen worden aangevuld met een aantal hoofdconclusies omtrent de syntaxis (en semantiek) van de nominale woordgroep, zoals besproken in dat hoofdstuk.

In het voorwoord van N&NP wordt gezegd dat het een interimrapport is. Er wordt ook vermeld dat N&NP voorlopig tevens het laatste MGD-rapport zal zijn, dit vanwege gebrek aan middelen om het project te continueren. Het

is zeer spijtig dat dit belangwekkende project, dat in korte tijd veel output heeft opgeleverd, wegens geldgebrek (tijdelijk?) is stopgezet. Hopelijk komen er ooit nog middelen vrij om een en ander fatsoenlijk te kunnen afronden, bijv. sectie 2.7.3. die nu nog slechts bestaat uit één enkel voorbeeld zonder uitleg.

Norbert Corver

Onderwijsinstituut Nederlandse
Taal en Cultuur
Utrecht Institute of Linguistics OTS
Universiteit Utrecht
norbert.corver@let.uu.nl

Bibliografie

- Abney, Steven (1987).** *The English noun phrase in its sentential aspect*. MIT: PhD Dissertation.
- Broekhuis, Hans en Henk van Riemsdijk (1998).** Een grammatica voor taalkundigen: A Modern Grammar of Dutch. *Nederlandse Taalkunde* 3, 282-290.

Signalementen

Bekende citaten uit het dagelijks taalgebruik

Een sierlijk werk voor de boekenkast is *Bekende citaten uit het dagelijks taalgebruik* van Jaap Engelsman, dat er in allerlei andere opzichten ook prachtig uitziet. In het boek vinden we de geschiedenis van ruim 250 bekende uitdrukkingen, die gemeen hebben dat ze van oorsprong citaten zijn. Ze komen uit de wereld van de literatuur, geschiedenis, politiek, filosofie, reclame, sport en televisie. Een deel van de uitdrukkingen heeft een Nederlandse oorsprong, ander komen uit vreemde talen. De oudste zijn van meer dan 2500 jaar geleden en komen uit de bijbel, de jongste dateren uit de laatste jaren van de vorige eeuw. Het boek heeft een consciëntieus samengestelde Inleiding, waarin onder meer de opbouw van het werk uiteen wordt gezet en een verantwoording wordt gegeven van de ontstaansgeschiedenis. De uitdrukkingen hebben allemaal een eigen artikel en zijn alfabetisch geordend op het kernwoord. Natuurlijk heeft de auteur zich beperkingen moeten opleggen in de uitgebreidheid waarmee hij ingaat op de achtergronden van de uitdrukkingen. Toch was het leuk geweest om bijvoorbeeld bij 'Even Apeldoorns bellen' te lezen dat de reclamespotjes waar deze uitdrukking mee verbonden is, heel vaak in de prijzen zijn gevallen en dat er soms bekende internationale figuren in meededen, zoals in Tattoo, waarin de Chinese tattooëerder internationale bekendheid kreeg toen hij begin jaren zestig de rol van tegenstander vertolkte van Sean Connery in de

James Bondfilm Goldfinger. De spotjes werden bovendien in diverse landen opgenomen.

Bibliografische gegevens:

Engelsman, Jaap. *Bekende citaten uit het dagelijks taalgebruik*. Den Haag: Sdu, 2004. 559 blz. ISBN 90 12 10521 8. EUR 39,90

Jan Nijen Twilhaar

Aanspreekvormen in Nederland

Het boekje *Mag ik u tutoyeren?* Van Hanny Vermaas gaat over de aanspreekvormen in Nederland vanaf 1200 tot nu en over de factoren die daarbij een rol spelen. Het bevat zes hoofdstukken, waarin achtereenvolgens worden besproken: Middelnederlandse aanspreekvormen (hoofdstuk 1), Nederlandse aanspreekvormen van de zeventiende tot en met de negentiende eeuw (hoofdstuk 2), Systeem in het gebruik van u en jij/je (hoofdstuk 3), Aanspreekvormen in de media (hoofdstuk 4), Dialectische aanspreekvormen (hoofdstuk 5), en problematiek van de aanspreekvormen in Vlaanderen (hoofdstuk 6). De auteur heeft een beeld geschetst aan de hand van literatuuronderzoek, landelijke enquêtes en vergelijkingen van interviews, debatten en advertenties. Ook de aanspreekvormen in de Nederlandse dialecten en de Nederlandse aanspreekvormen in België komen ter sprake. Het boekje is een publieksgerichte versie van

haar proefschrift uit 2002 over veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen.

Bibliografische gegevens:

Vermaas, Hanny. *Mag ik u tutoyeren? Aanspreekvormen in Nederland.* Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2004. 96 blz. ISBN 90 204 0373 8. EUR 8,50.

Jan Nijen Twilhaar

Jongerentaal

Van de hand van Wim Daniëls verscheen *Vet!*, een vlot geschreven boekje over de jongerentaal van de afgelopen honderd jaar, waarbij alle varianten van die taal aan bod komen (sms-taal, msn-taal, de straattaal, maar ook de hippe taal die in de jaren zestig van de vorige eeuw werd gebezigd). In een groot aantal hoofdstukjes wordt een chronologisch overzicht gegeven van de jongerentaal zoals die zich voordeed in de afgelopen eeuw. Interessant is dat uit diverse bronnen blijkt dat studenten in vorige eeuwen al een taal gebruikten die afweek van de algemene taal.

Bibliografische gegevens:

Daniëls, Wim. *Vet! Jongerentaal nu en vroeger.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. 128 blz. ISBN 90 274 9200 X. EUR 9,95.

Jan Nijen Twilhaar

Over de inleiding van toespraken

Sinds de klassieke oudheid is er diepgaand nagedacht over de vraag hoe je een toespraak het beste kunt beginnen. Het belangrijkste advies dat dit denkproces heeft opgeleverd, is om in de eerste minuten van de toespraak drie doelen na te streven bij het publiek: de aandacht trekken (*attentum parare*), welwillend

maken (*benevolum parare*) en in staat stellen de toespraak te begrijpen (*docilem parare*). In *De eerste minuten*, de handelseditie van hun lijvige proefschrift, gaan Bas Andeweg en Jaap de Jong in op die drie doelen in de inleiding van toespraken. Het werk is opgebouwd uit drie delen. In het eerste deel komen klassieke en moderne inleidingsadviezen aan de orde. In een literatuurstudie geven de auteurs een overzicht van de vele mogelijkheden die sprekers tot hun beschikking staan om die drie doelen te bereiken. Het tweede deel gaat over de ideeën die Nederlandse ingenieurs en speechschrijvers van Nederlandse ministers en staatssecretarissen hebben over de inleiding van een toespraak. In het derde deel ten slotte wordt het effect van enkele openingstechnieken aan een onderzoek onderworpen.

Bibliografische gegevens:

Andeweg, Bas & Jaap de Jong. *De eerste minuten. Attentum, benevolum en docilem parare in de inleiding van toespraken.* Den Haag: Sdu, 2004. XIV + 565 blz. ISBN 90 12 10088 7. EUR 35,00

Jan Nijen Twilhaar

Over voornamen

Het dikke boek *Over voornamen* van Gerrit Bloothoofd, Emma van Nifterick en Doreen Gerritzen geeft niet de informatie die veel mensen zullen verwachten als ze het werk ter hand nemen: de oorsprong en betekenis van je voornaam of die van je kinderen opzoeken. Kijkt men achter in het boek om in het register de desbetreffende namen op te zoeken, dan zal men wel een grote lijst met voornamen tegenkomen, maar het cijfer dat daarbij wordt vermeld, is niet het paginanummer, maar een aanduiding voor het aantal kinderen dat sinds 1983 (op een totaal van 4,2 miljoen geboorten) met deze namen geboren zijn. Dit illustreert een beetje het karakter van dit boek, dat vol staat

Signalementen

met kaarten, grafieken en lijsten. Maar dit boek biedt veel meer. Het geeft ook antwoord op de vraag waar ouders hun inspiratie vinden als zij een naam voor hun kindje moeten kiezen, wat een gekozen naam verraadt over afkomst en wat de invloed is van idolen bij de naamgeving. Bij het schrijven van dit boek hebben de auteurs zich gebaseerd op actuele bevolkingsgegevens. In dertien hoofdstukken wordt een schat aan informatie geboden, die men niet in andere boeken over voornamen vindt. Het boek is helder geschreven en de kaarten, grafieken en lijsten zijn heel duidelijk. Wat ik echter vooral in dit boek mis, is het al genoemde register achterin, dat de lezer in staat stelt om te kijken waar in het boek welke naam aan de orde komt. Het moet een kleine moeite zijn om vanaf de volgende editie zo'n lijst op te nemen.

Bibliografische gegevens:

Bloothoofd, Gerrit, Emma van Nifterick & Doreen Gerritzen. *Over voornamen. Hoe Nederland aan z'n voornamen komt.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. ISBN 90 274 8444 9. EUR 19,95

Jan Nijen Twilhaar

Over de vorming tot academicus

In de bundel *Bij die wereld wil ik horen!*, die in 2004 werd uitgegeven onder redactie van Henk Procee e.a. vinden we 36 columns en drie essays over de vorming tot academicus. Het boek geeft een fascinerend, soms vermakelijk en bovendien zeer uiteenlopend beeld van de loopbanen van ruim dertig vooraanstaande wetenschappers, bijna allemaal hoogleraren, uit verschillende vakgebieden. Zo wordt het verhaal van de van oorsprong Australische Anne Cutler, hoogleraar en directeur van het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek te Nijmegen, gekenmerkt door een glansrijke carrière, die meteen al op hoog niveau begint. De hoogleraar Dave Blank, die de wat ongewone titulatuur prof. dr. ing. draagt,

schetst een heel ander beeld. Omdat hij de mulo niet met succes kon afronden, werd hij door zijn vader, leraar op een mts, erop voorbereid naar de lts te gaan om toch nog een vak te leren. Daar werd zijn interesse gewekt voor de vakken die hij kreeg en het studeren ging steeds gemakkelijker. Daarna volgden mts en hts en vervolgens een promotie als hts'er. Ten slotte werd hij hoogleraar anorganische materiaalkunde aan de Universiteit Twente.

Bibliografische gegevens:

Procee, Henk (e.a.) (red.). *Bij die wereld wil ik horen! Zesendertig columns & drie essays over de vorming tot academicus.* Amsterdam: Boom, 2004. 167 blz. ISBN 90 5352 988 8. EUR 20,00.

Jan Nijen Twilhaar

Taalkronkels

In het boekje *Door rood en spook gereden* zijn de grappigste taalkronkels uit de media, die werden verzameld door het Genootschap Onze Taal, samengebracht. Het gaat om de leukste knipsels vanaf 1991 uit de rubriek Ruggespraak van het tijdschrift *Onze Taal* en de *Onze Taal Taalkalender*. De kronkels zijn verdeeld over bijna honderd thema's en er zijn dertien kaderteksten, waarin taaladviezen worden gegeven. De tekeningen in het boekje zijn van Hein de Kort. Een erg leuk boekje om iemand als aardigheidje cadeau te geven.

Bibliografische gegevens:

Genootschap Onze Taal. *Door rood en spook gereden. De grappigste taalkronkels uit de media.* Den Haag: Sdu, 2004. 92 blz. ISBN 90 12 10086 0. EUR 7,95.

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

Jan Nijen Twilhaar De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Neerlandia*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Taal en Tongval*, *TaalActief*, *Taalkundig Bulletin*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *vakTaal*, *VDW-berichten*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar, Oerdijk 35, 7433 AG Schalkhaar, tel.: 0570-608080, e-mail: jnt@xs4all.nl

Anéla

2004, nr. 2

De tweede aflevering van dit jaar is gewijd aan het onderwerp schrijven. Het nummer bevat zes artikelen die gebaseerd zijn op presentaties die gehouden werden op de voorjaarsstudiedag van de ANELA, dat als thema had 'Kijk op schrijven in T1 en T2'. Daarnaast is er een vrije bijdrage. 34 (2002), nr. 2

Naamkunde

34 (2002), nr. 2

Het tweede nummer van deze jaargang bevat artikelen die gebaseerd zijn op lezingen die werden gehouden op het symposium 'De naamkunde als interdisciplinaire wetenschap'. Er zijn bijdragen over de volgende thema's: namen in historische bronnen, namen in literatuur, veldnamen en bodemgesteldheid, en familienamen en migratie. In de Inleiding wijst Hans Bennis, directeur van het Meertens Instituut, erop dat de naamkunde in Nederland een beperkte omvang heeft en een geringe wetenschappelijke traditie. Bovendien loopt de vraagstelling sterk uiteen en de naamkunde is niet ingebed in het universitaire onderzoek en onderwijs. We kunnen ons dan ook afvragen of de naamkunde in Nederland

wel echt een discipline is. Aan het eind van zijn beschouwing roept Bennis de naamkundigen dan ook op om op het belang en de plaats van de naamkunde te wijzen in het wetenschappelijk bestel.

Neerlandia – Nederlands van Nu

108 (2004), nr. 4

In de vierde aflevering van deze jaargang staat een interview van Els Ruijsendaal met Koen Jaspaert, die op 1 september 2004 afscheid nam als algemeen secretaris van de Taalunie. Joop van der Horst besteedt aandacht aan de taal van J.B.C. Verlooy (1746-1797), die zich fel heeft verzet tegen de dominante positie van het Frans in België. Siegfried Theissen neemt in *Schrijft Knack Belgisch? (17)* weer het taalgebruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep. Vanaf deze aflevering bespreekt Marc De Coster in elk nummer van dit tijdschrift een of meer scheldwoorden binnen de nieuwe rubriek *Scheldcolumn*. Siegfried Theissen gaat in zijn artikel *Over heethoofden, leeghoofden en warhoofden* in op het woordgeslacht van possessieve samenstellingen. Verder zijn er de kleinere artikelen en de bijdragen in de vaste rubrieken.

Neerlandica Extra Muros

42 (2004), nr. 3

Het enige wat er op het gebied van de taalkunde te berde wordt gebracht in dit laatste nummer, is te vinden in de rubrieken waarin boeken worden besproken

Ons Erfdeel

47 (2004), nr. 5

In de laatste aflevering van deze jaargang vinden we onder meer een artikel van Benjamin Biebuyck over het vreemdetalenonderwijs in de Lage Landen.

Onze Taal

73 (2004), nr. 9

Het septembernummer wordt geopend door Judith Haan met een artikel over vraagintonatie. De bijdrage van Ton den Boon gaat over merken die zo'n grote invloed hebben gekregen dat ze in het dagelijks taalgebruik zijn beland. Harry Cohen gaat in op de emancipatie van het Belgisch Nederlands. Afra Bolten brengt ons op de hoogte van de problemen die Vlaamse inburgeringscursisten ondervinden, die op straat worden geconfronteerd met taal die nogal afwijkt van wat ze op hun cursus hebben geleerd. Marc van Oostendorp heeft een interview met Nicoline van der Sijs naar aanleiding van haar nieuwe boek over het ontstaan van het ABN. Op de volgende pagina is een bewerking te vinden van een passage uit dit boek over de oorsprong van het woordje 'jij'.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 10

Het oktobernummer heeft de nieuwe bijbelvertaling als thema. In het eerste artikel, geschreven door Paul Gillaerts, die nauw betrokken was bij het vertaalproject, worden allerlei vragen toegelicht die zijn gerezen naar aanleiding van dit project.

De bijdrage van Clazien Verheul gaat over hete hangijzers in de nieuwe vertaling, zoals de vertaling van de godsnaam en de mate waarin getutoyeerd mocht worden. Riemer Reinsma bespreekt een aantal bijbelse gezegden. Nicoline van der Sijs vraagt zich in haar artikel af of de invloed van de bijbelvertalingen, met name de Statenvertaling uit 1637, op het Standaardnederlands wel zo groot is geweest als algemeen wordt verondersteld. De redactie van dit tijdschrift bespreekt voorbeelden van mooie en duistere bijbeltaal. Jan Erik Grezel heeft een interview met de hoogleraar Paul Gillaerts, die tien jaar lang heeft meegewerkt aan de Nieuwe Bijbelvertaling. De predikant Nico ter Linden brengt zijn ontgoocheling onder woorden die hij onderging bij het lezen van de nieuwe vertaling. De redactie van dit tijdschrift laat enkele literatoren aan het woord over de nieuwe vertaling. De bijdrage van Ewoud Sanders gaat over bijbelse eponiemen, die van Henk Heikens over eigennamen in bijbelvertalingen. Jaap de Rooij gaat in op de zinsnede 'de mensen van goede wil' in verschillende bijbelvertalingen. Verder zijn er bijdragen over andere onderwerpen, zoals die van Jaap de Rooij over het verschil tussen 'hen' en 'hun'.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 11

Dit nummer heeft de Nederlandse Taalunie als thema. Er wordt een portret geschetst van deze unie. De nieuwe algemeen secretaris komt aan het woord. De rol van Suriname binnen de unie wordt belicht. Er wordt ingegaan op de manier waarop de spelling van 1995 beklonken werd. Verder wordt gekeken of de regels voor de tussen-*n* die in 1995 werden ingevoerd, echt zo moeilijk zijn. Vier deskundigen laten zich uit over mogelijke aanpassingen in de spelling. De redactie van dit tijdschrift geeft de uitslag van de verkiezing van de invloedrijkste taalgebruiker. Bas Andeweg en Jaap de Jong promoveerden op een onderzoek naar de inleiding van toespraken en geven in hun bijdrage

aan dit nummer klassieke en moderne afraders voor die inleiding.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 12

Het laatste nummer van deze jaargang begint met een artikel van Jo Verhoeven, Guy De Pauw en Hanne Kloots, waarin de verschillende spreeknelheden van mensen in Nederland en Vlaanderen aan een beschouwing zijn onderworpen. Jan Erik Grezel heeft een interview met de hoogleraar taalbeheersing Ted Sanders. Marc van Oostendorp en Kees de Zwan geven een taaljaaroverzicht van 2004. De redactie van dit tijdschrift geeft de meningen van bekende taalgebruikers over onderwerpen op taalgebied in 2004. Ewoud Sanders kondigt de publicatie aan van een cd-rom met een unieke collectie spreekwoordenboeken erop. In haar rubriek *Etymologica* bespreekt Nicoline van der Sijs een aantal medische termen. Mirjam Ernestus en Harald Baayen buigen zich over lekkages in 't kofschip.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

TaalActief

5 (2004), nr. 4

In het vierde nummer van deze jaargang laat Riemer Reinsma opnieuw zien hoe je een tekst prettig leesbaar maakt. Vera Illés heeft een interview met de beleidsadviseur Erik Viskil, die daarnaast coördinator is van de afdeling Schrijven – tekst en beeld op de Gerrit Rietveld Academie. Agnes Verbiest geeft opnieuw richtlijnen op het gebied van taal en gender. Nico Groen gaat in op de beweegredenen achter het gebruik van 'de gemengde aanhef' in brieven ('Beste' gevolgd door zowel voor- als achternaam). Gert Buesink gaat weer in op spellingperikelen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

TaalActief

5 (2004), nr. 5

In het vijfde nummer laat Riemer Reinsma weer zien hoe je een tekst prettig leesbaar maakt. Nico Groen laat zien hoe handig internet is als iemand een taalvraag wil voorleggen aan een deskundige. Gert Buesink laat zien dat taalgebruik in bijsluiters bij medicijnen voor verbetering vatbaar is. De bijdrage van Linda van Hoek gaat over wervend taalgebruik in persberichten. Gert Buesink richt zijn aandacht weer op spellingperikelen en dit keer gaat hij in op de tussen-s. Over aanspreekvormen in personeelsadvertenties gaat het artikel van Annie Huigen. Elja Polak buigt zich over de woordkeus in het menu van websites.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Tabu

33 (2003-2004), nrs. 1-2

Dit dubbelnummer begint met een bijdrage van Hanneke te Biesebeek over een corpusgebaseerd onderzoek naar topicdrop in het Nederlands. Jack Hoeksema richt zich aan de hand van de constructie 'in het minst' op de eigenschappen en ontwikkeling van deze negatief-polaire uitdrukking en de neergang van focus scrambling. Vervolgens richt hij zijn aandacht op de eveneens negatief-polaire uitdrukking 'hoegenaamd', waarvoor hij al in 2002 de ontwikkelingsgang heeft geschetst. Jan-Wouter Zwart gaat in zijn eerste bijdrage over een dynamische structuur van de Nederlandse zin in op de dynamische syntaxis. Op de laatste pagina vinden we een tweetal errata naar aanleiding van diagrammen in het artikel van Mark de Vries in jaargang 32 van dit tijdschrift (nr. 1-2, p. 70).

Ontvangenboeken

Aitchison, Jean. *Words in the mind. An introduction to the mental lexicon.* Oxford enz.: Blackwell, 2004. XIV + 314 blz. ISBN 0 631 23244 3. £ 18,99.

Augusto, M. Celeste & Karolien van Eck. *Prisma groot woordenboek Nederlands-Portugees.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. 994 blz. ISBN 90 274 8856 8. EUR 49,50.

Augusto, M. Celeste & Karolien van Eck. *Prisma groot woordenboek Portugees-Nederlands.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. 1062 blz. ISBN 90 274 8857 6. EUR 49,50.

Batens, Diderik. *Menselijke kennis. Pleidooi voor een bruikbare rationaliteit.* Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2004. 280 blz. ISBN 90 441 1484 0. EUR 19,90.

Burger, Peter. *Hun hebben gelijk. Ieder z'n taal.* Amsterdam: Prometheus, 2004. 148 blz. ISBN 90 446 0471 6. EUR 10,00.

Corbeil, Jean-Claude & Ariane Archambault. *Van Dale Nederlands-English beeldwoordboek.* Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2004. 368 blz. ISBN 90 6648 975 8. EUR 24,95.

Bree, Cor van. *Zuid-Hollands.* Den Haag: Sdu, 2004. 119 blz. ISBN 90 12 09021 0. EUR 12,50.

Cate, Abraham P. ten, Hans G. Lodder & André Kootte. *Deutsche Grammatik. Eine kontrastiv deutsch-niederländische Beschreibung für den Fremdspracherwerb.* Bussum: Coutinho, 2004. 459 blz. ISBN 90 6283 435 3. EUR 37,00.

Craenenbroeck, Jeroen van. *Ellipsis in Dutch dialects.* Utrecht: LOT, 2004. X + 299 blz. ISBN 90 76864 58 6. EUR 30,50.

Crystal, David. *A dictionary of linguistics & phonetics.* Oxford enz.: Blackwell, 2004. XXVI + 508 blz. ISBN 0 631 22664 8. £ 19,99.

Daniëls, Wim. *Thuis taal totaal.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. 173 blz. ISBN 90 274 9571 8. EUR 12,50.

De Caluwe, Johan e.a. (red.). *Taaldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal.* Gent: Vakgroep Nederlandse Taalkunde Universiteit Gent/Academia Press, 2004. 1111. ISBN 90 382 0651 8. EUR 25,00.

Heerikhuizen, A. van e.a. (red.). *Het Babylonische Europa. Opstellen over veelaligheid.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004. 332 blz. ISBN 90 5356 661 9. EUR 22,50.

Hendriks, Willem & Erik van der Spek. *Internet bullshit. Alles over digitale taalvervuiling.* Den Haag: Sdu, 2004. ISBN 90 12 10603 6. EUR 10,00.

Karimi, Simin (red.). *Word order and scrambling.* Oxford enz.: Blackwell, 2003. XX + 385 blz. ISBN 0 631 23328 8. £ 24,99.

Lust, Barbara C. & Claire Foley (red.). *First language acquisition. The essential readings.* Oxford enz.: Blackwell, 2004. X + 442 blz. ISBN 0 631 23255 9. £ 19,99.

McCarthy, John J. (red.). *Optimality Theory in phonology. A reader.* Oxford enz.: Blackwell, 2004. XVI + 603 blz. ISBN 0 631 22689 3. £ 24,99.

Onze taal taalkalender. Den Haag: Sdu, 2004. ISBN 90 12 09950 1. EUR 14,49.

Oostendorp, Marc van. *Een wereldtaal. De geschiedenis van het Esperanto.* Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2004. 220 blz. ISBN 90 253 3682 5. EUR 17,50.

Pease, Allan & Barbara. *Waarom mannen en vrouwen met hun lichaam zeggen wat ze eigenlijk willen vertellen.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. 408 blz. ISBN 90 274 9797 4. EUR 15,95.

Philippa, Marlies. *Lustwoorden. Over eten en seks in taal.* Den Haag: Sdu, 2004. 107 blz. ISBN 90 12 10556 0. EUR 10,00.

Prisma groot woordenboek Deens-Nederlands. Utrecht: Het Spectrum, 2004. 877 blz. ISBN 90 274 7987 9. EUR 49,50.

Prisma groot woordenboek Nederlands-Deens. Utrecht: Het Spectrum, 2004. 1135 blz. ISBN 90 274 7986 0. EUR 49,50.

Prisma miniwoordenboek. Delen: Afrikaans-Nederlands/Nederlands-Afrikaans, Duits-Nederlands/Nederlands-Duits, Engels-Nederlands/Nederlands-Engels, Frans-Nederlands/Nederlands-Frans, Italiaans-Nederlands/Nederlands-Italiaans, Kroatisch en Servisch-Nederlands/Nederlands-Kroatisch en Servisch, Nieuwgrieks-Nederlands/Nederlands-Nieuwgrieks, Portugees-Nederlands/Nederlands-Portugees, Spaans-Nederlands/Nederlands-Spaans, Slowaaks-Nederlands/Nederlands-Slowaaks, Tsjechisch-Nederlands/Nederlands-Tsjechisch, Turks-Nederlands/Nederlands-Turks. Utrecht: Het Spectrum, 2004. EUR 6,95.

Prisma woordenboek. Delen: Nederlands, Duits-Nederlands, Nederlands-Duits, Engels-Nederlands, Nederlands-Engels, Frans-Nederlands, Nederlands-Frans, Spaans-Nederlands, Neder-

lands-Spaans. Utrecht: Het Spectrum, 2004. EUR 8,50 (met CD-ROM EUR 9,50).

Schaaik, Gerjan van. *Basiscursus Turks.* Bussum: Coutinho, 2004. 180 blz. ISBN 90 6283 424 8. EUR 17,00.

Schaaik, Gerjan van. *Conversatieboek Turks.* Bussum: Coutinho, 2004. 158 blz. ISBN 90 6283 425 6. EUR 33,00. Met twee cd's.

Schot-Saikku, Päivi. *Basiscursus Fins 1.* Bussum: Coutinho, 2004. 201 blz. ISBN 90 6283 395 0. EUR 25,00.

Spa, J.J. *De dialecten van Kallenkote, Steenwijk en Steenwijkerwold.* Klank- en vormleer. Kampen: IJsselacademie, 2004. 184 blz. ISBN 90 6697 159 2. EUR 16,00.

Spreeuwenberg, Liesbeth. *Culinair woordenboek. Engels - Nederlands.* Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 2004. 383 blz. ISBN 90 450 0949 8. EUR 24,90.

Steenhuis, J.J. *Scrypto.* Utrecht: Het Spectrum, 2004. ISBN 90 274 9607 2. EUR 9,95.

Swets, Francine. *The phonological word in Tilburg Dutch. Government phonology and a city dialect of Dutch.* Utrecht: LOT, 2004. X + 182 blz. ISBN 90 76864 46 2. EUR 23,25.

Thrift, Erica. *Object drop in the L1 acquisition of Dutch.* Utrecht: LOT, 2003. XII + 265 blz. ISBN 90 76864 40 3. EUR 27,76.

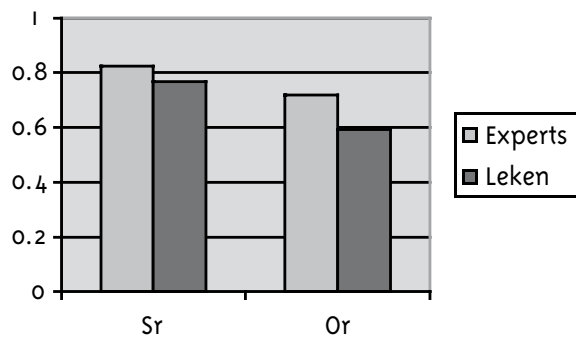
Verbeek, Jeannette. *Kindertaalkalender.* Den Haag: Sdu, 2004. ISBN 90 12 10089 5. EUR 12,95.

Vermaas, Hanny. *Mag ik u tutoyeren? Aanspreekvormen in Nederland.* Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2004. 96 blz. ISBN 90 204 0373 8. EUR 8,50.

Rectificatie

In het vorige nummer, 9.4, is in het artikel van Nina Versteeg, Ted Sanders & Frank Wijnen, 'De rol van linguïstische kennis en wereldkennis tijdens de verwerking van zinnen en tekst: interactie of autonomie?', geheel buiten de schuld van de auteurs een storende fout geslopen: op p. 322 is op de plaats van figuur 4 nogmaals figuur 3 afgedrukt.

Hieronder vindt u de correcte figuur 4.

Figuur 4: proportie correct beantwoorde targetbeweringen voor de factoren zinscomplexiteit en voor-kennis